

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ARAP DİLİNDE FİİL-FÂİL UYUMU VE BU UYUMUN
GÖRÜLMEDİĞİ AYETLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ
Yüksek Lisans Tezi**

Murat TÜRKMEN

**Doç. Dr. Mustafa IRMAK
Danışman**

**RİZE
2019**

KABUL VE ONAY

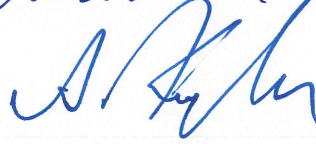
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalında, Murat TÜRKMEN tarafından hazırlanan Arap dilinde Fiil-Fâil Uyumu ve Bu Uyumun Görülmediği Ayetlerin Değerlendirilmesi başlıklı bu çalışma, 27/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği /oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Mustafa IRMAK

Kabul/~~Red~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAPLAN

Kabul/~~Red~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Fikri GÜNEY

Kabul/~~Red~~

21 08 2019

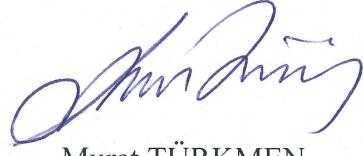

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. *27./06./2019*

Murat TÜRKMEN

ÖN SÖZ

Nahiv, dil âlimleri tarafından; “lafzın cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre irabını inceleyen bilim dalıdır,” şeklinde tanımlanmıştır. Nahiv ilmi genel olarak cümle yapısını dikkate alır ve bu yapının parçalarını çözümler. Arap dilinde bu yapıya bakıldığında fiil cümlesinde fiil-fâil uyumunun nahivin en önemli hususlarından biri olduğu görülür. Fiil ile fâil arasındaki uyumu müzekkerlik-müenneslik ve sayı açısından olmak üzere iki ana başlık altında ele alındığı görülür. Arapçada bu uyuma dikkat edilmeden cümle kurmak büyük bir kusur kabul edilir. Nitekim dil âlimleri de bunun önemine binaen, müzekker-müennes konusunda birçok eser telif etmişlerdir.

Kur’ân ayetlerinde fiil-fâil uyumu incelendiğinde yer yer farklı kullanımların olduğu görülmektedir. Bir ayette müzekker fâil için müennes fiil kullanılmışken fiil ve fâili aynı kelimelerden oluşmuş başka bir ayette de müzekker fiil tercih edilmiştir. Bu tarz ayetlerde müennes fâile müzekker fiilin getirilmesi gibi durum da söz konusu olabilmektedir. Bu şekilde kullanımların sebebinin araştırılması önem arz etmektedir. Zahiren cinsiyet ve kemiyet uyumunun görülmeyeceği bu ayetlerdeki kullanımların temelinde yatan sebepleri tespit etmek için gerek klasik, gerekse modern kaynaklara müracaat etme ihtiyacı doğmuştur.

İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Arap dilinde cümle yapısı, fiil cümlesinde fiil-fâil uyumu ele alınarak bu kapsamda cinsiyet ve kemiyet uyumu bütün yönleriyle araştırılmıştır. Cinsiyet uyumunu çalışırken müzekker ve müennes kelimelerin yapısal açıdan incelenmesiyle birlikte bu kelimelerle ilgili yapılmış çalışmalardan mümkün olduğu ölçüde istifade edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Kur’ân-ı Kerim’de fiil-fâil uyumunun görülmeyeceği ayetler tespit edilerek, bu ayetlerle ilgili yapılmış te’vîllere, farklı kullanımların altında yatan anlamsal mesajlara, Hz. Osman ve Hz. Aişe’ye dayandırılan Kur’ân’da yazım yanlışlığı olduğuna dair iddialara yer verilmiştir. Ayrıca Kur’ân’da uyumun görülmeyeceği bu ayetlerle ilgili nahiv hataları iddialarına, Kur’ân’da kıraat farklılığıyla bağlantısının araştırılmasına ve lehçesel farklılıklar olarak ele alınmasına gayret edilmiştir.

Çalışma boyunca her türlü katkılarıyla bana destek olan başta danışman hocam Doç. Dr. Mustafa IRMAK'a, Doç. Dr. Faruk ÖZDEMİR'e, Dr. Muhammet REYYAN'a ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni arkadaşlarım Cengiz ÇELİK ve İlker KELEŞ'e dua ve destekleriyle yanımda olan herkese teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYANI	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	9
ABSTRACT	10
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	12

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP DİLİNDE FİİL-FÂİL UYUMU	16
1.1. Cinsiyet Açısından Fiil-Fâil Uyumu	18
1.1.1. Müzekker	19
1.1.1.1. Hakîkî ve Mecâzî Müzekker	19
1.1.1.2. Zatî-Hükmî ve Müevvel Müzekker	19
1.1.2. Müennes	20
1.1.2.1. Hakîkî, Mecâzî, Lafzî ve Manevî Müennes	21
1.1.2.2. Zatî-Tevîlî ve Hükmî Müennes	22
1.1.2.3. Semâî Müennes	23
1.1.2.4. Müenneslik Alametleri	23
1.1.3. Arap Dilinde Müzekker ve Müennesin Geçmişi	27
1.1.3.1. Müzekker ve Müennes Kavramlarının Ortaya çıkışı	27
1.1.3.2. Müzekker ve Müennesin Yanlış Kullanılması	29
1.1.3.3. Müzekker ve Müennesin Tasnifi ve Değişimi	29
1.1.4. Fiil Cümlesinde Cinsiyet Açısından Uyum Kuralları	31

1.1.4.1. Fiilin Zorunlu Olarak Müzekker Geldiği Durumlar	32
1.1.4.2. Fiilin Zorunlu Olarak Müennes Geldiği Durumlar	34
1.1.4.3. Fiilin Müzekker ya da Müennes Gelebileceği Durumlar.....	37
1.2. Fiil Cümlesinde Sayı Uyumu	45

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN-I KERİM'DE FİİL-FÂİL UYUMUNUN GÖRÜLMEDİĞİ AYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	48
2.1. Cinsiyet Açısından Fiil-Fâil Uyumunun Görülmediği Ayetler	48
2.1.1. Ayetlerle İlgili Yapılan Değerlendirmeler	51
2.1.1.1. Fâili Melekler Olan Ayetler	51
2.1.1.2. Fâili Mecâzî Müennes Olan Ayetler	54
2.1.1.3. Fâili Cemi Cins İsim Olan Ayetler	61
2.1.1.4. Fâili “نَمْلَةٌ” (Karıncı) Olan Ayet.....	64
2.1.1.5. Fâili Müzekker ve Müennes Kelimelerden Oluşan Ayet.....	66
2.1.1.6. Fâili Cemi Müennes Sâlim Olan Ayetler.....	67
2.1.1.7. Fiille Fâil Arasına “لَا” Edatının Girdiği Ayetler	70
2.1.1.8. Fâili “رُسُلٌ” Gibi Âkil Cemi Teksîr Olan Ayetler	71
2.1.2. Ayetlerin Anlamsal Mesaj Açısından Değerlendirilmesi.....	73
2.1.2.1. Dilelerin Kelimelerin Cinsiyet Tasnifindeki Kıstasları	75
2.1.2.1.1. Güç Unsuruna Göre Tasnif.....	76
2.1.2.1.2. İyi Kötü Anlayışına Göre Tasnif	77
2.1.2.1.3. Mitolojik İnanışlara Göre Tasnif	78
2.1.2.1.4. Üstünlük Anlayışına Göre Tasnif	79
2.1.2.1.5. Lehçelere Göre Tasnif	81
2.1.2.1.6. Herhangi Bir Kıstasa Bağlanamaması	81
2.1.2.2. Cinsiyet Kıstaslarına Göre Ayetlere Yüklenen Mesajlar.....	83

2.1.2.2.1. Müennes Fâile Müzekker Fiil Gelen Ayetler	83
2.1.2.2.2. Müzekker Fâile Müennes Fiil Gelen Ayetler	89
2.2. Sayı Açısından Uyumunun Görülmediği Ayetler	97
2.2.1. Sayı Uyumunun Görülmediği Ayetlerin Değerlendirilmesi	98
2.2.1.1. Fiili Müfred Olması Gerekirken Cemi Olan Ayetler.....	98
2.2.1.2. Öznesi Tesniye Olan Ayetlerde Fiilin Cemi Gelmesi	102
2.3. Yazım Hatası İddiaları Açısından Değerlendirilmesi	104
2.3.1. Hz. Osman’a Dayandırılan Rivayetlerin Değerlendirilmesi	104
2.3.2. Hz. Aişe’ye Dayandırılan Rivayetlerin Değerlendirilmesi	109
2.4. Gramer Hatası İddiaları Açısından Değerlendirilmesi	111
2.5. Kıraat Farklılığı Açısından Değerlendirilmesi	113
2.5.1. Kıraatlerin Nahiv Kurallarıyla Karşılaştırılması	115
2.5.2. Sahih Kıraatlerin Arapça Kaidelere Uygun Olma Şartı	117
2.6. Lehçe Farklılığı Açısından Değerlendirilmesi	119
2.6.1. Kur’ân’da Mevcut Olan Lehçe Farklılıkları.....	121
SONUÇ	126
KAYNAKLAR	130
ÖZ GEÇMİŞ	139

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Mustafa IRMAK

Hazırlayan: Murat TÜRKMEN

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 139

ÖZET

ARAP DİLİNDE FİİL-FÂİL UYUMU VE BU UYUMUN GÖRÜLMEDİĞİ AYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arap dilinde fiil-fâil uyumu fiil cümlesinde aranan bir kuraldır. Bu uyum klasik Arapça nahiv kaynaklarında fiil ile fâilin cinsiyet (müzekkerlik-müenneslik) ve kemiyet (sayı) açısından uyumu olarak açıklanmıştır. Ancak özellikle bazı nahiv kitaplarında konunun yüzeysel olarak açıklandığı, yeterince detaylı bilgi verilmediği görülmektedir. Yüzeysel bilgilerden hareket ettikleri anlaşılan bazı araştırmacılar Kur'ân'da fiil-fâil uyumunun olmadığı ayetlerin varlığını iddia etmektedirler.

Bu çalışmada fiil-fâil uyumu konusunda etraflıca bilgi verilmiştir. Bu çerçevede klasik ve modern kaynaklardan istifade edilerek bu uyumun görülmediği ayetler değerlendirilmiştir. Söz konusu ayetlerle ilgili yazım yanlışları, iddiaları, gramer hataları, kıraat ve lehçe farklılıkları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Sonuç olarak fiil-fâil uyumuna uymadığı görülen ayetlerin farklı kullanımlarının altında yatan sebepler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiil, fâil, fiil-fâil uyumu, müzekker, müennes

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Doç. Dr. Mustafa IRMAK

Author: Murat TÜRKMEN

Year: 2019

Pages: 139

ABSTRACT

SUBJECT-VERB AGREEMENT IN ARABIC AND THE ANALYSIS OF VERSES WITHOUT SUBJECT-VERB AGREEMENT

In Arabic language, subject-verb agreement is a rule that applies to verb sentences. In classical Arabic syntax sources, it is explained as the harmony between verb and subject in terms of quality (masculinity-femininity) and quantity (number). However, it is seen that particularly certain grammar books address the topic superficially and do not provide sufficiently detailed information. Researchers who seem to be relying on superficial information claim that there are verses in the Quran without subject-verb agreement.

This study provides detailed information on subject-verb agreement. In this framework, drawing from classical and modern sources, it analyses verses without subject-verb agreement. Claimed misspellings, grammar mistakes, and reading and dialect differences concerning such verses are discussed in detail. Finally, the study sheds light on the reasons for different uses of verses without subject-verb agreement.

Key Words: Verb, subject, subject-verb agreement, masculine, feminine

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok.
ev.	: eviren
Dr.	: Doktor
ed.	: Editr
H.	: Hicri
H�.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
thk.	: Tahkik eden
mlf.	: M�ellif
t.y.	: Basım tarihi yok
�l.	: �l�m tarihi
Prof.	: Profesör
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüz yıl

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Fiil-fâil uyumu Arap dilinde fiil cümlesinde gözetilen bir kuraldır. Cinsiyet ve sayı açısından uyumlu fiil cümleleri Arapçada büyük öneme sahiptir. Bu uyumun hangi kaide ve kurallar çerçevesinde gerçekleştiği nahiv açısından açıklanmaya çalışılmıştır. Arap dilinin genel kaideleri dikkate alındığında değişik edebî tür ve metinlerde kaide dışı kullanımların olduğu ifade edilmektedir. Dahası bu tarz kullanımların Kur'ân ayetlerinde de olması, konu üzerinde araştırma yapmanın önemini daha da artırmaktadır. Çalışmanın konusunu Kur'ân'daki bu tarz kullanımların nahiv açısından incelenmesi, herhangi bir anlamsal mesaj içerip içermemesi, ayrıca konuyu yazım ve gramer hataları ile kıraat ve lehçe farklılıkları açısından değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Bu çerçevede Arapçada cümle, fiil cümlesi, fiil cümlesinde cinsiyet ve kemiyet uyumu, bu açıdan uyumun görülmediği ayetler, müzekker ve müennes konuları hem klasik hem de modern kaynaklar etrafıca araştırılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Nahiv, bir dili meydana getiren ses, kelime yapısı, kelime hazinesi, anlam değişimleri, cümle yapısı gibi öğeleri inceleyip kurallara bağlayan bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Birçok dilde olduğu gibi Arapçada da kendine özgü nahiv kuralları vardır. Fakat zaman zaman bu kurallara uymayan ifadelere rastlamak mümkündür. Bu nahiv kurallarına aykırı kullanımların Kur'ân-ı Kerim'de de olduğu hem müsteşrik hem de bazı Müslüman bilim adamları tarafından iddia edilmiştir. Özellikle müsteşriklerin iddia ettikleri bu hatalar üzerinden Kur'ân'a saldırılar olmuştur. Allah'ın hata yapmayacağını, hatalardan arınmış olduğunu, hal böyle iken Kur'ân'da var olan bu hataların Kur'ân'ın İlâhi bir kelim olma noktasında şüpheler uyandırdığını söylemektedirler. Bu tezin amacı, bu iddiaları imkân nisbetinde bilimsel açıdan araştırmaktır. Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhataplarından Mekke'li müşrikler ve günümüzde de müsteşrikler, Kur'ân'ın Allah kelâmı değil, Hz. Peygamber'in sözü olduğunu iddia etmişlerdir. İddialarını desteklemek için de eskiden beri Kur'ân-ı Kerim'e yönelik bir takım

değerlendirmeler yapmışlardır. İddialarından birisi de Kur’ân’da gramer ve yazım hatalarının olduğu meselesidir. Eskilerin “*müşkilât-ı nahviyye*” dedikleri sarf ve nahvin Kur’ân’a tatbikinden doğan kaide farklılıkları meselesi, daha önce de bazı İslam âlimleri tarafından dile getirilmiştir. Özellikle değişik kıraatlerin dilbilgisi kaidelerine ters düştüğü bazı müfessirler ve nahivciler tarafından ifade edilmiştir. Müsteşriklerin Kur’ân’da, Arapça nahiv kurallarına uymadığını zannettikleri yerleri hata olarak ileri sürebilirler. Fakat gramer hatası olduğunu iddia ettikleri ayetler, daha çok Arapça kaynaklardan bulup çıkardıkları ve ortaya attıkları bir meseledir. Özellikle konumuz dâhilinde olan gramer hataları meselesinde, tefsir kitaplarına baktığımızda, müsteşriklerin hata dedikleri ayetlerin çok eski dönemlerden beri üzerinde tartışılan meseleler olduğu çok açık bir şekilde görülecektir. Çalışmadaki amaç ise bu tarz itham ve iddiaları ilmi usullerle incelemektir.

Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmanın birinci kısmında öncelikle Arapçada cümle yapısı, fiil cümlesi, fiil cümlesinde uyum, cinsiyet ve sayı açısından uyumdan müzekker ve müennes kelimelere inmek şeklinde bir çalışma yöntemi izlenmiştir. Müzekkerlik-müenneslik ve sayı uyumunun gerçekleştiği her bir durum için bu kelimelerin alabileceği uyum yöntemleri birinci bölümü oluşturmuştur.

İkinci bölümde ise fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetler zikredildikten sonra bu ayetlerin te’vîlleri ve anlamsal mesajları tasnif edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Devamında ise ayetlerle ilgili yazım ve gramer hataları iddialarından sonra kıraat ve lehçe farklılıkları gibi genel yapıları inceleme yoluna gidilmiştir. Bu yöntemle sorun teşkil eden hususlar araştırılarak bu hususlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmadaki ana yaklaşım, cinsiyet ve sayı uyumunun gerçekleştiği yapıların alabileceği farklı yönleri tespit ederek fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetleri bu tespitlerle karşılaştırmaktır. Bu farklı kullanımların günümüzde ya da geçmişte değişik edebî metinlerde yer alıp almaması da dikkate alınarak Arap dilinin bütün imkânları konumuz açısından incelenmeye çalışılmıştır. Ancak bu uyum kaidelerinin bazılarının yaygın olarak kullanılması, bazılarının da yaygın bir

şekilde kullanılmaması dilin tabiatıyla alakalı bir olgu veya lehçesel farklılıklarla ilgili bir durumdur.

Klasik ve modern nahiv kitapları, tefsirler ve sözlükler çalışmanın temel kaynaklarıdır. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim'den ve Arap şiirinden alınan örneklerden de yararlanılmıştır. Bazı konular nahiv kaynaklarından olduğu gibi aktarılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde fiil-fâil uyumu çerçevesinde klasik ve modern nahiv kaynaklarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Arap dilinde fiil-fâil uyumu noktasında etraflıca araştırma yapılmış ve konuyla alakalı ulaşılabilen eserlerden azami ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır. Sîbeveyh (öl. 180/796), Ferrâ (öl. 207/822), Müberred (öl. 286/900) ve Ebû Bekr İbn Enbârî (öl. 328/940), İbn Tüsterî (öl. 361/971), İbn Cinnî (öl. 392/1002), İbn Mâlik (öl. 672/1274), Esterâbâdî (öl. 688/1289), İbn Hişâm (öl. 761/1360), İbn 'Akîl (öl. 769/1367), Molla Halil Siirdî (öl. 1843), Mustafa Galâyînî (öl. 1944) gibi Arapça dil âlimlerinin eserleri başlıca yararlandığımız kaynaklardandır.

Yukarıda genel olarak zikredilen kaynaklardan Arap dilinde fiil-fâil uyumu çerçevesinde kural ve kaideler bütün yönleriyle aktarılmaya çalışılmıştır. Genel kurallar dışında kalan farklı kullanımlara da yer verilmiştir. Çalışmayla alakalı gerek Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilaflar, gerekse nahiv âlimleri arasındaki tartışmalar gerekçeleriyle beraber açıklanmıştır. Bu açıklamalar Kur'ân'daki fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetler üzerine kurulmuş olan ikinci bölüme ışık tutmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise fiil cümlesi şeklinde gelen ve fiil-fâil uyumunun zahiren görülmediği ayetleri açıklamada, yukarıda zikrettiğimiz nahiv kaynaklarının yanı sıra nahiv kurallarını tefsirlerinde etkin bir şekilde kullanan farklı müfessirlerden de istifade edilmiştir. Taberî (öl. 310/923), Özellikle Zemahşerî (öl. 538/1143), Râzî (öl. 606/1210), Kurtubî (öl. 671/1273), Tahir b. Âşûr (öl. 1973) gibi müfessirlerin eserlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Çalışmaya ayetlerdeki farklı kullanımları değerlendirme ve iddialara cevap verme açısından yaklaşan eserlerden özellikle ikinci bölümde büyük ölçüde yararlanılmıştır. Suyuti (öl. 911/1505), Zerkânî (öl. 1367/1948), Ramazan Abdü't-

Tevvâb (öl. 2001) gibi âlimler, ayetlerdeki farklı kullanımlar ve bunların sebepleri üzerine yaptıkları açıklamalarla çalışmamıza ışık tutmuşlardır.

Çalışma konusu üzerine Batıda da birtakım makaleler yazılmıştır. Bunlardan John Burton (öl. 1890), Carl Brockelman (öl. 1956) gibi müsteşriklerin konuyla ilgili çalışmaları incelenerek ilgili kısımlarından faydalanılmıştır. Bu eserlerde Kur'ân'a karşı birtakım iddialar ileri sürülmüş ve bu iddialara verilen cevaplar etraflıca değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de müzekkerlik-müenneslik konusuyla alakalı tespit edebildiğimiz iki yüksek lisans tezi vardır. Birincisi Abdurrahim Şenocak'ın *Arap Dilinde Müzekker ve Müennes* isimli 2002 yılında yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada fiil-fâil uyumu konusu üzerinde durulmamış. İkincisi ise Ahmet Şimşek tarafından hazırlanan *Arap Dilinde Müzekkerlik Müenneslik Uyumu* isimli çalışmadır. Bu çalışma fiil-fâil uyumu sadece müzekkerlik-müenneslik yönünden ele alınmıştır. Her iki çalışmada da fiil-fâil uyumunun zahiren görülmediği ayetlerin te'viline yönelik bir araştırma yapılmamıştır. Bu tezin yukarıda verilen çalışmalardan ayrıldığı nokta özellikle uyumun görülmediği ayetlerin nahiv, anlamsal mesaj verme, lehçe ve kıraat farklılığı, yazım yanlışları iddiaları açısından ele alınmasıdır.

Ülkemizde Kur'ân'ın dil yapısı üzerine çalışma yapan Soner Gündüzöz olmuştur. Gündüzöz *Kur'ân'ın Eşsiz Dili* isimli çalışmasında genel olarak hemen hemen bütün nahiv konularıyla ilgili Arap dili genel kaideleri dışında kalan ayetleri yüzeysel olarak kısa açıklamalarla zikretmiştir. Bu tezde farklı olarak sadece fiil-fâil açısından zahiren uyumun görülmediği ayetlerin etraflıca araştırılarak konuyla alakalı bütün verileri toplamak suretiyle sonuca gidilmeye çalışılmıştır.

Ayetler sadece fiil-fâil uyumu çerçevesinde ele alınmış olup, konuyla herhangi bir bağlantısı bulunmayan ve çalışmaya katkı sağlamayan hiçbir bilgi ve bulgu dâhil edilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP DİLİNDE FİİL-FÂİL UYUMU

Arap dilinde fiil-fâil uyumu fiil cümlelerinde uygulanan bir kural olduğundan, öncelikle cümle yapısını ve çeşitlerini tespit etmekte yarar görülmektedir. Bilindiği üzere Arapçada cümle, iki ya da daha fazla kelimeden oluşan, tam anlam ifade eden söz dizini veya özne ve yüklemden oluşan olay, durum ve hüküm bildiren kelimeler topluluğu,¹ anlam ifade edecek kadar kelimeden meydana gelen, bir emir, duygu, olay veya bir hüküm bildiren² şeklinde tanımlanmıştır.

Cümle, en az mäsned ve mäsnedün ileyh olmak üzere iki unsurdan oluşur.³ Mäsned ya da mahkûm olarak da adlandırılan unsur; eylem, oluş ve vasıf bildirir. Mäsnedün ileyh veya mahkûmun aleyh ise işi yapanı veya işle vasıflanmış olan neyse onu kapsar.⁴ Hangi tür cümle olursa olsun cümlelerin tamamında mäsned ve mäsnedün ileyh iki temel unsur olarak kabul edilmektedir.⁵

Arapçada cümle çeşitleri incelendiğinde, değişik gruplara ayrıldığı görülmektedir. Dil âlimleri cümleyi, isim ya da fiille başlamasını esas alarak isim ve fiil cümlesi şeklinde ikiye ayırmışlardır.⁶ İsimle başlayan cümleye isim cümlesi denmiştir.⁷ Bu bilgilere göre الْكِتَابُ مُفِيدٌ “*Kitap faydalıdır*” cümlesi isim cümlesine örnek olarak verilebilir. Buna mukabil Arapçada başında tam ya da nâkıs bir fiil bulunan cümleye ise fiil cümlesi denir.⁸ Fiil belli bir zamandaki durumu, olayı

¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi* (Mısır: Dâru'l Me'ârif, ty), 1: 15; Ahmed Ateş, Tahsin Yazıcı, Nihad M. Çetin, *Arapça Dilbilgisi* (İstanbul: 1964), 27.

² Meral Çörtü, *Arapçada Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri* (İstanbul: 1995), 19.

³ Mustafa Galâyîni, *Câmi 'u'd-dürûsi 'l-'Arabiyye* (Beyrût: Mektebetü'l-Arabiyye, ty.), 3: 284.

⁴ Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, (İstanbul: 2007), 137.

⁵ Muhammed İbrahim Abbâde, *el-Cümletü 'l-Arabiyye* (Kahire: 2002), 132.

⁶ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru 'l-belâga fi 'l-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'* (İstanbul: 1984), 53; Muhammed Antâkî, *el-Minhâc fi 'l-kavâ'id ve 'l-i'râb* (İstanbul: 1985), 7.

⁷ Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî, *el-Lubâb fi ileli 'l-binâ ve 'l-i'rab* (Beyrût: 1995), 1: 124; Süleyman Feyyad, *en-Nahvu 'l-asrî* (Merkezu'l-Ehram: 1995), 92; Abduh Râcihi, *et-Tatbîku 'n-nahvî* (Beyrût: Dâru'n-nahda el-'Arabiyye, 2010), 93.

⁸ Galâyîni, *Câmi 'u'd-dürûsi 'l-'Arabiyye*, 3: 284.

gösterir;⁹ şahıs ve zamanla birlikte iş ve oluş bildiren kelime¹⁰ olarak tanımlanmıştır. Fâil ise fiil cümlesindeki işi yapanı gösteren, merfu ile iraplanan öznedir.¹¹ Basit fiil cümlesi isnâd tarzına göre fiil ve fâilden oluşur. Mesela نَزَلَ الْمَطَرُ “Yağmur yağdı.” cümlesi fiille başladığı için bir fiil cümlesidir.

Her ne kadar isimle başlayan cümlelere isim, fille başlayanlara ise fiil cümlesi dense de isim ve fiil cümlesi konusunda tam anlamıyla ittifak sağlanamadığı görülmektedir. Mesela İbn Hişâm’a göre هَيْهَاتَ الْعَقِيقِ “Akik¹² ne kadar uzak!” örneğinde olduğu gibi isim-fiille başlayan cümleler isim cümleleri olarak kabul edilir. Buna mukabil bazı nahivcilere göre isim-fiil lafız olarak isim olsa da fiil anlamı taşıdığından başında bulunduğu cümle fiil cümlesi olarak kabul edilmektedir.¹³ İsim cümlesinde “أَفَإِنَّ زَيْدَانَ” “İki Zeyd (Zeydler) ayakta mı?” örneğinde olduğu gibi cümlelerin başında bulunan isimden önce gelen harfler cümlelerin temel niteliğini değiştirmez.¹⁴

Kûfe ekolüne mensup âlimler “yüklemi fiil cinsinden olan cümleler fiil cümlesi, isim cinsinden olanlar ise isim cümlesidir” görüşünü savunmuşlardır.¹⁵ Günümüzde bazı nahivciler de bu görüşü benimsemişler ve isim cümlesinin tanımına farklı bir yorum getirmişlerdir. Bu yeni tanım yukarıda zikredilen klasik nahivcilerin görüşünden farklıdır. Bunlara göre bir cümlelerin isim cümlesi olabilmesi için hem öznesinin hem de yüklemine isim olması gerekmektedir. Dolayısıyla bir cümle isim ile başlayıp yüklemi fiil olsa bu cümle yine fiil cümlesidir.¹⁶ Örneğin ذَهَبَ مُحَمَّدٌ cümlesi yüklem ve öznenen meydana gelmiş bir fiil cümlesidir. Bu tanıma göre مُحَمَّدٌ ذَهَبَ cümlesi de özne ve yükleminden meydana geldiğine göre o da fiil cümlesidir. Genel kurala göre ise fâil fiilin önüne geçtiğinde

⁹ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 10.

¹⁰ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf* (İstanbul: İFAV- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 89.

¹¹ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 142; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: İFAV- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 86.

¹² Hicaz’da bir mekân ismidir.

¹³ Muhammed b. Pîr Ali Birgivi, *İzhâru’l-esrâr* (İstanbul: ty.), 116-118.

¹⁴ Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni’l-lebîb an kütübi’l-eârîb*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kâhire: ty.), 2: 376.

¹⁵ Cemal Işık, “Arapça ile Türkçe Arasındaki Temel Farklılıklar”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Ekim 2015): 135.

¹⁶ İbrahim es-Sâmarrâî, *el-Fi’lu zemenuh ve ebniyetuh*. (Beyrût: 1986), 204.

fâil değil mübteda olur. Dolayısıyla bu cümlede “مُحَمَّدٌ” kelimesi fâil değil mübtedadır. Fâil ise gizli (müstetir) bir “هو”dır.¹⁷

Klasik ve modern nahivciler arasında bazı ihtilaflar görülse de gerek klasik gerekse modern nahiv kaynaklarında genel kanaatin isimle başlayan cümlelerin isim cümlesi, fiille başlayan cümlelerin ise fiil cümlesi olduğu anlaşılmaktadır.

1.1. Cinsiyet Açısından Fiil-Fâil Uyumu

Fiil, cinsiyet açısından fâile uyar. Fâilin durumuna göre fiil, müzekker ya da müennes gelir. Fiilin müennes gelmesi, fiil mazi ise fâilin durumuna göre sonuna açık bir (ت) “tâ” veya cemi müennes “ن” “nûn”u eklenerek yapılır. Muzâri olması halinde ise muzârât harfî olan “ت”ya dönüştürülerek ya da fiilin sonuna cemi müennes “ن”u eklenerek yapılır. Fiilin bazı durumlarda müzekker kullanılması, yani müenneslik alametlerini almaması gerekirken, bazı durumlarda da müennes kılınması yani bu alametleri alması gerekir. Bazen de aynı şartları taşıması halinde bile hem müzekker hem de müennes olarak kullanılabilmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için uyum yönlerinden müzekker ve müennes terimlerinin iyi anlaşılması gerekmektedir.

Araplar müzekker-müennes ayrımını bilmeyi irabı bilmekten daha fazla önemsemişlerdir. Zira fesahat yani açık, akıcı ve düzgün konuşma ve yazmanın ilk giriş bölümünü isim, fiil ve sıfatlarda değişmeyen bir olgu olarak müzekker ve müennesi bilmek oluşturur. Çünkü müzekker ve müennes kurallarına aykırı bir kullanım, iraba dikkat eden ya da etmeyen herkes tarafından yadırganacak bir hata olarak görülmüştür.¹⁸ Daha da önemlisi; nahiv ve irabı bilmenin yolu müzekker ve müennes kelimeleri bilmekten geçer. Bir kimse müzekkeri müennes ya da müennesi müzekker yerinde kullanırsa aynen merfu bir kelimeyi mansub, mansub bir kelimeyi mecrûr veya mecrûr bir kelimeyi mansub okuyan kişinin yaptığı gibi hatalı olur.¹⁹ Dolayısıyla müzekker ve müennesin incelenmesi önemli görülmektedir.

¹⁷ Ebû'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs ty.), 1: 269; Çörtü, *Nahiv*, 86.

¹⁸ Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Dimaşk: Dâru'l-fîkr, 1997), 34; İsmâ Nûruddîn, *el-Mustalahü's-sarfî*, 150.

¹⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım el-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, Thk. Muhammed Abdulhâlık Udayme (Kahire: Vizâretü'l-evkâf, 1981), 1: 51; İbn Fâris, *el-Müzekker ve'l-*

1.1.1. Müzekker

Arapçada müzekker; müennesin zıddı yani müenneslik alametleri taşıyan “س” “*tâ*”, “ا” “*elif*” ve “ى” “*yâ*” harflerinden birini almayan,²⁰ lafzen, takdiren ya da hükmen müenneslik belirtisi taşımayan,²¹ kendisine “هَذَا” ile işaret edilebilen kelime,²² olarak tanımlanmıştır. Daha genel bir tanım olarak müzekker, insan ya da hayvanlardan erkek olan ya da erkek olmasa bile erkekmiş gibi kabul edilen kelime olarak tanımlanabilir.²³ Nahiv kitaplarında müzekker; hakîkî, mecâzî, zatî, hükmi (müktesep) ve müevvel olmak üzere beş kısımda incelenmiştir.²⁴

1.1.1.1. Hakîkî ve Mecâzî Müzekker

Müzekker kelimeler müzekkerliğin gerçekliği bakımından iki kısımda incelenir. İnsan ya da hayvanların cinsiyet itibarıyla erkek olanlar hakikî müzekker, erkeklik cinsiyetini taşımadığı halde müzekker işlemi gören türler ise mecazî müzekker olarak adlandırılmaktadır.²⁵ “الأسد” “*aslan*” ve “الرجل” “*adam*” gibi kelimeler cinsiyet açısından erkeğe işaret ettiği için hakikî müzekker, “الباب” “*kapı*” ve “الكتاب” “*kitap*” gibi kelimeler ise hakikî cinsiyetleri olmayıp ancak müzekker kabul edildikleri için mecazî müzekker olarak değerlendirilmiştir. Bu cinsiyete dayalı temel ayırmadan başka müzekkerler; zati, hükmi (müktesep) ve müevvel müzekker olarak da sınıflandırılmışlardır.

1.1.1.2. Zatî-Hükmi ve Müevvel Müzekker

Hakikî ve mecazî ayırım dışında müzekkerliğin kendi zatından ya da haricî bir sebebe bağlı olarak yapılışına göre zâtî, hükmi ve müevvel müzekker

müennes, thk. Ramazan Abdü't-Tevvâb (Kahire, 1969), 46; İsmâ Nûruddin, *el-Mustalahu's-sarfî*, 150.

²⁰ Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif Cürânî, *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî (Kâhire: Dâru'l-Fadîle, ty.), 174.

²¹ Muhammed Ali Tahânevî, *Keşşâfu istilâhati'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrût: Mektebetü Lubnân, 1996), 2: 1504.

²² Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-müzekker ve'l-müennes* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 61; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye*, 1: 98.

²³ Şimşek, Ahmet, “Arap Dilinde Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 10.

²⁴ Emîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal*, 61-62; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye*, 1: 98-99.

²⁵ Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye*, 1: 98-99.

sınıflandırması yapılmıştır.²⁶ Zâtî müzekker “الباب” “kapı” ve “الرَّجُل” “adam” kelimelerinde olduğu gibi izâfet, te’vîl vb. itibarlarla müzekker olmayıp doğrudan kendi yapısından kaynaklanan müzekker çeşididir. “إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ” “Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır”²⁷ ayeti ise hükmi ya da müktesep müzekker çeşidine örnek gösterilebilir. Çünkü “رَحْمَتٌ” kelimesi “الله” lafzına izâfetinden dolayı müzekker olmuştur.²⁸ Bu sebeptendir ki cümlede haber konumunda olan “قَرِيبٌ” kelimesi müzekker olarak gelmiştir.

Arapçada kelimenin müzekker oluşu asıl, müennesliği ise ferîdir.²⁹ Bu duruma örnek olarak dişilik ve erkeklik özelliği olmayan müzekker muamelesi gören “الله” lafzını verebiliriz. Ayetlerde de “الله” lafzı aynı şekilde müfred müzekker muamelesi görmüştür.

1.1.2. Müennes

Müennesin nahiv kitaplarında birçok şekilde tanımlandığını görmekteyiz. Bu tanımlardan bazıları, “lafzî veya takdirî olarak müenneslik alameti bulunan”³⁰ “هذه” ile gösterilen kelimeler” şeklindedir.³¹ Müzekkerde olduğu gibi çeşitlerinden hareketle hakikî, mecazî, lafzî veya manevî müennese işaret eden kelime olarak da tanımlanmıştır.³² Arapça eserlerde gördüğümüz kadarıyla müennesin; insan ya da hayvanlardan dışı muamelesi gören ya da cinsiyet vasfı bulunmadığı halde nahiv açısından dişiymiş gibi kabul edilen kelimeler olduğu anlaşılmaktadır.

Nahiv kitaplarında müennes; hakikî, mecazî, lafzî ve manevî olmak üzere dört kısımda incelenmiştir.³³ Şunu da belirtmeliyiz ki lafzî ve semâî müennesler

²⁶ İmîl Bedî, *el-Mu‘cemu’l-mufasssal*, 61-62.

²⁷ A’râf 7/56.

²⁸ Bahâeddîn Abdullah İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2011), 2: 49; Râzî ise âlimlerin “قَرِيبٌ” kelimesinin müzekker gelişinin sebeplerini, “رَحْمَتٌ” kelimesi hakikî müennes olmadığından bu gibi kelimelerin müzekker de müennes de kabul edilmeleri caizdir şeklinde açıkladıklarını nakletmektedir (Bk., Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî: et-Tefsîrû’l-kebîr, Mefâtihi’l-gayb* (Lübnan-Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 14: 143).

²⁹ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2: 393.

³⁰ Tahânevi, *Keşşâfu istilâhati’l-fünûni ve’l-‘ulûm*, 2: 1419.

³¹ Galâyînî, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 98; İmîl Bedî, *el-Mu‘cemu’l-mufasssal*, 62.

³² Fahreddin Kabâve, *Tasrîfu’l-esmâ’ ve’l-ef’âl* (Beyrût: Mektebetü’l-Meârif, 1988), 178.

³³ Galâyînî, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 98

mecâzî müennes olarak da adlandırılmışlardır.³⁴ Bu türlerin her biri belirli özelliklerine göre tasnif edilmiştir. Fiil cümlesindeki müennes kelimeler fiil-fâil uyumunu doğrudan ilgilendirdiğinden bu türlerin incelenmesinde yarar görülmektedir.

1.1.2.1. Hakîkî, Mecâzî, Lafzî ve Manevî Müennes

Hakîkî müennes gerçek bir cinsiyet kimliğine sahip insan ya da hayvanların dışı olanına işaret eden müennes çeşididir. “زَيْنَب” “Zeynep” ve “نَاقَة” “dişi deve” kelimeleri bu türe örnek verilebilir. Mecazî müennes ise “وَرَقَة” “varak” “مِلْعَقَة” “kaşık” “شَمْس” “Güneş” “عَيْن” “göz” kelimelerinde olduğu gibi insan veya hayvan sınıfından olmayıp gerçek anlamda cinsiyet taşımayan fakat nahiv açısından dışı muamelesi gören müennes çeşididir.³⁵

Hakîkî ve mecazî müennesler, kendi içerisinde müenneslik alameti alıp almamasına bağlı olarak ikiye ayrılır. Müennes alameti almış kelimelere lafzî müennes denir. Bu tür kelimeler gerçekte müzekker veya müennes olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken asıl itibarıyla kelimenin müenneslik ibaresi alıp almamasıdır. “فَاطِمَة” “Fatıma” “طَلْحَة” “Talha” “شَجَرَة” “ağaç” “ذِكْرَى” “anı” “صَحْرَاء” “çöl” gibi kelimeler bu tür müenneslere örnek olarak verilebilir. Manevî müennes ise, “أُذُن” “kulak” “قَدَم” “ayak” “أَرْض” “Yer” gibi kelimelerde olduğu gibi müenneslik alameti taşımadığı halde müennes kabul edilen müennes çeşitleridir.³⁶

Bu tasniflere ek olarak benzer yaklaşım gösteren nahivcilere de rastlamak mümkündür. Mesela “lafzî müennes” ifadesiyle yalnızca müenneslik alameti almış müzekker kelimeler kastedilirken; müenneslik alameti almış müennes kelimelere de “lafzî manevî müennes” diyenler olmuştur.³⁷ Buna ek olarak “أَرْض” “Yer” “شَمْس” “Güneş” gibi lafzî bir müenneslik alameti taşımayan “mecazî manevî

³⁴ William Wright, A, *Grammar of the Arabic Language* (Cambridge, 1981), 1: 52; Çörtü, Sarf, 507.

³⁵ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-Mufasssal* (Mısır: İdâretu't-Tibâ'ah el-Muniriyye, ty), 5: 91; Radiyuddin el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radi 'ale'l-Kâfiye*, thk, Yûsuf Hasan 'Umar (Bingâzî: Menşûrâtü Câmi'atu Kân Yûnus, 1996), 3: 338; Halil b. Hüseyin b. Halid el-'Umeri Es-Siirdî, *el-Kamûsu '-sânî fi'n-nahvi ve's-sarfî ve'l-me'ânî*, thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefî (Diyarbakir: Mektebetu Diyarbakir, 2012), 2: 35; Muhammed b. Abdurrahîm el-'Umer el-Meylânî, *Şerhu'l Muğnî* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ty.), 55.

³⁶ Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi 'l-'Arabiyye*, 1: 98-99.

³⁷ Şeyh Ahmed el-Hamlavî, *Şeze 'l-'arf fi fenni's-sâlim-sarf*, haz. Mustafa Ahmed Abdulhalîm (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2001), 78-79; Abbâs Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfî*, 4: 587-588.

müennes” kelimeler semâ yöntemine dayalı öğrenildiği için “*mecazî semâi müennes*” olarak da adlandırılmışlardır.³⁸

1.1.2.2. Zatî-Tevîlî ve Hükmi Müennes

Yukarıda bahsedilen dört müennes çeşidinin yanında, zatî, te’vîlî ve hükmi müennes şeklinde bir gruplandırma da yapılmıştır. Zatî müennes; müennes oluşu doğrudan kendisinden kaynaklı müennes çeşididir. Buna örnek olarak “مَرْيَمَ”, “*Meryem*” “هَرَّةَ” “*dişi kedi*” gibi kelimeler verilebilir. Çünkü bunlar gerçekte (biyolojik bakımdan) dişi varlıklar olup müenneslikleri herhangi bir te’vîl, izâfet gibi yollarla olmamıştır.

Müevvel müennes kelime aslında müzekker bir kelimedir. Ancak müennes bir kelimeyle te’vîl edildiğinden müennes kabul edilmiştir. Mesela Arapların “كِتَابَ” kelimesinden “رِسَالَةَ” kelimesini kastederek كِتَابَ kelimesini de müennes grubuna dâhil etmeleri gibi. Arapların “أَتَتْني كِتَابٌ سُرُوتٌ بِهَا” “*Bana, beni sevindiren bir mektup geldi*” cümlesindeki gibi kullanımlarının olduğundan bahsedilir.³⁹ Müevvel müenneslere, mecazî müennes grubunda olan cemi teksîrler de dâhil edilir. Örneğin “رَجَالِ” “جَمَاعَةَ” te’vîl ile müfred müennes kabul edilmiştir.⁴⁰ Yani “رَجَالِ” kelimesi aslında “جَمَاعَةَ مِنَ الرِّجَالِ” demektir ki “جَمَاعَةَ مِنْ” lafız olarak düşürülmüş olmasına rağmen anlam olarak herhangi bir kayıp söz konusu değildir.

Hükmi veya müktesep müennes ise, müzekker bir kelimenin, müennes bir kelimeye izafe edilerek müennes kabul edilmesidir. Buna şu beyit örnek olarak verilebilir.⁴¹

”وما حُبُّ الدِّيارِ شَغَفَن قَلْبِي ولكن حُبَّ مَنْ سَكَنَ الدِّيارِ“

“Yurtların sevdası değildir aklımı başımdan alan;

Lâkin sakinlerinin sevdasıdır, beni bu hale sokan...” (Vâfir)

Şiirde geçen “حُبُّ” kelimesi, müzekker olmasına rağmen mecazî müennes olan cemi teksîr bir kelimeye muzâf olduğu için müennes kabul edilmiş, dolayısıyla haber olan fiil de cemi müennes formunda gelmiştir.

³⁸ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi* (Konya: Tekin Dağıtım, 1997), 186; İsmail Durmuş, “Müzekker ve Müennes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 32: 243; Çörtü, Sarf, 507.

³⁹ Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 4: 588; İmîl Bedî, *el-Mu'cemu 'l-mufassal*, 63.

⁴⁰ Siirdî, *el-Kâmûsu 's-sânî*, 2: 18.

⁴¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 4: 589; İmîl Bedî, *el-Mu'cemu 'l-mufassal*, 63.

1.1.2.3. Semâî Müennes

Yukarıda Arapçada isimlerin ya belli bir cinsiyet sınıfına tabi olduklarından ya da izafet, te'vîl vb. yollarla müzekker ya da müennes kabul edildikleri ifade edilmişti. Fakat bazı kelimeler ne hakîkî cinsiyet taşıma, ne de izafet, te'vîl gibi bir gerekçe olmadan müennes kabul edilmişlerdir. “أَرْض” ve “شَمْس” gibi lafzî bir müenneslik ibaresi taşımayan, semâ yöntemine dayalı öğrenilen ve müennes kabul edilen isimler böyledir.⁴²

Semâî müennesler müenneslik taşımadıkları halde müennes kabul edilirler. Buna mukabil bazen kelimeler üç temel müenneslik alametlerinden birini alsa bile müzekker olabilmektedir.⁴³ Dolayısıyla müennes alametleri bir kelimenini mutlak olarak müennes olduğunu belirtmediği gibi yoklukları da mutlak olarak müzekker olduğu anlamına gelmez. İbn Tüsterî de eserini, böyle bir kaidenin kesin bir geçerliliğinin olmamasına bağlı olarak yazdığını belirtmiştir.⁴⁴ Bu tür müenneslere mecazî müennes ya da itibârî müennes, lafzî müennes ile semâî müenneslere de mecâzî müennes adı verilmektedir.⁴⁵ Bunlar ancak rivayet yoluyla bilinebildiğinden müzekker ve müennes konulu yazılmış kitap ve sözlüklerden öğrenilebilir. Fakat bazı dil âlimleri bu müennesler için çeşitli ölçütler geliştirmeye gayret etmişlerdir.⁴⁶

1.1.2.4. Müenneslik Alametleri

Sîbeveyh ve diğer klasik dönem Arap dil âlimleri müzekkerin asıl, müennesin ise müzekkere tâbi (*fer'*) olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun içindir ki

⁴² Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi* (Konya: Tekin Dağıtım, 1997), 186; İsmail Durmuş, “Müzekker ve Müennes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 32: 243.

⁴³ Wright, *Grammar of the Arabic Language*, 1: 177; Çörtü, *Sarf*, 507.

⁴⁴ Ebû'l-Hüseyn Said b. İbrahim İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve 'l-müennes*, nşr. Ahmed Abdulmecid Heridi (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1983.) 56.

⁴⁵ Çörtü, *Sarf*, 507.

⁴⁶ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve 'l-müennes*, 49-56; İmîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-mufassal*, 10-11; Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 342; Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrût: el-Mektebetu'l Asriyye, ty), 2: 108.

cinsiyet ayrımını gösteren alâmetlerin müzekkere değil de, müennese verilmektedir.⁴⁷

Kelimenin sonuna getirilmek suretiyle kelimeyi müennes yapan ayrıçlar genel olarak üç tanedir. Bunlardan birincisi “*tâ-i merbûta*” (ة), ikincisi “*elif-i memdûde*” (ة) ve üçüncüsü de “*elif-i maksûre*” (ى) dir.⁴⁸

1. Tâ-i merbûta: İsim ve sıfatların sonuna eklenen yuvarlak “ة”ya “*tâ-i merbûta*” adı verilir. “طالبة” kelimesinin sonuna eklenen yuvarlak “ة” örneğinde olduğu gibi. Ancak “ة” yerine “ة” olarak okuyanlar da vardır.⁴⁹ İsim ve sıfatların sonuna eklenen “*tâ-i merbûta*” genel itibarla müenneslik alâmetlerinden sayıldığı için “*tâ-i te’nîs*” yani müenneslik “ة”sı olarak da adlandırılmışlardır.⁵⁰

İbn Enbârî’den naklettiğine göre modern dilbilimcilerinden Ramazan Abdü’t-Tevvâb “*tâ-i merbûta*”nın Arapçanın da içinde yer aldığı Sami dillerinin hepsinde en fazla kullanılan müenneslik alâmeti olduğunu söylemiştir. O ayrıca diğer müenneslik alâmetlerinin bugün bazı modern lehçelerde neredeyse hiç kullanılmadığını ve bunların yerine de “*tâ-i merbûta*”nın tercih edildiğini ifade etmiştir. Abdü’t-Tevvâb bu durumla ilgili olarak “صَحْرَاءَ”, “بَيْضَاءَ”, “حَمْرَاءَ” gibi kelimelerin sonuna yuvarlak “ة” alarak “صَحْرَةٌ”, “بَيْضَةٌ” şeklinde; “سَلْمَى”, “حُبْلَى” gibi kelimelerin de aynı şekilde sonuna “ى” yerine “ة” alarak “سَلْمَةٌ”, “حَبْلَةٌ” şeklindeki kullanımlarını örnek olarak vermiştir. Bu şekilde müenneslik ayrıcının teke indirgenmesinin sebebini de üç farklı müenneslik alâmeti yerine bir tanesini kullanarak dilde kolaylık sağlamak olduğunu belirtmiştir. Konuşmaya başlayan bir çocuğun önce “*tâ-i merbûta*”yı öğrendiğini, diğer müenneslik alâmetlerini

⁴⁷ Ahmed b. Ali b. Mes’ûd, *Merâhu’l-ervah ve hâşiyesi* (İstanbul, 1960), 12-13; Kadri Yıldırım, “Arap Dilinde Müzekkerlik- Müenneslik Ayrımına Dil Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi dergisi* 7/15 (2003): 204.

⁴⁸ Müenneslik âlâmetlerinin sekiz tane olduğu da söylenmiş ve bunlar; yuvarlak “tâ” (ة), açık “tâ” (ت), “elif” ve “tâ” (ات), “elif-i maksûra” (ى), “elif-i memdûde” (ة), “yâ” (ى), “nûn” (ن) ve “kesre” olarak ifade edilmiştir (Bk., İsmâ Nûruddin, *el-Mustalahû’s-sarfî mümeyyizâtû’t-tezkîr ve’t-te’nîs* (Beyrût: eş-Şeriketü’l-Âlemiyye li’l-Kitâb, 1988), 133).

⁴⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *el-Mûzekker ve’l-müennes*, nşr. Ramazan Abdü’t-Tevvâb, (Kahire: Dârü’t-Türâs, 1975), 51.

⁵⁰ Ramazan Abdü’t-Tevvâb, *el-Medhal ilâ ilmi’l-luga ve menâhici’l-bahsi’l-luğavî* (Kahire: 1997), 260.

öğrenmesinin ise zaman aldığını vurgulamış bu alametın daha çok tercih edildiğine dikkat çekmiştir.⁵¹

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Arapçada “ة” harfinin isimlere eklenmesinin gerekçesi dişi ismi eril isimden ayırma amaçlıdır. “ة” harfinin dişil ayracı olmaktan başka bazı maksatlarla da isimlere eklendiği görülmektedir. Bu maksatlardan bazıları şöyledir:

a- Vahdet “ة”sı olarak kullanılır. Çoğul anlamdaki cins isimle tekilini birbirinden ayırt etmeye yarar. “نَخْلٌ” “hurma ağacı,” “نَخْلَةٌ” “tek hurma ağacı”, “تَمْرٌ” “hurma,” “تَمْرَةٌ” “tek hurma” örneklerinde olduğu gibi.⁵²

b- Mübalağa ve pekiştirme amacıyla kullanılır. Mesela “رَوِيَّةٌ” “çok şiir rivayet eden” ve “عَلَّامَةٌ” “Çok bilen kişi” gibi.⁵³

c- Nispet, mensubiyeti ifade etmek amacıyla kullanılır. “حَنَفِيٌّ” “Hanefî mezhebine bağlı kimse” kelimesinin çoğulu olan “حَنَفِيَّةٌ” “Hanefîler” kelimesi gibi.⁵⁴

d- Yabancı dillerden Arapçaya giren kelimelerin Arapçalaştırılması amacıyla kullanılır. “كَيْلُجَةٌ وَكَيْلُجَةٌ” “tahıl ölççeği” gibi.⁵⁵ (Farsçadan Arapçaya geçmiştir.)

e- Kelimenin harflerini çoğaltmak amacıyla kullanılır. “قَرْيَةٌ” “köy” ve “بَلَدَةٌ” “şehir” kelimelerinde olduğu gibi.⁵⁶

f- Kelimenin birinci, ikinci veya üçüncü kök harfinin yerine geçmesi için kullanılır. “عِدَّةٌ” “söz verme” örneğindeki gibi.⁵⁷

⁵¹ Ebû'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed el Enbârî, *el-Bulğa fî'l-fark beyne'l-müzekker ve'l-müennes*. nşr. Ramazan Abdü't-Tevvâb (Kahire: 1970), Tahkîk kısmı, 47.

⁵² Siirdî, *el-Kâmûsu's-sânî*, 2: 24; Ramazan Abdü't-Tevvâb, *el-Medhal*, 261.

⁵³ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*, 3: 328; Siirdî, *el-Kâmûsu's-sânî*, 2: 24.

⁵⁴ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 327; Kabâve, *Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl*, 182; Siirdî, *el-Kâmûsu's-sânî*, 2: 24.

⁵⁵ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 328; Kabâve, *Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl*, 182; Siirdî, *el-Kâmûsu's-sânî*, 2: 24; Ramazan Abdü't-Tevvâb, *el-Medhal*, 260.

⁵⁶ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 328; Kabâve, *Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl*, 182; Siirdî, *el-Kâmûsu's-sânî*, 2: 24; Ramazan Abdü't-Tevvâb, *el-Medhal*, 260.

⁵⁷ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 328-329; Kabâve, *Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl*, 182; Siirdî, *el-Kâmûsu's-sânî*, 2: 24; Ramazan Abdü't-Tevvâb, *el-Medhal*, 260.

g- Tef'îl bâbına nakledilen bazı nâkıs fiillerin mastarlarında bulunan med harfine karşılık kullanılır. “تَرْكِيَّةٌ” “temize çıkarmak, zekât vermek”, “تَنْمِيَّةٌ” “kalkınmak” mastarlarında olduğu gibi.⁵⁸

h- Mütekellim “ي”dan bedel olması. Sadece “يَا أَبْتَ” “يَا أُمَّتْ” kelimeleri için geçerlidir.⁵⁹

Bu açıklamaların sonuna şunu eklemek gerekir ki; kelimelerinin sonlarına gelen bu “ة”ların kelimelere hangi anlamı kattığına bakılmaksızın hepsi lafzî müennes kabul edilir.⁶⁰

2. Elif-i maksûre: “(ئ)” Maksûr isimler, sonuna başka harften dönüşmüş veya zâid bir “elif” alan mu’reb isimlerdir. Aynı şekilde müenneslik elifi de kelimenin sonunda bulunduğu için maksûr isimlerden kabul edilir. Fakat sonuna “elif-i maksûre” almış olan her maksûr isim müennes sınıfına dâhil edilemez. Çünkü maksûr “elif-i te’nîs”, asli harflerden dönüşen bir “elif” değil, müenneslikten dolayı ziyade edilmiş bir “elif”tir.⁶¹ Mesela “الْفَتَى” kelimesindeki “ا” “elif” “ي”dan dönüşmüş bir “elif” olduğundan müenneslik “elif”i olarak kabul edilmez. Çünkü “elif” üçüncü harf olup “ي”dan dönüşmüş ise “ي” şeklinde, “vâv”dan dönüşmüş ise “elif” şeklinde yazılır. Dördüncü sırada ve ötesinde olur ise her hâlükârda “ي” şeklinde yazılır.⁶² “عَطَشِي، حَبْلِي، ذَكَرِي” kelimelerinde olduğu gibi “elif” te’nîs maksadıyla ziyade edilebilir. Buradan hareketle kelimenin müennes olabilmesi için müenneslik amacıyla ziyade edilmiş olmalıdır.⁶³

Müenneslik alameti olan “elif-i maksûre” Arapçada özellikle karşılaştırma sıfatı olan “ism-i tafdil”in eril kipi “أَفْعُلُ”nün dişili kipi “فُعْلَى” vezninde gelir.⁶⁴

3. “Elif-i memdûde” “اء” Memdûd isim, öncesinde zâid bir “elif”, sonunda ise “hemze” bulunan mu’reb isme denir. Ancak müenneslik alameti olması için önce dişilik amacıyla ziyade edilmiş bir “elif” sonrasında da “hemze” gelmesi gerekir. Arapçada özür, kusur ve renkleri anlatan sıfatların sonlarına gelen bir ektir. “أَحْمَرُ، حَمْرَاءُ”

⁵⁸ Esterâbâdî, Şerhu’r-Radî, 3: 329; Kabâve, Tasrîfu’l-esmâ’ ve’l ef’âl, 183; Siirdî, el-Kâmûsu’s-sânî, 2: 24; Ramazan Abdü’t-Tevvâb, el-Medhal, 260.

⁵⁹ Esterâbâdî, Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye, 3: 329; Siirdî, el-Kâmûsu’s-sânî, 2: 24.

⁶⁰ Siirdî, el-Kâmûsu’s-sânî, 2: 24.

⁶¹ Galâyîni, Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabîyye, 1: 99.

⁶² Esterâbâdî, Şerhu’r-Radî, 3: 328; Kabâve, Tasrîfu’l-esmâ’ ve’l ef’âl, 183.

⁶³ Siirdî, el-Kâmûsu’s-sânî, 2: 29; İmîl Bedî, el-Mu’cemu’l-mufasssal, 66-68; Şimşek, Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu, 16.

⁶⁴ Ramazan Abdü’t-Tevvâb, el-Medhal, 261.

“kırmızı” “أَعْرَج ، عَرْجَاء” “*topal*” kelimelerini bu duruma örnek olarak verebiliriz. Bu kelimeler “فُعْلَاءُ” vezninde gelmektedir.⁶⁵ Ek olarak “فُعْلَاءُ” vezninde “خَيْلَاءُ” “*kendini beğenmiş*”, “أَفْعَلَاءُ” vezninde, “أَرْبَعَاءُ” “*çarşamba*” ve “فُعْلِيَاءُ” vezninde de “كِبْرِيَاءُ” “*kibirlilik*” gibi hem isimler hem de sıfatlara kullanılabilmektedir.⁶⁶

Mezkûr elifi almış isimler de memdûd bir isim kabul edilir. Fakat her memdûd isim müennes değildir. Memdûd isimlerdeki müenneslik alametinin “*elif*”mi yoksa “*hemze*” mi olduğu hususunda ihtilaf olduğu, “*hemze*”nin müenneslik alameti olduğu yönünde görüşler ifade edilmiştir.⁶⁷

1.1.3. Arap Dilinde Müzekker ve Müennesin Geçmişi

Arap dilinde cinsiyet açısından fiil-fâil uyumuyla alakalı müzekker ve müennes kelimelerin bilinmesi önemli görülmektedir. Uyumla alakalı detaylı bir araştırma yapabilmek için müzekker ve müennesler hakkında hemen hemen her türlü bilgi ve bulgu değerlendirilmelidir. Zira bu veriler uyumun görülmediği ayetlerin değerlendirilmesinde ya da hikmetlerinin araştırılmasında ışık tutacaktır.

1.1.3.1. Müzekker ve Müennes Kavramlarının Ortaya çıkışı

Müzekker ve müennes kelimelerin Arap dilinde ne zaman ve ne şekilde kullanılmaya başladığını bilmek, fiil-fâil uyumundaki farklı kullanımların sebeplerini ortaya çıkarmaya katkı sağlayacaktır. Dilde cinsiyet farkının kullanımı ve kurallaşmasının ne zaman ve hangi kıstaslara göre yapıldığı önemlidir. Müzekker ve müennes gibi nahiv kuralları nüzûl sonrası oluşturulmaya başlandıysa,⁶⁸ Kur’ân’ın bu kurallaşmaya kaynak olma açısından etkisi incelenmelidir. Zira farklı kullanımların altında yatan sebeplerin ortaya çıkarılması açısından önemli görülmektedir.

⁶⁵ Ramazan Abdü’t-Tevvâb, *el-Medhal*, 261.

⁶⁶ Kabâve, *Tasrîfu’l-esmâ*, 184.

⁶⁷ Galâyîni, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 81; Kabâve, *Tasrîfu’l-esmâ*, 184.

⁶⁸ Müzekker ve müennes ayrımı ile alakalı olarak ilk çalışmalar Aristo’dan yapılan çeviriye dayandırılmaktadır. Aristo’nun “*Hitabet*” adlı eserinin Arapçaya çevirisinin Arap dilinde müzekkerlik ve müenneslik konularıyla alakalı müstakil eserler yazmada etkili olduğu görüşü belirtilmiştir. Heridî, hatip ve kâtiplerin müzekkerlik ve müenneslikle ilgili uymaları gereken tavsiyeleri de kapsayan *Hitabet*’in tamamının Arapçaya Hicri II. asrın sonlarına doğru çevrildiği kanaatine varmış, daha sonra da müzekkerlik ve müenneslik alanında yazılmış ilk müstakil eser olan Ferrâ’nın “*el-Muzekker ve’l-müennes*” adlı kitabına dikkat çekmiştir (Bk., İbn Tüsterî, *el-Muzekker ve’l-müennes*, 31-32).

Arapçanın başlangıcından itibaren kelimelerde cinsiyet ayrımına yönelik detaylı bir tasnifin yapılmadığını gösteren birçok işaret mevcuttur. Bu konuda bize kadar gelen bilgilere bakacak olursak müzekker-müennes alametinin kullanılmadığı bazı kelimelerin olduğu görülmektedir.

Suyûti'nin (öl. 911/1505) aktardığına göre Arapların ilk zamanlarda kelimelere cinsiyet ayrımına yönelik işaret koyma yerine, her müzekker ve müennes için farklı bir kelime kullanma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır. “أَتَان” “Dişi eşek”, “عَيْر” “Erkek eşek”, “طَالِق” “boşanmış kadın”, “عَائِس”: “evlenmemiş yaşlı kız”, “عَاقِر”: “çocuğu olmayan kadın”, “أَب” “baba”, “أُم” “anne” gibi kelimelerin müzekker ve müennesleri için ayrı isimlerin kullanılmış olması, müennes isimlerin de herhangi bir müenneslik ibaresini almamaları böyle bir sürecin olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Fakat daha sonra her iki cins için de farklı kelimeler kullanma yönteminin çok uzayacağı, dolayısıyla da gereğinden fazla kelime türeyeceğinden endişe edilerek bu yöntemden vazgeçilmiş ve daha kullanışlı bulunan cinsiyet ayırıcı alametler kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre “مرء” ve “مرأة” örneğindeki gibi müzekker bir ismin sonuna müenneslik almeti olan “ة” “tâ” harfi eklenerek kelimelerde cinsiyet ayrımına gidilmiştir. Yine aynı şekilde “ضارب” ve “ضاربة” örneğindeki gibi müzekker ve müennes sıfatları birbirinden ayırma yöntemi olarak da kullanılmışlardır.⁷⁰ Sonra eril ve dişil varlıklar arasındaki bu ayrımı iyice belirgin hale getirmek için daha önce kullandıkları dişil kelimelere bir de müenneslik ibaresi ekleyerek “كَبَش” “koç”, “نَجَّة” “koyun”, “بلد” “şehir” (müzekker) ve “مدينة” “şehir” (müennes) demişlerdir.⁷¹ Ancak el-Antâkî (öl. 377/987) bu ayrımın ilk olarak ne zaman yapıldığına dair kesin bir kanaate sahip olmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁷²

⁶⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, nşr. Abdul'âl Sâlim Mekrem (Beyrût: 1975), 1: 76; İsa b. Avde eş-Şeryûfî, *el-Müennesü'l-mecâzî ve müşkilâtü't-ta'kîd*, *Havliyyâtü'l-âdâb ve'l-ulûmu'l-ictimâiyye*, *el-Havliyyetu'l-hâdiyetu ve'l-ışrûn* (Kuveyt: Meclisü'n-neşri'l-ilmî, Câmiatu'l-Kuveyt, 2001), 32; Ebû Evs İbrahim eş-Şemsân, *el-Müzekker ve'l-müennes mâhiyetuhu ve ahkâmuhu*, *Mukârebât fî'l-luğa ve'l-edeb* (Riyad: Kitâbun Tizkârî bimünâsebet el-ıydi'z-zehebî li Câmiati'l-Melik, 2007), 13.

⁷⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1: 76.

⁷¹ Abdurrahim Şenocak, *Arap Dilinde Erillik Dişillik-Müzekker Müennes* (İzmir: Bilimadamı Yayınları, 2007), 155.

⁷² Muhammed el-Antâkî, *Dirâsât fî fikhi'l-luğa* (Haleb: 1969), 274.

1.1.3.2. Müzekker ve Müennesin Yanlış Kullanılması

Müzekker bir kelimenin müennes yerine, müennes bir kelimenin de müzekker yerine kullanılması ve bu kullanımların yaygınlaşması bazen yanlış kullanımdan kaynaklanabilmektedir. Mesela “وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ” “Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş”⁷³ ayetinde geçen “السَّلَامِ” kelimesini müennes olduğu halde çoğu insan müzekker zannetmektedir. Dolayısıyla, Arapçada semâî müennes diye adlandırılan ve müenneslik alameti olmayan bazı kelimeler müzekker zannedilmiştir. Bazen bu farklılıkların lehçesel durumlardan kaynaklandığı da iddia edilmiştir.⁷⁴

Yanlış kullanıma yönelik verilecek bir başka örnek ise şudur: Arapçada “مستشفى” “*hastane*” kelimesinin müennes olduğunu zannedenler vardır. Oysa bu kelime müzekkerdir.⁷⁵ Irak’ta sonradan Arap toplumuna giren bazı kişiler “المستشفى مزحمة بالمراجعين” “*hastane*” kelimesini müennes olarak “*Hastane hastalarla doludur*” şeklinde kullanmaktadırlar. Bunun sebebi ise geçmişte Bağdat’ta bulunan bu hastanenin “المستشفى المجيدية” “*Mecîdiye Hastanesi*” olarak söylenmesiydi. Osmanlı Sultan’ı Abdülmecid tarafından yaptırılmış olduğundan hastaneye bu isim verilmiştir. İnsanlar da bu ismin ikinci kısmını söyleyerek kısaca “مجيدية” “*Mecîdiyye*” (müennes kelime) olarak ifade etmişlerdir. Irak Osmanlı’dan ayrıldıktan sonra hastanenin ismi “المستشفى الملكي” “*Kral Hastanesi*” olarak değiştirilmiştir. Fakat hastanenin önceki ismi uzun süre orada yaşayan insanlar tarafından “مجيدية” olarak ifade edilmiş, dolayısıyla hastanenin ismi yanlışlıkla da olsa müzekker olan “المستشفى” kelimesine müenneslik sıfatının verilmesine neden oldu.⁷⁶

1.1.3.3. Müzekker ve Müennesin Tasnifi ve Değişimi

Sîbeveyh, varlıkların hepsinin başlangıçta müzekker kabul edildiğini, daha sonra aynı ismin müennes varlıklar için de kullanıldığını söylemektedir.⁷⁷ Yüce

⁷³ Enfal 8/61.

⁷⁴ Ramazan Abdü’t-Tevvâb, *el-Medhal*, 255.

⁷⁵ Ramazan Abdü’t-Tevvâb, *el-Medhal*, 255.

⁷⁶ Kadir Kınar, “Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diğer Dillerle Bir Mukayesesi”, *ERUIFD*, 19 (2014): 14.

⁷⁷ Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu’l-Hancî, 1992), 3: 241-242.

Allah önce Âdem'i sonra da Havva'yı yaratmıştır. Buradan hareketle asıl olarak kabul gören müzekker kelime herhangi bir ayırıcı alamete ihtiyaç duymadığından, bu alamet müennes kelimeye verilmiştir. Çünkü her fazlalık kural icabı asıl olanı tamamlama gayesiyle sonradan oluştuğu için tâbi sayılmış ve cinsleri ayırmakta kullanılan alametler de bunlara verilmiştir. Böylece asıl olanın asıl haliyle kalması, tâbi olanın da tâbilere verilmesi daha uygun görülmüştür.⁷⁸

eş-Şemsân'a göre, müzekker ve müennes kelimelerin hangisinin asıl olduğu konusunda fikir beyan edenlerden biri de el-Lakkânîdir. Onun bu konudaki görüşünü Arapçaya değil, nahivcilerin yaklaşımına dayandığını söyler. Nahivcilerin, müzekker ve müennesin İslâm öncesi dönemlerde de kullanıldığını dikkate almadıklarını, dini kuralların etkisinde kalarak müzekkerin asıl olduğu görüşüne ulaştıklarını iddia etmektedir. Ayrıca Lakkânî'nin, müzekkerin asıl olması halinde Arapçada bulunan bütün müzekker kelimelerin Arapça dışındaki diğer dillerde de müzekker olması gerekirdi, düşüncesinden hareketle hem müzekkerin hem de müennesin asıl olduğu fikrini savunduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Arapların herhangi bir müenneslik alameti taşımayan mecâzî müennes olarak kabul edilen isimleri müzekker yapma gibi bir yaklaşımları vardır. Bu yaklaşımlar Arapların dil alanındaki değişim ve gelişime de ayak uydurduklarının bir göstergesidir.⁸⁰ Arap dil kaidelerinin oluşum ve gelişim süreci açısından kolaylık ilkesini savunan çağdaş Arap nahivcilerin bir kısmı da bunun bir kural olarak benimsenmesi gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Dili kolaylaştırmak maksadıyla, hakikî müennes olmayıp müenneslik ibaresi de taşımayan bütün kelimelerin müzekker kabul edilip o şekilde kullanılması tavsiye edilmiştir.⁸¹ Bu tavsiyeler kelimelerin zamanla farklı cinsiyetler için kullanılabileceği fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Dilde cinsiyet olgusunun temelleri çok eskilere dayandığından müzekker kelimelerin müennes olma yönünde mi, yoksa müennes kelimelerin müzekker olma yönünde mi seyir gerçekleştirdiği konusunda kesin bir bilgiye sahip olmak zordur.

⁷⁸ Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, *Merâhu'l-ervah*, 12-13.

⁷⁹ Şemsân, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 11.

⁸⁰ İsmâ Nûreddin, *Mustalahu'l-muhâyid el-müzekker ve'l-müennes el-mecâziyyân* (Beyrut: eş-Şeriketu'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1990), 53.

⁸¹ Şeryûfî, *el-Müennesü'l-mecâzî*, 11.

Ancak verilen bilgilerden hareketle dildeki hareket yönünün müennes kelimelerin müzekkere doğru seyir izlediği anlaşılmaktadır. Ne var ki iki cinsten birbirine dönüşen kelimelerin oranlarını gösterecek elimizde sağlam veriler yoktur.⁸² Arapçada müennes kelimelerin müzekkere dönüştüğü gerçeğini ilk dönem âlimlerinden el-Ferrâ (öl. 207/822) son dönem âlimlerinden ise İbrahim Enis (öl. 1977) savunmaktadır.⁸³

Abdullah Muhammed el-Ğazzâmî “*el-Meretu ve'l-luga*” adlı kitabında; dilin dişil yapıda olduğunu fakat erkeğin dil konusunda ustaca hareket ettiğini belirtmiştir. Erkeğin dil üzerindeki hâkimiyetinin artması sonucu dilin zamanla dişil yapısından uzaklaşarak erkek egemen bir yapıya büründüğünü iddia etmiştir.⁸⁴

Dil, aklın ürünü olmasına rağmen her zaman akıl ve mantık açısından değerlendirme yapılmasına uygun değildir. Bir dilde mantıklı görülen bir husus başka bir dilde mantıksız görülebilir. Bu durum bazen aynı dil içerisinde de geçerli olabilir.⁸⁵ Buna benzer bir şekilde herhangi bir dilde müzekker kabul edilen başka bir dilde müennes kabul edilebilir. Arapça da başka dillerin müzekker kabul ettiğini müennes kabul edebilmektedir. Dahası bir dilde hem müzekker hem de müennes muamelesi gören kelimeleri de görebilmekteyiz.⁸⁶

Arap dilindeki müekker ve müennes kelimelerin zamanla değişime uğramaları gerçeğinden hareketle yüzyıllardır hüküm süren bir dilin ilk ve son zamanlar arasında bu değişimlere uğraması ve bu kullanımların bazı ayetlerde de kendini göstermesi normal bir olgu olarak kabul edilebilir.

1.1.4. Fiil Cümlesinde Cinsiyet Açısından Uyum Kuralları

Arap dilinde cinsiyet uyumu cümledeki unsurların müzekkerlik-müenneslik açısından uyumlu olmalarıdır. Fiil cümlesinde fiil cinsiyet açısından fâiline tabi olmak durumundadır. Kural gereği bazen müzekker, bazen de müennes gelmesi gerekir. Bazen de hem müzekker hem de müennes gelmesi mümkündür. Arapçada

⁸² Şeryûfî, *el-Müennesü 'l-mecâzî*, 31.

⁸³ Şemsân, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 11.

⁸⁴ Abdullah Muhammed el-Ğazzâmî, *el-Meretu ve'l-luga, el-Merkezu's-sekâfiyyu 'l-Arabî*, (Beyrût: Daru'l-Beyzâ, 2006), 245; eş-Şemsân, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 11.

⁸⁵ İsmail Ahmed Amâyira, *Zâhiratu't-te'nîs beyne'l-lügati 'l-Arabiyye ve'l-luğâti's-Sâmiye* (Amman: Dâru Hanîn, 1993), 43.

⁸⁶ Amâyira, *Zâhiratu't-te'nîs*, 29.

fiil cümlesindeki cinsiyet uyumunu ve uyumsuzluğunu tespit etmek amacıyla bütün kuralları gerek klasik gerekse modern kaynaklardan derleyip toplamak gerekmektedir.

1.1.4.1. Fiilin Zorunlu Olarak Müzekker Geldiği Durumlar

Daha önce açıklandığı gibi Arapça fiil cümlesinde fiilin müzekker ya da müennes olarak gelmesi fâiline bağlıdır. Yani fâilin cinsiyetine göre fiil şekillenir. Nahivciler hangi durumlarda fiilin müzekker olarak gelmesi gerektiğini şöyle açıklamışlardır:

1. Fâil ister müfred müzekker ister müsenna müzekker ister cemi müzekker-i sâlim ya da bunlara dönen bir zamir olsun fiilin müzekker olarak gelmesi gerekir.⁸⁷ Müfred müzekker için “الْمُجْتَهِدُ يَنْجَحُ” “Çalışan başarır,” müsenna müzekker için “الْمُجْتَهِدُونَ” “İki çalışan başarır,” cemi müzekker-i salim için ise “الْمُجْتَهِدَانِ يَنْجَحَانِ” “Çalışanlar başarır” cümleleri örnek olarak verilebilir. “الْمُجْتَهِدَانِ يَنْجَحَانِ” “الْمُجْتَهِدُونَ يَنْجَحُونَ” “الْمُجْتَهِدُ يَنْجَحُ وَالْمُجْتَهِدُونَ يَنْجَحُونَ” Bu gibi cümlelerde zamirler “هُوَ أَوْ هُمَا أَوْ هُمْ” şeklinde takdir edilir.⁸⁸ Ayrıca konuya Kur’ân-ı Kerim’den şu ayetler örnek olarak verilmektedir.

“فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ” “İsâ, onlardan küfrü sezince...”⁸⁹

“قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنَّ اللَّهَ عَلَيْهِمَا” “Kendilerine Allah Teâlâ’nın lütufta bulunmuş olduğu korkanlardan iki er dedi ki...”⁹⁰

“قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ” “Muhakkak ki, mü’minler kurtuluşa ermişlerdir.”⁹¹

Her ne kadar fâil, müfred müzekker, müsenna müzekker, ya da cemi müzekker-i sâlim veya bunlara dönen bir zamir olsa fiilin müzekker haliyle gelmesi gerekir⁹² ifadesi kullanılsa da müennes şekliyle geldiği durumlar da vardır. Mesela Kûfe ekolüne mensup nahivciler fâilin cemi müzekker-i sâlim olduğu durumlarda fiilin müennes olarak da gelebileceğini savunmuşlardır.⁹³ Ancak Galâyînî Araplar

⁸⁷ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1: 437; Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabiyye*, 2: 240.

⁸⁸ Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabiyye*, 2: 240.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/52.

⁹⁰ Mâide 5/23.

⁹¹ Mü’minûn 23/1.

⁹² İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1: 437; Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabiyye*, 2: 240.

⁹³ Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu şuzûri’z-zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: 1385/1965), 200; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1: 437; Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabiyye*, 2: 240.

arasında “أَفْلَحَ الْمُجْتَهِدُونَ و أَفْلَحَتِ الْمُجْتَهِدُونَ” şeklinde kullanımların var olduğunu ancak Kûfelilerin doğru kabul ettiği bu kullanımların zayıf kabul edildiğini söylemektedir.⁹⁴

2. “إِلا” edatı fiil ile zâhir müennes fâilin arasına girmiş ise fiilin müzekker olarak gelmesi gerekir: Genel olarak Araplarda “ما قام إلا فاطمة” “*Sadece Fatma kalktı*”⁹⁵ cümlesinde “فاطمة” kelimesi zahir bir müennes fâil olmasına rağmen fiil “قام” şeklinde “ت” almayarak müzekker gelmiştir. Yine “فَمَا أَمَّنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ” “...kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ’ya iman etmedi”⁹⁶ ayetinde de olduğu gibi zâhir müennes fâil olan “ذُرِّيَّةٌ” ile “أَمَّنَ” fiili arasına “إِلا” edatı girdiğinden fiil müzekker olarak gelmiştir.

Müenneslik alameti taşımayan yani zahir müennes olmayan bir fâil ile fiilin arasına “إِلا” edatı girdiğinde “فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ” “*Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler*”⁹⁷ ayetinde olduğu gibi fiil müzekker yapıda gelmektedir. “إِلا” edatının fiil ile zâhir müennes fâilin arasına girmesi halinde fiilin müzekker olarak gelmesinin sebebi, müstesna minh olan gerçek fâilin düşürülmüş olmasıdır.⁹⁸ Mesela yukarıda zikredilen örneklerde asıl fâil “إِلا” edatından önce mukadder bir “أَحَدٌ” olup, “ما قام إلا فاطمة” cümlesi aslında “ما قام أَحَدٌ” “إِلا فاطمة” şeklindedir.⁹⁹ Bu bilgilerden hareketle yukarıda verilen ayeti de “فَمَا أَمَّنَ” “لِمُوسَى أَحَدٌ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ” şeklinde değerlendirilebilir.

Zâhir müennes fâil ile fiil arasına “إِلا” edatının girmesi halinde çok nadir de olsa fiilin müenneslik “ت”sını aldığı durumlara da rastlamak mümkündür.¹⁰⁰ Bunu sadece şiire özgü, istisnai bir durum olarak görenler olduğu gibi¹⁰¹ İbn Hişâm şiire özgü bu tarz esnekliğin bazı kıraatlara göre “*sayhetun vâhidetun*”¹⁰² şeklindeki okunuşunu¹⁰³ delil göstererek nesirde de mümkün

⁹⁴ Galâyîni, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 240.

⁹⁵ Galâyîni, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 240.

⁹⁶ Yûnus 10/83.

⁹⁷ Ahkâf 46/25.

⁹⁸ Galâyîni, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 240.

⁹⁹ Galâyîni, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 240.

¹⁰⁰ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2: 88; el-Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî*, 1: 102.

¹⁰¹ İbn Hişâm, *Evdâhu’l-mesâlik*, 2: 113; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1: 433; Galâyîni, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 240.

¹⁰² Yâsin 36/29.

¹⁰³ Kıraat âlimlerinden Ebû Ca’fer el-Medenî bu şekilde okumuştur (Bk., Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camîu’l-beyan ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1988), 20: 511).

olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴ Nitekim ilk ayette de fâil, zahir müenneslerden “صَيَحَّةٌ” olup fiil ise “كَانَتْ” müennes haliyle gelmiştir.

Cemîl Ahmed de *en-Nahvu 'l Kur'ânî* isimli çalışmasında “مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا “Öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı,”¹⁰⁵ ayetiyle konuyu açıklamaya çalışmış, zahir bir müennes fâille fiil arasına “إِلَّا” edatı girdiğinde fiilin müzekker veya müennes olarak iki şekilde de gelebileceğini, ancak müzekker gelmesinin daha fasih olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶

Verilen bilgilere ek olarak Hasân Basrî'nin rivayetine göre,¹⁰⁷ seleften bir topluluğun “تُرَى” kelimesinin “تُرَى” “*turâ*” şeklinde okunuşunu delil göstererek¹⁰⁸ fiilin müennes gelebileceğini iddia ettiği söylenmiştir. Çünkü ayette “مَسَاكِينُهُمْ” “*mesâkinühüm*” müennes bir fâil olup fiil “تُرَى” müennes olarak gelmiştir.

Semâî müenneslerin fâil olduğu hallerde de durumun aynı olduğu görülmüştür. Fâil ile fiil arasına “إِلَّا” edatı girdiğinde “مَا طَلَعَ إِلَّا الشَّمْسُ” “*Sadece güneş doğdu*” örneğindeki gibi fiil cumhura göre müenneslik “ت”sı almaz.¹⁰⁹ Fâil “الشَّمْسُ” kelimesi semâî müennes olmasına rağmen fiil “طَلَعَ” şeklinde gelerek “ت” almamış olup müzekker şekliyle gelmiştir.

Her ne kadar yukarıda açıklanan iki kuralla ilgili fiilin zorunlu olarak müzekker gelmesi gerektiği söylene de müennes olarak gelebilmesinin de gerek şiir zarureti, gerekse farklı kıraatlerdeki örneklerden hareketle mümkün olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁰

1.1.4.2. Fiilin Zorunlu Olarak Müennes Geldiği Durumlar

Arapçada fiil-fâil uyumu konusunda fiilin müzekker olarak gelmesi gereken durumları açıklandıktan sonra müennes olarak gelmesi gereken durumlar da kaynaklarda aşağıdaki gibi tasnif edildiği görülmüştür. Bu tasnife göre dört yerde fiilin müennes olarak gelmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.

¹⁰⁴ İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-mesâlik*, 2: 116; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z- zeheb*, 203-204.

¹⁰⁵ Sebe' 34/14.

¹⁰⁶ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî* (Mekke: yy., 1998), 194.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu 'l-beyan*, 22: 130.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-mesâlik*, 2: 116; İbn Hişâm, *Şerhu şuzûri 'z- zeheb*, 203-204.

¹⁰⁹ Bahâeddîn Abdullah İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2: 88; Midyen b. Ahmed el-Eşmûnî, *Şerhu 'l-Eşmûnî li elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Abdülhamid es-Seyyid Muhammed Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ty.), 1: 102.

¹¹⁰ İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-mesâlik*, 2: 116; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z- zeheb*, 203-204.

1. Fâil, müfred, müsenna ya da cemi olarak fiille yan yana gelmiş, zahir, hakikî bir müennes olduğunda fiil müennes olarak gelmelidir. “جاءت فاطمة أو الفاطمتان” “Fatma geldi, iki Fatma geldi, Fatmalar geldi”¹¹¹

Bu kurala Kur’ân’dan örnek olarak fâilin müfred şekline; “إِذْ قَالَتْ امْرَأَتُ عِمْرَانَ” “Bir zamanlar İmrân’ın karısı şöyle demişti”¹¹² ayeti verilmiştir. Çünkü fâil olan “قَالَتْ” kelimesi müfred ve hakikî müennes olup fiil olan “قَالَتْ” te’nîs alametini almıştır. “قَالَتْ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ النَّ حَصَّصَ الْحَقُّ” “Azîz’in karısı ‘Şimdi gerçek ortaya çıktı’ dedi”¹¹³ ayeti de bu konuda verilen bir başka örnektir.

Fâili müsenna olana ise “إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا” “O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu”¹¹⁴ ve “وَنَسِيَ مَا قَدَّمْتُ يَدَا” “...ve elleriyle yaptığını unutandan...”¹¹⁵, ayetleri örnek olarak verilmektedir.

Fâili cemi haline örnek olarak da “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ” “Size analarınız, kızlarınız... haram kılındı”¹¹⁶ ayeti verilebilir. Fail “أُمَّهَاتُكُمْ” müennes olduğu için fiili “حُرِّمَتْ” şeklinde müennes gelmiştir.

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak Kûfe ekolüne mensup âlimler ve Basra ekolüne mensup âlimlerin bazıları fâilin cemi müennes-i sâlim olduğu hallerde, fiilin müzekker de gelebileceğini savunmuşlardır.¹¹⁷ Esterâbâdî ise cemi müennes-i salimin fâil olduğu durumlarda fiilin müennes olarak gelmesinin zorunlu olmadığı fikrini savunmuş, dikkat çeken bir yaklaşımla bu durumda fiilin müennes olarak gelmemesinin daha doğru olduğu görüşünü belirtmektedir.¹¹⁸ İbn Hişâm ise bu şartlarda fiilin müennes olarak gelmesi gerektiğini savunmaktadır.¹¹⁹ Şiirde ise fiilin müzekker olarak da gelebileceği belirtilmiştir.¹²⁰

¹¹¹ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-dürûsi ‘l-‘Arabîyye*, 2: 241; Cemil Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 192.

¹¹² Âl-i İmrân 3/35.

¹¹³ Yûsuf 12/51.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/122.

¹¹⁵ Kehf 18/57.

¹¹⁶ Nisâ 4/23.

¹¹⁷ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-dürûsi ‘l-‘Arabîyye*, 2: 241.

¹¹⁸ Esterâbâdî, *Şerhu ‘r-Radî*, 3: 342.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *Evdâhu ‘l-mesâlik*, 2: 116.

¹²⁰ Siirdî, *el-Kâmûsu ‘s-sânî*, 2: 35.

2. Fâil, gizli bir zamir olup hakikî ya da mecazî müennese dönüyor ise fiil müennes olmalıdır.¹²¹ Bu duruma “خديجة ذهبت و الشمس تطلع” cümleleri örnek olarak verilmektedir.¹²² “وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا”, “Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden veya kendisini ihmal edeceğinden endişe ederse...”¹²³ ayetinde fâil gizli bir zamir olarak geldiğinden ve hakikî bir müennese olan “امْرَأَةٌ” kelimesine döndüğünden fiil “خَافَتْ” şeklinde müennes olarak gelmiştir. “مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا”, “Onların örneği, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını giderir de onları karanlık içinde, hiçbir şeyi görmez bir durumda bırakır...”¹²⁴ ayetinde ise fiil “أَضَاءَتْ” müennes olarak gelmiştir. Çünkü fâil mecazî müennes kelime olan “نَار”a dönen gizli bir zamirdir.¹²⁵ Ayrıca ek olarak şu ayet de örnek olarak zikredilmektedir.

“وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَّبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ”, “Yok, eğer onun gömleği arkadan çekilip yırtılmışsa o (kadın) yalan söylemiş ve bu doğruyu söyleyenlerdendir.”¹²⁶, ayetinde “فَكَذَّبَتْ” müennes fiilin fâili gizli bir “هي” zamiridir.

Mecazî müenneslere ise “إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ”, “Güneş, dürüldüğü zaman...”¹²⁷ ayeti örneği olarak verilmektedir. “الشَّمْسُ” semâî (mecazi) bir müennes olup fiili “كُوِّرَتْ” şeklinde müennes olarak gelmiştir.

Nahivciler yukarıda zikredilen şartlar çerçevesinde fiilin müennes olarak gelmesinin zorunlu olduğunu belirttik de, aynı şartlarda şiiirde fiilin müzekker kullanılabileceğini söylemişlerdir.¹²⁸

3. Fâil, kırık çoğul veya akılsız çoğula dönen zamir ise fiilin müennes olarak gelmesi gerekir. “الجمال تسير أو يسرن” ya da “الفواطم أقبلت أو أقبلن” “الزینبات جاءت أو جنن” cümlelerinde görüldüğü üzere ancak bu şartlarda müennes kılma “ت” “tâ” ya da

¹²¹ İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, 2: 108; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1: 432; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 241. Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *En-Nahvu'l-Kur'ânî*, 192.

¹²² Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 241.

¹²³ Nisâ 4/128.

¹²⁴ Bakara 2/17.

¹²⁵ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu'l-Kur'ânî*, 192.

¹²⁶ Yûsuf 12/27.

¹²⁷ Tekvîr 81/1.

¹²⁸ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 342; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, 2: 108.

“ن” “nûn” ile yapılabilir.¹²⁹ Ek olarak aşağıdaki ayetler bu duruma örnek olarak verilmektedir.

“وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ” *“Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler.”*¹³⁰

“وَإِذَا النُّجُومُ انْكَرَّتْ” *“Ve yıldızlar bulandığı vakit...”*¹³¹

4. Fâil, müennes akıllı bir çoğul isme, kendi lafzından tekili olmayan veya tekili olsa da lafzen müennes olan akılsız bir çoğul isme dönen bir zamir ise “ت” “tâ” ya da çoğul müennes zamiri “ن” “nûn” eklenmek suretiyle müennes yapılır.¹³² Bu kurala şu örnekler verilmektedir:

النِّسَاءُ ذَهَبَتْ أَوْ ذَهَبْنَ *Kadınlar gitti ya da gittiler.*

الْإِبِلُ سَامَتْ أَوْ سَمْنَ *Develer otladı.*

1.1.4.3. Fiilin Müzekker ya da Müennes Gelebileceği Durumlar

Yukarıda fiil cümlesinde fiilin hangi şartlarda müzekker, hangi şartlarda müennes gelmesi gerektiğini açıkladıktan sonra her iki durumun da mümkün olduğu haller üzerinde durmak gerekmektedir. Özellikle tartışmaların yoğun olduğu noktanın, fiilin hem müzekker hem de müennes gelebileceği yerler olduğu görülmektedir. Bu kurallar nahiv kitaplarında şu şekilde izah edilmeye çalışılmıştır.

1. Fâili zâhir mecazî müennes olan fiil müzekker de müennes de gelebilir. Ancak müennes olarak gelmesi daha fasihtir.¹³³ Bu kurala “طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَطَلَعَ الشَّمْسُ” şeklindeki kullanımlar örnek teşkil etmektedir.¹³⁴ Yine de bu şartlarda fâille fiil arasına herhangi bir unsurun girmesi durumunda fiil müzekker veya müennes olabilir.¹³⁵

“بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ” *“Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemliklerdir; onlar orada ebedî olarak kalırlar.”*¹³⁶ Kural gereği ayette

¹²⁹ Galâyîni, *Câmi ‘u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 241.

¹³⁰ Bakara 2/228.

¹³¹ Tekvîr 81/2.

¹³² Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 345; Siirdî, *el-Kâmûsu’s-sânî*, 2: 39-40.

¹³³ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 341; Galâyîni, *Câmi ‘u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 241.

¹³⁴ Galâyîni, *Câmi ‘u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 241.

¹³⁵ Cemil Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu’l-Kur’ânî*, 193.

¹³⁶ Bakara 2/81.

“أَحَاطَتْ” fiilinin te’nîs alametini alması caizdir. Burada fiilin hem müzekker hem de müennes gelebilmesinin sebebi fâil olan zâhir mecazî müennes (حَاطَتْهُ) ile fiilinin arasına başka unsurun (يَ) girmiş olmasıdır.¹³⁷

Mecazî müennes olan fâille fiilin aralarına herhangi bir unsurun girmesi halinde, fiil müzekker ve müennes olarak her iki şekilde de gelebildiğine dair şu ayetler de örnek olarak verilmiştir: “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ” *“Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de ...”*¹³⁸, “قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” *“Muhakkak ki size Rabbinizden bir öğüt gelmiştir”*¹³⁹ ayetlerinde “مَوْعِظَةٌ” kelimesi fiilden ayrı olarak geldiğinden, yani aralarına zamir girmiş bir mecazî müennes olduğundan fiil hem “جَاءَهُ” şeklinde müzekker, hem de “جَاءَكُمْ” şeklinde müennes gelebilmiştir.¹⁴⁰ “قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” *“Rabbinizden size çok açık bir delil gelmiştir.”*¹⁴¹, “قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” *“Muhakkak ki Rabbinizden size çok açık bir delil, gelmiştir...”*¹⁴², “قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” *“Muhakkak ki Rabbinizden size çok açık bir delil gelmiştir...”*¹⁴³ ayetleri için de aynı durum geçerlidir. Yani “بَيِّنَةٌ” kelimesi fiilinden ayrılmış bir zâhir mecazî müennes olduğundan fiil hem “جَاءَكُمْ” şeklinde müennes, hem de “جَاءَكُمْ” şeklinde müzekker gelmiştir.

Mecâzî müennes olan fâille fiil arasına herhangi bir unsurun girmediği hususlarda fiilin her iki durumda da gelişine şu ayetler örnek olarak verilebilir. “وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ” *“Güneşle Ay birleştirildiği zaman”*¹⁴⁴ “الشَّمْسُ” kelimesi mecazî müennestir ve nahivcilere göre naib-i fâil de olsa fâil hükmünde olduğundan “جُمِعَ” fiili müzekker olarak gelmiştir ve bu kurala örnek teşkil etmektedir.¹⁴⁵ “أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ” *“Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.”*¹⁴⁶ Ayetinde ise fâil “تِجَارَتُهُمْ” şeklinde zâhir mecazî müennes gelmesiyle beraber fiil de “رَبِحَتْ” şeklinde müennes gelmiştir.

¹³⁷ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 193.

¹³⁸ Bakara 2/275.

¹³⁹ Yûnus 10/57.

¹⁴⁰ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 193.

¹⁴¹ A'râf 7/ 85.

¹⁴² En'âm 6/157.

¹⁴³ A'râf 7/73.

¹⁴⁴ Kıyâme 75/9.

¹⁴⁵ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 192.

¹⁴⁶ Bakara 2/16.

2. “حَضَرَتْ أَوْ حَضَرَ الْمَجْلِسَ امْرَأَةٌ”¹⁴⁷ “*Meclise bir kadın geldi*” örneğinde olduğu gibi fâil, “إِلا” edatından başka bir öge ile fiilinden ayrılmış hakikî bir müennes ise fiil müzekker de müennes de gelebilir. Yalnız müennes olarak gelmesi daha fasih bir kullanım olarak görülmüştür.¹⁴⁸

“فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ” “*Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi.*”¹⁴⁹ Yani ayette geçen “إِحْدَاهُمَا” ifadesi “إِحْدَى الْمَرَأَتَيْنِ” demektir. Fâil fiilinden “هـ” zamiriyle ayrılmış hakikî bir müennes olduğundan fiil müennes haliyle gelmiştir. Ancak yukarıda izah edilen gerekçelerden dolayı “فَجَاءَتْهُ” şeklinde müzekker olarak da gelebilir.¹⁵⁰

“إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ” “*Mümin kadınlar sana geldiğinde ...*”¹⁵¹ ayetinde de fiil ile hakikî müennes fâilin arasına “إِلا” dışında muttasıl bir “ك” zamiri geldiğinden fiil müzekker olarak gelebilmiştir. Ancak Kûfeli dil âlimleri bu ayeti delil göstererek fâil cemi müennes-i sâlim olduğunda fiilin müzekker olarak gelebileceğini belirtmişlerdir.¹⁵²

3. Fâil, akıllı varlıklardan kırık çoğul ise fiil müzekker gelebileceği gibi müennes de gelebilir.¹⁵³ Ayrıca fâilin müzekker veya müennes cemi teksîr olup fiille beraber veya ayrı olarak geldiği durumlarda da aynı durum söz konusudur.¹⁵⁴ Yani fiille fâilin arasının ayrı olup olmamasının sonuca bir etkisi yoktur.

Fiille fâil yan yana geldiği durumlarda müennes olarak gelişine “وَلَمَّا جَاءَتْ” “*Elçilerimiz İbrâhim’e rûsûlûna İbrâhîmü بالبشرى قالوا إِنَّا مَهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ*” “*Elçilerimiz İbrâhim’e rûsûlûna İbrâhîmü بالبشرى قالوا إِنَّا مَهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ*” “*Biz şu memleketin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zulme sapmışlardır*” dediler”¹⁵⁵ ayeti örnek verilebilir. Çünkü ayetteki “رُسُلٌ” müzekkerler için cemi teksîrdir. Fiil de fâiliyle arasına herhangi bir unsur girmediğinden müennes olarak gelmiştir.¹⁵⁶

¹⁴⁷ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-dürûsi ‘l-‘Arabîyye*, 2: 242.

¹⁴⁸ Esterâbâdî, *Şerhu ‘r-Radî*, 3/341; Galâyînî, *Câmi ‘u’d-dürûsi ‘l-‘Arabîyye*, 2: 242; Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 194.

¹⁴⁹ Kasas 28/25.

¹⁵⁰ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 194.

¹⁵¹ Mümtehhine 60/12.

¹⁵² İbn Hişâm, *Evdâhu ‘l-mesâlik*, 2: 116.

¹⁵³ İbn Hişâm, *Evdâhu ‘l-mesâlik*, 2: 116.

¹⁵⁴ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 194.

¹⁵⁵ Ankebût 29/31.

¹⁵⁶ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 194.

Fiille fâil arasına herhangi bir unsur girdiğinde fiilin müennes olarak gelişine “فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ” “Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler”¹⁵⁷ ayetini örnek olarak verebiliriz.¹⁵⁸ Fâil “رُسُلُهُم” fiil ise “جَاءَ” olup aralarına “هُمْ” zamiri girdiğinden fiil “جَاءَتْ” şeklinde müennes olarak gelmiştir.

Fâilin cemi teksîr olduğu, fiille arasına herhangi bir unsurun girmediği durumlarda fiilin müzekker olarak gelişine “حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ” “Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir,”¹⁵⁹ ayeti örnek olarak verilebilir.¹⁶⁰ “اسْتَيْسَرَ” fiiliyle cemi teksîr olan “الرُّسُلُ” fâilinin arasına herhangi bir unsur girmemiş, fiil müzekker olarak gelebilmiştir.

Fiil ile cemi teksîr fâilin arasına başka herhangi bir unsur girdiğinde fiilin müzekker olarak gelişine ise “فُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلَمَّ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” “De ki: “Benden önce nice peygamberler size mucizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz?”¹⁶¹ Ayeti örnek olarak verilmiştir.¹⁶² Cemi teksîr olan “رُسُلٌ” fâiliyle “جَاءَ” fiili arasına “كُمْ” zamiri girmiş ve fiil müzekker olarak gelmiştir.

Ayrıca “كَذَٰلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ بِالرُّحْمَنِ” “İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın,”¹⁶³ ayetinde olduğu gibi fâil müennesler için cemi isim olduğunda fiil müennes gelir. İlgili ayette fâil müennes bir cemi teksîr olan “أُمَّةٌ” kelimesine karşı fiil de “خَلَتْ” şeklinde te’nîs alameti almıştır. “وَإِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ” “Eğer (gerçeği) yalanlamaya kalkışırsanız, bilirsiniz ki sizden önceki nice topluluklar da böyle yalanlamalarda bulundular. Elçinin görevi açık bir tebliğden ibarettir”¹⁶⁴ ayetinde

¹⁵⁷ Mü'min 40/83.

¹⁵⁸ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 194.

¹⁵⁹ Yûsuf 12/110.

¹⁶⁰ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 194.

¹⁶¹ Âl-i İmrân 3/183.

¹⁶² Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 194.

¹⁶³ Ra'd 13/30.

¹⁶⁴ Ankebût 29/18.

ise fâil müzekkerlerden cemi teksîr olan “أَمَّ”, fiili ise “كَذَّبَ” şeklinde müzekker haliyle gelmiştir.¹⁶⁵

Fakat bu nahiv kuralıyla ilgili tartışmalar vardır. Ebû Âlî el-Fârisî (öl. 377/987) cemi müzekker-i sâlim haricindeki bütün cemiler için, fiilin müennes ya da müzekker olabileceği; cemi müzekker-i sâlimin ise müennes olmasının mümkün olmadığı şeklindeki düşünceleri İbn Hişâm ve İbn Akîl’in eserlerinin tahkik kısmında ifade edilmiştir.¹⁶⁶ Esterâbâdî ise, fâilin cemi müzekker-i sâlim dışında bütün cemi hallerinde müennes olmamasının daha uygun bir kullanım olacağını söyler.¹⁶⁷ Galâyînî, bu durumda fâil müzekker olduğunda fiilin müzekker, müennes olduğunda da fiilin müennes olarak gelmesinin daha uygun olacağını ifade etmektedir.¹⁶⁸

4. Fâil, hakikî müzekker, lafzî müennes olup özel bir isim değilse fiil müzekker de müennes de gelebilir. Bu kural, “الْحَمَامَةُ” kelimesinde olduğu gibi lafzen müennes fakat manen müzekker olabilecek kelimeler için geçerlidir.¹⁶⁹ Çünkü bunun gibi çoğul cins isimleri olan kelimelerin sonlarındaki “ة”, “*vahdet tâ’sı*” olup doğrudan müennesliğe işaret etmez. Bu durumda fiil lafza bağlı kalınarak müennes getirilebileceği gibi manaya bağlı kalınarak müzekker de getirilebilir. “...*bir karınca dedi ki: Ey karıncalar!...*”¹⁷⁰ ayeti bu konudaki en meşhur örneklerden biridir. Burada fâil “نَمْلَةٌ” sonuna “ة” almış, fiil de “قَالَتْ” şeklinde müennes olarak gelmiştir. Ancak izah ettiğimiz kaideye göre karıncanın dişiliğine dair açık bir işaret yoktur.¹⁷¹

5. Fâil, munfasıl bir müennes zamir ise fiil müzekker de müennes de gelebilir. Fakat müzekker olarak gelmesi daha fasih bir kullanımdır. Bu kurala “إنما

¹⁶⁵ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 194-195; Bu konuya ek olarak şu örnekler de verilmiştir: “وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ” “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir*” (Bk., Âl-i İmrân 3/144); “وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ” “*Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki...*” (Bk., Yûsuf 12/30).

¹⁶⁶ İbn Hişâm, *Şerhu şuzûri 'z- zeheb*, 200; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1: 437.

¹⁶⁷ Esterâbâdî, *Şerhu 'r-Radî*, 3: 342.

¹⁶⁸ Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi 'l-'Arabîyye*, 2: 242.

¹⁶⁹ Esterâbâdî, *Şerhu 'r-Radî*, 3/338-339; Siirdî, *el-Kâmûsu 's-sânî*, 2: 37.

¹⁷⁰ Neml 27/18.

¹⁷¹ Siirdî, *el-Kâmûsu 's-sânî*, 2: 37.

”قام هي” ya da ”إنما قامت هي” “*Sadece o kalktı*” cümlesindeki kullanımı örnek teşkil etmektedir.¹⁷²

6. Fâil, zâhir bir müennes iken, fiil övgü ve yergi bildiren “نعم” “بئس” “ساء” gibi kelimelerden biri olarak gelirse, fiil müzekker de müennes de gelebilir.¹⁷³ “*Da‘d ne iyi/ne kötü kadındır*” “نعمت أو نعم و بئست أو بئس وساءت أو ساء المرأة دعد” şeklindeki kullanım zikredilen kurala örnek teşkil edebilir.¹⁷⁴ Ayrıca bu kurala “(Derler ki) sabrettiğinizden dolayı size selâm olsun. Dünya yurdunun sonu ne güzeldir!”¹⁷⁵ “وَلَنَعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ”, “*Muttakîlerin yurdu ne güzeldir*”¹⁷⁶ ayetleri de örnek olarak verilebilir.

7. “ات” ile çoğul yapılmış müzekker bir kelime fâil olduğunda fiil müzekker gelebildiği gibi müennes de gelebilir. “جاء أو جاءت الطلحات” “*Talhalar geldi*” cümlesindeki kullanım bu kurala bir örnektir.¹⁷⁷

8. Fâil, âkil cemi teksîre dönen bir zamir ise fiil müzekker de müennes de gelebilir. Fakat cemi müzekker zamiri ile müzekker olarak kullanılması daha fasihtir.¹⁷⁸ “وَلَقَدْ كَذَّبْتَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا”, “*Andolsun ki, senden önce de birçok peygamberler yalanlanmıştı da onlar sabretmişti...*”¹⁷⁹ ayeti bu kurala örnek teşkil etmektedir. Çünkü fâil “فَصَبَرُوا” âkil bir cemi teksir olan “رَسُولٌ” kelimesine döndüğü için müzekker olarak gelmiştir.

9. Fâil, cemi müzekker-i sâlime ya da cemi müennes-i sâlime mülhak kelimelerden ise fiil müzekker de müennes de gelebilir. Fâil müzekker olduğunda fiilin müzekker, fâil müennes olduğunda da fiilin müennes gelmesi tercih edilir.¹⁸⁰

“قام أو قامت البنات” “*Kız çocukları kalktı*”¹⁸¹ cümlesi ve “قَالَ أَمْنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي”, “(Firavun) İsrailoğulları’nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım, dedi”¹⁸² ayeti bu kurala örnek olarak verilmektedir.

¹⁷² Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 342; Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242.

¹⁷³ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 341; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-mesâlik*, 2: 112; Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242.

¹⁷⁴ Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242.

¹⁷⁵ Ra‘d 13/24.

¹⁷⁶ Nahl 16/30.

¹⁷⁷ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 342; Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242.

¹⁷⁸ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 344; Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242.

¹⁷⁹ En‘âm 6/34.

¹⁸⁰ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 343; Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242-243.

¹⁸¹ Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242.

¹⁸² Yûnus 10/90.

“Kuşlar kaçtı.” الطَّيْرُ فَرَّ أَوْ فَرَّتْ أَوْ فَرَرْنَ

”¹⁹² Meşe ağaçları uzadı.” السَّيْدِيَّانِ بَسَقَ أَوْ بَسَقَتْ أَوْ بَسَقْنَ

”Ağaçlar yaprak açtı.” الشَّجَرُ أَوْرَقَ أَوْ أَوْرَقَتْ أَوْ أَوْرَقْنَ

13. Fâil, müennese muzâf durumunda olan müzekker bir kelime ise ve düşürüldüğünde de herhangi bir anlam bozulması olmuyorsa, fiil müzekker de müennes de gelebilir. Fakat müzekker şekliyle gelmesi daha yaygın ve daha fasih bir kullanım olarak kabul edilir.¹⁹³ Bu kurala Cerîr’e (öl. 110/728) ait olan aşağıdaki beyit örnek olarak verilmektedir.

لَمَّا أَتَى خَبْرُ الزُّبَيْرِ تَضَعُضَعَتْ سُرُ الْمَدِينَةِ وَالْجِبَالِ الْخُشَعِ

”Sallaniverdi gelince haberi Zübeyr’in; Huşû içindeki dağlar ve surları şehrin ...”¹⁹⁴

Fâil olan “سُرُ” müzekker bir kelime olmasına rağmen müennes “المدينة” kelimesine muzâf olduğundan fiil müennes olarak gelebilmiştir. Yine “كُلِّ” nun kullanımıyla alakalı şu ayetler örnek olarak verilmektedir:

”وَقَيْتُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ” “...ve herkese kazandığı şeyler tastamam ödendiği zaman”¹⁹⁵,

”يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا”، “Herkesin iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde...”¹⁹⁶

Fâil müennes iken, müzekker bir kelimeye muzaf olduğu için müzekkerlik kazanması da zikredilen kurala örnek teşkil eder.¹⁹⁷ Çünkü bu şekilde de yukarıda belirttiğimiz kurala uygun bir durum oluşmakta, dolayısıyla da fiil müzekker ya da müennes olarak gelebilmektedir. Ancak öncekinde olduğu gibi, burada da muzâfın müzekker ve müennesliğine uygun hareket edilmesi daha yerinde bir kullanım olacaktır. Galâyînî daha fasih olan müzekker şekliyle kullanımı varken bazı yazarların zayıf olan müennes kullanımını tercih etmeleriyle yanlışla düştüklerini söyler.¹⁹⁸

¹⁹² Tarabay, *Mu ‘cemu’l-cumû*, 448.

¹⁹³ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2: 48; Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabiyye*, 2: 243.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, *Şerhu şuzûri’z- zeheb*, 113.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân 3/25.

¹⁹⁶ Âl-i İmrân 3/30.

¹⁹⁷ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2: 49; Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabiyye*, 2: 242.

¹⁹⁸ Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabiyye*, 2: 243.

Bu yaygın kullanımın istisnası olarak; “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ” “*Her nefis ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz*”¹⁹⁹ ayeti örnek olarak verilebilir. “كل”nün fâil ve müennes bir kelimenin muzâfı olması durumlarında fiilin müennes haliyle gelmesi daha fasih bir kullanım olacaktır.²⁰⁰

14. Fâil, müzekker ya da müennes için cemi teksîr olduğunda fiil müennes de müzekker de gelebilir.²⁰¹ “جاء الهنود” “*Hindler geldi.*” “جاء نسوة” “*Kadınlar geldi.*” “وَقَالَ نِسْوَةٌ”²⁰² “*Kadınlar dedi.*” Cümleleri bu kurala örnek teşkil etmektedir.²⁰³ Sîbeveyh “هِيَ الرَّجَالُ” “قَالَ نِسْوَةٌ” gibi ifadelerin Arapçada karşılığı olduğunu ve bu kullanımların doğru kullanımlar olduğunu belirtmektedir.²⁰⁴

1.2. Fiil Cümlesinde Sayı Uyumu

Arap dilinde fiil-fâil uyumu cinsiyet ve sayı olmak üzere iki açıdan değerlendirilir. Bu açıdan fiil-fâil uyumuna bakıldığında fiil başta olup, fâil; müfred (tekil) de, tesniye (ikil) de, cemi (çoğul) de olsa fiil müfred gelir. Galâyînî sayı açısından fiil-fâil uyumunu şu şekilde açıklamaktadır:

Fâil ikil de gelse çoğul da gelse fiilin daima tekil olarak gelmesi gerekir. Şu misallerde olduğu gibi:

اجْتَهَدَ التَّلْمِيزُ “Öğrenci çalıştı.”
اجْتَهَدَ التَّلْمِيزَانِ “İki öğrenci çalıştı.”
اجْتَهَدَ التَّلَامِيذُ “Öğrenciler çalıştı.”

Ancak Galâyînî’nin belirttiğine göre bazı zayıf Arap lehçelerinde yukarıda zikredilen kural dışında kullanımlar mevcuttur. Bu kullanımlara göre aşağıdaki örneklerde olduğu gibi fiil fâiline sayı açısından da uyar.

أَكْرَمَانِي صَاحِبَاكَ “İki arkadaşın bana ikram etti.”
أَكْرَمُونِي أَصْحَابُكَ “Arkadaşların bana ikram etti”²⁰⁵

¹⁹⁹ Ankebût 29/57.

²⁰⁰ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-dürûsi ‘l-‘Arabiyye*, 3: 211.

²⁰¹ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-dürûsi ‘l-‘Arabiyye*, 2: 242

²⁰² Yusuf 12/30.

²⁰³ Kâmile el-Küvârî, *el-Vasît fi’n-nahv* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2011), 262.

²⁰⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1: 235.

²⁰⁵ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-dürûsi ‘l-‘Arabiyye*, 2: 239.

Bu duruma Kur'ân'dan “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” “Zalimler gizlice fısıldaşırlar”²⁰⁶ ayeti örnek olarak verilebilir. Bazı Arapların bu şekilde kullanımlarının olduğuna dair bilgilere ulaşmaktayız. “أَكْلُونِي الْبَرَاعِيْثُ” “Pireler beni yiyip bitirdiler” lügati olarak anılan bu lüğatin Tay ya da Ezdu Şenûe kabilelerinin dili²⁰⁷ veya Yemen'deki bir kabileye ait olduğu söylenir.²⁰⁸

Fâil, ikil de çoğul da olsa fiil daima tekil olur. “قام الزيدان” “İki Zeyd kalktı” “قاموا الزيدون” “Zeydler kalktı.” şeklinde kullanılır. Ancak “قاما الزيدان” “قاموا الزيدون” şeklinde kullanılmaz. Buna mukabil “أَكْلُونِي الْبَرَاعِيْثُ” lüğatinde fiil, fâiline sayı açısından uyar, Tay ve Ezdu Şenûe lüğatine göre fâil müfred, müsenna, cemi olarak geldiğinde fiil de tesniye ve cemi alametlerini alır. Bu lügate göre “قاما الزيدان” “قاموا الزيدون” şeklinde kullanım mümkündür.²⁰⁹

Günümüz araştırmacılarından İbrahim el-Arîd, “Ekelûni'l-Berâğîs” yapısının Arapçada farklı bir yerinin olduğunu söyler. el-Arîd'e göre “أَكْلُونِي الْبَرَاعِيْثُ” yapısında vurgu Berâğîs yani pireler kelimesindedir. Buna göre cümlemin anlamı: “Beni, pireler yedi.” şeklindedir. “Öldürün şunları da rahat bir nefes alayım” ise bu cümlemin doğal bir sonucu olarak düşünülür.²¹⁰ Ancak Gündüzöz'e göre ise, “أَكْلُونِي الْبَرَاعِيْثُ” cümlesinde vurgu yeme işindedir pirelerde değil. Anlam olarak da “Pireler beni yiyip bitirdiler.” şeklinde takdir edilir. Bu cümlemin doğal olarak sonucu da “Kurtarın beni şunlardan” şeklindedir.²¹¹ Bu durumda asıl dikkat çekilen kısım sanki cümlemin zahiri değil, talep edilen sonuç yani “Kurtarın beni şunlardan” kısmıdır. Buradan da aslında talep edilenin açıkça söylenen ifadeden farklı olduğu düşünülerek gramer yapısında da farklılık oluşmuştur diyebiliriz.

Bu lügate uygun örnek teşkil edecek bir de hadis-i şerif zikredilmektedir. Hz. Peygamber (sav.) “إِنَّ اللَّهَ مَلَأَكَ بِتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ، مَلَأَكَ بِاللَّيْلِ مَلَأَكَ بِالنَّهَارِ” buyurmuştur.²¹²

²⁰⁶ Enbiyâ 21/3.

²⁰⁷ Eşmûnî, Şerhu'l-Eşmûnî, 2: 48.

²⁰⁸ Muhammed Ali es-Sabban, *Hâşiyetu's-Sabbân 'ale'l-Eşmûnî* (Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-Arabiyye, ty.), 2: 48.

²⁰⁹ Küvârî, *el-Vasîfî'n-nahv*, 260.

²¹⁰ İbrâhîm el-Arîd, “el-Arabiyye kable Sîbeveyhi ve ba'dehu”, *el-Lisânu'l-Arabî*, 12: 1, (Rabat, 1975), 77.

²¹¹ Soner Gündüzöz, *Kur'ân'ın Eşsiz Dili*, (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 64.

²¹² Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Mevâkit”, 16 (İstanbul: Çağrı Yay. 1412/1992); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Mesâcid”, 210, (Kâhire: 1407/1987); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünen*, “Salât”, 21 (İstanbul: 1412/1992); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-

“ملائكة” fâil “يتعاقبون فيكم ملائكة” “Melekler size dönüşümlü olarak gelir,” hadisinde fâil “ملائكة” çoğul bir kelime olmasına karşın fiil de “يتعاقبون” şeklinde çoğul gelmiş, dolayısıyla fiil fâiline sayı açısından da uyum sağlamıştır.²¹³

Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, “Sefer”, 82, thk., Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ty.).

²¹³ Küvârî, *el-Vasît fî'n-nahv*, 260.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN-I KERİM'DE FİİL-FÂİL UYUMUNUN GÖRÜLMEDİĞİ AYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Cinsiyet Açısından Fiil-Fâil Uyumunun Görülmediği Ayetler

Kur'an-ı Kerim'de fiil fâil uyumunun görülmediği ayetler mümkün olduğu ölçüde tespit edilerek bu farklı kullanımların sebepleri incelenmeye çalışılacaktır. Konuyla alakalı bütün ayetleri biraraya getirmeye gayret etsek de gözden kaçmış bazı ayetlerin olabileceğini ifade etmekte fayda vardır.

1. “مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ” “Kendilerine çok açık deliller geldikten sonra...”²¹⁴
2. “وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ” “Şehirdeki bazı kadınlar dediler.”²¹⁵
3. “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ” “Ey Peygamber! Mümin kadınlar sana geldiklerinde ...”²¹⁶
4. “فَمَا أَمَّنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّتُهُ مِنْ قَوْمِهِ” “...kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi.”²¹⁷
5. “لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ” “Bunun üzerine evlerinin harabelerinden başka bir şey görünmez oldu.”²¹⁸
6. “وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ” “Yahudiler “biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler.”²¹⁹
7. “قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ” “Bedevîler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdik! deyin.”²²⁰

²¹⁴ Âl-i İmrân 3/105.

²¹⁵ Yûsuf 12/30.

²¹⁶ Mümtehine 60/12.

²¹⁷ Yûnus 10/83.

²¹⁸ Ahkâf 46/25.

²¹⁹ Mâide 5/18.

²²⁰ Hucûrat 49/14.

8. “قَالَتْ رَسُولُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” *“Peygamberleri, "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var?”*²²¹
9. “وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ” *“Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti.”*²²²
10. “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ” *“Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de ...”*²²³,
11. “قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” *“muhakkak ki size Rabbinizden bir öğüt gelmiştir.”*²²⁴
12. “قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” *“Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir..”*²²⁵
13. “فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” *“...muhakkak ki Rabbinizden size çok açık bir delil, gelmiştir...”*²²⁶
14. “قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِي” *“De ki: Benden önce nice peygamberler gelmişlerdi.”*²²⁷
15. “وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ” *“Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı ve yurtlarında diz üstü çökekaldılar.”*²²⁸
16. “وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ” *“Zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı”*²²⁹
17. “لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً” *“Onların şefaati fayda vermez.”*²³⁰
18. “وَلَا يُقْبَلُ شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ” *“O günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaati kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”*²³¹
19. “فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ” *“O bir grubu doğru yola iletti, bir guruba da sapıklık müstehak oldu.”*²³²

²²¹ İbrâhîm 14/10.

²²² Âl-i İmrân 3/144.

²²³ Bakara 2/275.

²²⁴ Yûnus 10/57.

²²⁵ A'râf 7/73, 85.

²²⁶ En'âm 6/157.

²²⁷ Âl-i İmrân 3/183.

²²⁸ Hûd 11/67.

²²⁹ Hûd 11/94.

²³⁰ Necm 53/26.

²³¹ Bakara 2/48.

²³² A'râf 7/30.

20. “فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ” *“Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak etti.”*²³³
21. “وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا” *“Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler.”*²³⁴
22. “قَالَ أَمْنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ” *“İnandım ki, İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş”*²³⁵
23. “كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ” *“Nûh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar.”*²³⁶
24. “قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ” *“Bir karınca şöyle dedi: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin.”*²³⁷
25. “وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى” *“Göklerde nice melek var ki onların şefaati, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz.”*²³⁸
26. “وَانْقُضَ يَوْمٌ لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً وَلَا يُقْبَلُ شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ” *“Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaati kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”*²³⁹
27. “وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ” *“Melekler dediğinde”*²⁴⁰
28. “وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ” *“Melekler de ellerini uzatmış olarak...”*²⁴¹
29. “فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ” *“Melekler ona şöyle seslendiler”*²⁴²
30. “وَلَنْ أَدْفِنَاهُ نَعْمَاءَ بَغْدَ ضَرَاءَ مَسْتَهْ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورًا” *“Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette «Kötülükler benden gitti» der. Çünkü o (bunu derken) şımarıktır, kibirlidir.”*²⁴³

²³³ Nahl 16/36.

²³⁴ En'âm 6/34.

²³⁵ Yûnus 10/90.

²³⁶ Şuarâ 26/105.

²³⁷ Neml 27/18.

²³⁸ Necm 53/26.

²³⁹ Bakara 2/48.

²⁴⁰ Âl-i İmrân 3/42.

²⁴¹ En'âm 6/93.

²⁴² Âl-i İmrân 3/39.

²⁴³ Hûd 11/10.

2.1.1. Ayetlerle İlgili Yapılan Değerlendirmeler

Yukarıda vermiş olduğumuz ayetleri fiil-fâil uyumu açısından incelediğimizde, bir ayetin farklı yerlerde farklı nahiv kuralları içerdiğini görmekteyiz. Birinci bölümde klasik ve modern kaynaklardan konuyla ilgili Arap dilinde uygulanan kurallar zikredilmiştir. Kur'ân'da uyumun görülmediği ayetlerle ilgili günümüze kadar yapılan te'villeri biraraya getirmek ve bir çerçevede değerlendirmesini yapmak önemli görülmektedir.

2.1.1.1. Fâili Melekler Olan Ayetler

Kur'ân-ı Kerim'de 73 yerde “الْمَلَكَةُ” kelimesi geçmektedir.²⁴⁴ Bu kelimenin fâil olduğu ayetlere baktığımızda, bazen müzekker bazen de müennes fiil aldığı görülmektedir. Meleklerin cinsiyeti olmadığı dikkate alındığında müennes ve müzekker geldiği durumların tespit edilmesi önem arz etmektedir. Araplar arasında genel kanaatin fâili “الْمَلَكَةُ” olan bir fiil cümlesinin fiili müzekker olmasıdır. Bu şekilde kullanımın daha yaygın olduğu ifade edilmektedir.²⁴⁵

“وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ” “Melekler dediğinde”²⁴⁶ ayetinde “الْمَلَكَةُ” kelimesi müennes olarak kabul edilmiş, dolayısıyla da fiil “قَالَتِ” şeklinde müennes haliyle gelmiştir. Bu tercih, meleklerin cinsiyetleri olmadığına göre fiil niçin müennes olarak gelmiştir sorusunu aklımıza getirmektedir. Âlimler bu durumu farklı açılardan ele alarak çözmeye çalışmışlardır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu ayetlerle ilgili farklı kıraatler vardır. “وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ” ayetinde fâil olan “الْمَلَكَةُ” kelimesinin fiili “قَالَتِ” müennes haliyle gelmiş olsa da Ebu Hayyan'ın belirttiğine göre İbn Mes'ûd (öl. 32/652) ve Abdullah b. Amr (öl. 65/684) “وَإِذْ قَالَ الْمَلَكَةُ” şeklinde müzekker kipiyle de okumuşlardır.²⁴⁷ Ancak “وَالْمَلَكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ” “Melekler de ellerini uzatmış olarak...”²⁴⁸ ayetinde ise özne “الْمَلَكَةُ” kelimesi olmasına rağmen yüklem “بَاسِطُوا” şeklinde müzekker haliyle

²⁴⁴ Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu'cemü'l-Müfhehres Li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1364), 675-676.

²⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5: 113.

²⁴⁶ Âl-i İmrân 3/42.

²⁴⁷ Ebû Hayyan Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Bahru'l-Muhîd*, thk. Zekeriyâ Abdu'l-Mecîd (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 2: 476.

²⁴⁸ En'âm 6/93.

gelmiştir. Bu şekilde yani fiilin müzekker şekliyle olan okuyuş üzerinde icmâ vardır. “فَقَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ” “Melekler ona şöyle seslendiler”²⁴⁹ ayetinde fâil olan “الْمَلَائِكَةُ” kelimesinin fiili “فَقَادَتْهُ” şeklinde ilk örnekteki gibi müennes olarak gelmiştir. Fakat Kurtubî; Hamza ve Kisaî’nin bu fiili müzekker olarak “فَقَادَهُ” şeklinde ve aslının “ي” harfi olduğu gerekçesiyle imale yaparak okuduklarını aktarmıştır.²⁵⁰ Taberî bu kelimenin okunuşu üzerinde ihtilaf olduğunu, Medineli âlimlerin geneli, Kûfe ve Basra mensuplarının bazısı tarafından müennes olarak okunduğunu, ancak Kûfe ekolüne mensup âlimlerin çoğunun müzekker şekliyle okuduklarını ifade etmektedir.²⁵¹ Arapçada her iki şekliyle de okunması mümkündür ve bu okunuşların her biri fasih olarak kabul edilmektedir.²⁵²

İlgili ayetlerin farklı kıraatlerinin ardından âlimlerin “الْمَلَائِكَةُ” kelimesiyle ilgili Cebrail’in (as.) mi yoksa bütün meleklerin mi kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürdükleri görülmektedir. Zira bütün melekler kastedildiğinde müennes, Cebrail’in (as.) kastedildiği durumlarda ise müzekker geldiği şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Kurtubî Süddî’nin ilgili ayette hitap edenin yalnızca Cebrail (as.) olduğuna dair ifadesini nakletmektedir.²⁵³ Yine: “يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ” “O melekleri, kendi tarafından bir vahiy ile kullarından dilediği kimselere indirdi”²⁵⁴ ayetinde “الْمَلَائِكَةُ” kelimesiyle Cebrail (as.), “الرُّوحِ” kelimesiyle de vahiy kastedildiği ifade edilmektedir. Arapçada bir kişiyle ilgili bilgi verilirken çoğul ifade kullanılabilir.²⁵⁵ Zemahşerî de Arapçada bu şekilde kullanımın olduğunu, bu ayette tıpkı “فَلَان يَرْكَبُ الْخَيْالَ” “falanca kişi atlara biner” ifadesindeki çoğul ifadeyi tekil anlamda kullanma gibi bir durumun olduğunu söylemektedir.²⁵⁶

Kurtubî, “فَقَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ” ifadesindeki “الْمَلَائِكَةُ” kelimesiyle kastedilenin bütün melekler olduğu yönündeki görüşün daha çok benimsendiğini belirtmiştir. Yani

²⁴⁹ Âl-i İmrân 3/39.

²⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el- Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrût-Lübnan: Müessetü’r-Risale, 1427/2006), 5: 112.

²⁵¹ Taberî, *Câmi‘u‘l-beyân*, 5: 364-365.

²⁵² Taberî, *Câmi‘u‘l-beyân*, 5: 365.

²⁵³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 5: 113. Zemahşerî de böyle bir rivayetin olduğunu zikreder (Bk., Ebû‘l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî‘t-tenzîl ve uyûni‘l-ekâvi‘l fî vucûhi‘t- te‘vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu‘avvaz (Mektebetü‘l-Abîkân, 1418/1998), 1: 555).

²⁵⁴ Nahl 16/2.

²⁵⁵ Taberî, *Câmi‘u‘l-beyân*, 5: 364; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 5: 113.

²⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 555.

“Onlar tarafından nida geldi,” anlamına geldiğini söylemektedir.²⁵⁷ İbn Abbas (öl. 68/687), İbn Mes’ud (öl. 32/652-53) ve Ebû Ubeyd (öl. 224/838) de bu şekildeki okuyuşu tercih etmişlerdir.²⁵⁸ “فَنَادَتْهُ” “Ona seslendiler” ayetinin çoğulu müennes kabul edilmesi kuralına göre bu şekilde gelmesi caizdir. Müzekker olarak gelmesi ise çoğulun müzekker kabul edilmesiyle alakalı olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁹ İbn Âşûr da bu konuda cumhura göre “فَنَادَتْهُ” şeklinde olduğunu, yani “meleklerden bir cemaat nida etti” şeklinde topluluk olarak te’vîl edildiği için te’nis almasının caiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tek melek olmasının da mümkün olduğunu, dolayısıyla nidanın meleklerle isnadın tekil bir fiilin isnadı kabilinden olduğunu söylemektedir.²⁶⁰

Bu olayın aktarıldığı başka bir kaynak olan Luka İncilinde “Melek ona şöyle cevap verdi: “Ben Tanrı’nın huzurunda duran Cebrail’im. Seninle konuşmak ve bu müjdeyi sana vermek için gönderildim”²⁶¹ ifadesi de nida edenin Cebrail (as.) olduğu ihtimalini güçlendirir. “الْمَلَكَةُ” kelimesini çoğul kabul edenler için fiil müennes, tekil kabul edenler için ise müzekker gelmektedir. Fakat niçin hem tekil hem de müennes haliyle gelmiştir, sorusuna ise Zemahşerî Arapçada bazen çoğul ifadeler tekil anlamda da kullanılmaktadır, şeklinde cevap verir.²⁶²

Konuyu gerçek anlamda cinsiyet üzerinden tartışanlar da olmuştur. Mesela Abdullah b. Mes’ud’un Kur’ân’da geçen bütün “الْمَلَكَةُ” kelimesini müzekker okumasını değerlendiren Ebû Ubeyd, bu şekilde okumasındaki maksadın müşriklere muhalefet amacı taşıdığını söylemektedir. Çünkü müşriklerin melekleri Allah’ın kızları olarak görürler.²⁶³

Kurtubî’nin naklettiğine göre Nehhâs, Ebû Ubeyd’in görüşüne, böyle bir delillendirmeye hiçbir sonuca varılamaz, gerekçesiyle katılmamıştır. Sebebini şöyle izah etmiştir: Araplar, “Adam dedi” ifadesini hem müennes hem de müzekker olarak “قال الرجل” “قالت الرجل” şeklinde ifade ederler. Bu durum kadınlar için de

²⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur’ân*, 5: 113.

²⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur’ân*, 5: 112.

²⁵⁹ Ebî İshâk İbrahim b. Es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni‘l-Kur’ân ve irabuhû*, thk. Abdül Celîl Abduh Şelebî (Âlimu‘l-Kütüp, 1988), 1: 405; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur’ân*, 5: 112.

²⁶⁰ Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir* (ed-Daru’t-Tunisiyye, ty.), 3: 239.

²⁶¹ Kutsal Kitap, (*Eski ve Yeni Ahid*) (İstanbul, 2003), Luka, 1: 19.

²⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 555.

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur’ân*, 5: 112.

aynıdır. Kur’ân’ın bu ayeti müşriklerin iddialarına karşı delil olsaydı, “وَإِذْ قَالَتْ ‘‘الْمَلَكَةُ ‘‘*‘‘Melekler şöyle demişti’’*²⁶⁴ ayeti de müşriklerin iddialarını destekler nitelikte olurdu. Eğer onların bu iddialarını çürütmeye yönelik delil olacaksa, “وَجَعَلُوا الْمَلَكَةَ ‘‘*‘‘Rahmân’ın kulları olan melekleri dışı bildiler. Yoksa yaratılışlarına tanık mı oldular? Tanıklıkları kaydedilecek ve bundan sorguya çekileceklerdir’’*²⁶⁵ ayeti olurdu. Çünkü meleklerin yaratılışına tanık olmayan müşrikler dışı olduklarını da söyleyemezlerdi.²⁶⁶

Kurtubî, Mekki’nin “الْمَلَكَةُ” kelimesinin müzekker ya da müennes kullanımıyla alakalı şu açıklamalarını nakletmiştir: “مَلَكَةُ” kelimesi âkil varlıklar durumundadır. Müennes yapıldıklarında da gayr-ı âkil varlıklar durumunda kullanılır. Buna göre; “هي الرجال” “Onlar erkeklerdir”, “هي الجُذوع” “Onlar ağaç kökleridir” “هي الجمال” “Onlar develerdir”, “قالت الأعراب” “Araplar dediler ki” şeklinde müennes zamirler şekliyle de kullanımları mümkündür.²⁶⁷

“الْمَلَكَةُ” kelimesinin bulunduğu bütün ayetleri Arapça nahiv kurallarına göre değerlendirdiğimizde; fâil, zâhir cemi isim veya cemi cins isim olduğunda fiil müzekker ya da müennes olarak her iki şekilde de gelebilir.²⁶⁸ “قال أو قالت العرب” “Arap dedi, “قال أو قالت الروم” Rum dedi, “قال أو قالت الفرس” Fars dedi, “قال أو قالت الترك” Türk dedi” şeklindeki her iki kullanımın da caiz olduğunu birinci bölümde açıklamıştık. Bu bağlamda ayette geçen “الْمَلَكَةُ” kelimesi cemi cins ismi olduğundan fiil müennes olarak gelmiştir.

2.1.1.2. Fâili Mecâzî Müennes Olan Ayetler

Kur’ân ayetlerine bakıldığında “مُؤِظَّةٌ”, “بَيِّنَةٌ” gibi zahir mecazi müennes formunda olan fâillerin fiilleri bazen müennes bazen de müzekker geldiği görülmektedir. Bu ayetlerin bazıları şunlardır: “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ”, “Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de...”²⁶⁹, “فَقَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ”, “Muhakkak

²⁶⁴ Âl-i İmrân 3/42.

²⁶⁵ Zuhurf 43/19.

²⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 5: 112.

²⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 5: 113.

²⁶⁸ Esterâbâdî, *Şerhu ‘r-Radî*, 3: 345; İbn Hişâm, *Evdâhu ‘l-mesâlik*, 2: 116; Galâyînî, *Câmi ‘u ‘d-dürûsi ‘l- ‘Arabiyye*, 2: 243; Tarabay, *Mu ‘cemu ‘l-cumû’*, 448-458.

²⁶⁹ Bakara 2/275.

ki size Rabbinizden bir öğüt gelmiştir.”²⁷⁰, “قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ”, “Muhakkak size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir.”²⁷¹ “فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” “...Muhakkak ki Rabbinizden size açık bir delil, gelmiştir...”²⁷², “قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ”, “...Muhakkak ki Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir...”²⁷³

Verilen ayetlerde görüldüğü üzere, fâil konumunda olan “مُؤِظَّةٌ” “بَيِّنَةٌ” kelimeleri mecâzî müennes olmasına karşın fiilleri bazen müzekker bazen de müennes formunda gelmiştir. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki; Ubey b. Kâ'b (öl. 33/654) ve Hasan Basrî'nin (öl. 110/728) “فَمَنْ جَاءَهُ مُؤِظَّةٌ مِنْ رَبِّهِ” ayetini “فَمَنْ جَاءَتْهُ” şeklinde fiili müennes haliyle okudukları ifade edilmektedir.²⁷⁴ İlgili ayetlerdeki fiillerin bazen müzekker bazen de müennes haliyle gelmesi, gerek nahivciler tarafından gerekse müfessirler tarafından farklı te'villerin yapılmasına neden olmuştur.

Sîbeveyh, fâilin zâhir mecâzî müennes olduğu durumlarda fiilin müzekker olarak gelmesini “tâ” harfinin düştüğü görüşüyle açıklamaya çalışmış, Kur'an'da bu şekilde “tâ” harfinin düşürülmesinin sıkça karşılaşılan bir durum olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “tâ”nın düşürülmesi fâile bağlı olduğunu, fâillere göre “tâ” harfinin düşme hallerini de eğer fiilin fâili hayvansa “tâ”nın düşmesi az, cansız nesnelerse çok olur. Eğer fâil tekil bir insan ise “tâ”nın düşmesi hayvanlardaki “tâ”nın düşmesine oranla daha azdır, şeklinde açıklamıştır.²⁷⁵

İbn Cinnî yaptığı te'vilde ilgili durumu “manaya haml” kavramıyla izah etmiştir. Yani “مُؤِظَّةٌ” kelimesiyle aynı anlama gelen müzekker “وِظ” kelimesi arasındaki anlamsal bağı dikkate almıştır. Sanki cümlede “مُؤِظَّةٌ” kelimesi değil de onun yerine “وِظ” kelimesi varmış gibi kabul edilip fiilin de ona göre müzekker şekliyle geldiğini belirtmiştir.²⁷⁶ Demek oluyor ki müzekkerlik ve müenneslik sadece kelimenin zâhirine göre değil aynı zamanda manasına göre de tercih edilebilen bir durumdur. İbn Cinnî bu iddiasını “Arapçanın cesareti” adını verdiği

²⁷⁰ Yûnus 10/57.

²⁷¹ A'râf 7/ 85

²⁷² En'âm 6/157.

²⁷³ A'râf 7/73.

²⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 507; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7: 100.

²⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitab*, 1: 235; Gündüzöz, *Kur'an'ın Eşsiz Dili*, 67.

²⁷⁶ Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: 1952), 2: 412; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 358.

bir bölümde ele almıştır. Çünkü bu uygulamayı nahiv yapısını, nahiv kaidelerini zorlayıcı cüretkâr bir esneklik olarak görmüştür.²⁷⁷ Bu görüşü destekler mahiyette değişik örnekler de zikredilmektedir. Mesela Arapların “كِتَاب” kelimesinden “رِسَالَة” kelimesini kastederek كِتَاب kelimesini de müennes grubuna dâhil etmiş olmalarıdır. Bu fikri de Arapların “أَتْنِي كِتَاب سُرُوتٌ بِهَا” “*Bana, beni sevindiren bir mektup geldi*” cümlesindeki gibi kullanimlarına dayandırmaktadırlar.²⁷⁸

Zemahşerî, Râzî, Kurtubî gibi müfessirler “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ” “*Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de...*”²⁷⁹ ayetinin tefsirinde “مَوْعِظَةٌ” kelimesi müennes olduğu halde fiilin müzekker olarak gelmesini “مَوْعِظَةٌ” kelimesinin müennesliğinin hakikî olmamasına bağlamaktadırlar.²⁸⁰ Ayrıca Zemahşerî, bu kelime “وعظ” manasında olduğundan müzekker haliyle gelmiştir şeklindeki yorumuyla,²⁸¹ İbn Cinnî gibi konuyu “*manaya haml*” kavramıyla açıklamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca Zeccâc Kur’ânda geçen “مَوْعِظَةٌ” kelimelerinin müennesliği hakikî olmadığından fâil konumunda olduğu durumlarda fiilin müzekker de müennes de gelebileceğini ifade etmiştir.²⁸² Bu iddiasını şu beyiti şahit göstererek desteklemeye çalışmıştır:

إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرُوءَةَ ضُمْنَا قَبْرًا يَمْزُو عَلَى الطَّرِيقِ الْوَاضِحِ

“*Muhakkak ki cömertlik ve mürüvvet, Merv’de açık bir yol üzerindeki bir kabre bırakıldı.*” Şair burada, “السماخة” kelimesi ile “سَخَاء” “*cömertlik*” “مُرُوءَة” kelimesi ile de “كَرَم” “*cömertlik*” kelimesini kastetmiştir.²⁸³ Fiil ise, kastedilen fâil dikkate alındığından müzekker haliyle gelmiştir.

“*Manaya haml*” uygulamasının Kur’ân’da başka ayetlerde de görüldüğü ifade edilmiştir. Râzî’den nakille Nadir b. Şümeyl (öl. 204/820) “إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ” “*Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır*”²⁸⁴ Ayetindeki benzer meseleyi İbn Cinnî gibi “*manaya haml*” yaklaşımıyla açıklamaya

²⁷⁷ Gündüzöz, *Kur’ân’ın Eşsiz Dili*, 67.

²⁷⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 4: 588; İmîl Bedî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal*, 63.

²⁷⁹ Bakara 2/275.

²⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/507; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14: 143; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 4: 397.

²⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 507; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7: 100.

²⁸² Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 1: 358.

²⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14: 143.

²⁸⁴ A’râf 7/56.

çalışmıştır. “رَحْمَتٌ” kelimesi bir mastardır ve mastarların hakkı da müzekker olmaktır. Bu “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ” ayetinde olduğu gibidir. Çünkü bu ayetteki “مَوْعِظَةٌ” kelimesi ile “وعظ” “öğüt verme” yani mastar manası kastedilmiştir. Bundan dolayı buradaki fiil müzekker kullanılmıştır.²⁸⁵

Sâmarrâî, Kur’ân’da geçen mecazi müenneslerle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ”²⁸⁶ ayetinde “النهي” yasaklama anlamı olduğundan fiil müzekker gelmiştir. “مَوْعِظَةٌ” kelimesi kendi başına “النهي” anlamını içermemesine rağmen “الربا” faizin yasaklanmasından dolayı bu manayı almıştır. Dolayısıyla fiil müzekker gelmiştir. Oysa “فَدَجَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ”, “*muhakkak ki size Rabbiniz’den bir öğüt gelmiştir*”²⁸⁷ ayetinde “مَوْعِظَةٌ” kelimesiyle başka bir anlam kastedilmediğinden fiil müennes gelmiştir. Sâmarrâî bu iddiasını şu örneklerle de desteklemektedir: “فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ” “*O bir grubu doğru yola iletti, bir guruba da sapıklık müstehak oldu*”²⁸⁸ ayetinde “الضَّلَالَةُ” kelimesi ahiret için geçerli bir ifade olduğundan “العذاب” “azap” anlamındadır. Dolayısıyla fiil “حَقَّ” şeklinde müzekker olarak gelmiştir. Yani bu ayet “وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِ مَوَدَىٰ” “*Bir guruba da sapıklık müstehak oldu*” anlamındadır. Müstehak oldukları dalalet ise azaptır. “فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَىٰ اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ” “*Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak etti*”²⁸⁹ ayetinde ise “الضَّلَالَةُ” ifadesi gerçek anlamında geldiğinden “حَقَّتْ” müennes olmuştur.²⁹⁰

“وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” “*İşte bu (Kur’ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah’tan korkun ki size merhamet edilsin.*”²⁹¹ “*Kitap, “أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ*”

²⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14: 143; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 5: 112; “قريب” af ve nimet verme “Allah’ın mükâfaatı yakındır” manasındadır. Dolayısıyla aynı anlama gelen iki kelimedenden birinin hükmü, diğeri üzerinde uygulanmıştır (Bk., *Zeccâc, Meâni’l-Kur’ân*, 2: 344-345); Ayrıca “قريب” kelimesinin anlamı mesafe ve nesep olarak değerlendirildiğini, müzekker ve müennes olmaları kastedildiği manaya göre olduğu yönünde değerlendirmeler de mevcuttur (Bk., *Zeccâc, Meâni’l-Kur’ân*, 2: 344-345; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 5: 252).

²⁸⁶ Bakara 2/275.

²⁸⁷ Yûnus 10/57.

²⁸⁸ A’râf 7/30.

²⁸⁹ Nahl 16/36.

²⁹⁰ Fazıl Salih Sâmarrâî, *Meâni’n-nahv* (Dâru’l-Fikr, 2000), 64.

²⁹¹ En’âm 6/155.

onların okumasından gerçekten habersizdik, demeyesiniz diye,”²⁹² “فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ”²⁹³ “...muhtak ki Rabbiniz’den size çok açık bir delil, gelmiştir...” müennes bir fâil olmasına karşın fiil “جَاءَ” şeklinde müzekker olarak gelmiştir. Ayet siyakiyla beraber değerlendirildiğinde de anlaşılacağı üzere “بَيِّنَةٌ” kelimesi “الكتاب” anlamındadır. “الكتاب” kelimesi de müzekker olduğundan fiil de buna uygun olarak müzekker gelmiştir. “وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَقَرَّفُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” ayetinde ise emir ve nehiy anlamında olduğu için fiil yine müzekker gelmiştir.²⁹⁴

Mecâzî müenneslerden olan “الصَّيْحَةُ” kelimesinin müzekker ve müennes oluşuyla ilgili Kur’ân’da her iki şekilde de kullanımının olduğu görülmektedir. “وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ” “Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı ve yurtlarında diz üstü çökekaldılar.”²⁹⁵ Salih’in (as.) kavmi için azap ve utanç kastedildiği için müzekker gelmişken, Şuayb’ın (as.) kavmi için “وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ” “zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı da yurtlarında diz üstü çökekaldılar”²⁹⁶ şeklinde müennes gelmiştir. Sâmarrâî, İbn Kayyim’den (ö. 751/1350) “الصَّيْحَةُ” kelimesinin “الصياح” “siyah” manasına geldiğini, dolayısıyla da müzekker olduğunu veya mastardan tekil murad edildiği gerekçesiyle de müennes gelmesi en güzelidir, şeklindeki yapılan te’vîli de aktarmıştır.²⁹⁷

Yüce Allah Şuayb’ın (as.) kavmine verdiği üç farklı azaptan bahseder ve üçü de lafzî müennestir. Bunlardan birincisi “فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ” “Bunun üzerine onları o (gürültülü) sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü dona kaldılar”²⁹⁸ ayetindeki “الرَّجْفَةُ” kelimesidir. İkincisi “فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ” “Velhasıl onu yalancı saydılar da, kendilerini o gölge gününün azabı yakalayiverdi”²⁹⁹ ayetindeki “الظُّلَّةِ”, üçüncüsü ise “وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ” “Zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı”³⁰⁰ ayetindeki “الصَّيْحَةُ” kelimesidir.

²⁹² En‘âm 6/156.

²⁹³ En‘âm 6/157.

²⁹⁴ Sâmarrâî, *Meâni’n-nahv*, 66.

²⁹⁵ Hûd 11/67.

²⁹⁶ Hûd 11/94.

²⁹⁷ Sâmarrâî, *Meâni’n-nahv*, 67-68.

²⁹⁸ A‘râf 7/78.

²⁹⁹ Şu‘arâ 26/189.

³⁰⁰ Hûd 11/94.

Allah onlar için bu üç kelimeyi bir araya topladı. Zira “الرَّجْفَةُ” “sarsıntı” önce başladı da ardından onlar binaların üzerine düşecek korkusuyla semaya baktılar. Derken güneş korkunç bir şekilde ısıtarak onları adeta eritti. Akabinde bir “الظَّلَّةُ” “gölge” yükseldi de güneşten korunmak için kaçıp ona sığındılar. İşte o zaman gölgeden üzerlerine azap inmişti. O gölgenin içinde “الصَّبْحَةُ” yani korkunç gürültü de vardı. Bu sebeple “الرَّجْفَةُ” ve “الظَّلَّةُ” ile beraber “الصَّبْحَةُ” kelimesinin zikredilmesi, “الصِّيَاحُ” kelimesinin zikredilmesinden daha güzeldir. Böylece “ة” zikredilmiş oldu.³⁰¹

Sâmarrâî konuya farklı örnekler vermiştir. “وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى” “Göklerde nice melek var ki onların şefaati, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz.”³⁰² “وَإِنَّمَا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً وَلَا يُقْبَلُ شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ” “Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şfaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”³⁰³ Ayetlerde fâil “تُغْنِي” şeklinde müennes, ikinci ayette ise “يُقْبَلُ” olarak müzekker gelmiştir. Birinci ayette geçen “شَفَاعَةٌ” kelimesi şfaat anlamında olduğundan fiil müennes gelmiştir. Ancak ikinci ayette fâil sadece “طَلَّبُ” kelimesi değil, “طَلَّبَ شَفَاعَةً” dir. Burada hazfedilmiş müzekker bir “طَلَّبُ” kelimesi vardır ve bu kelimedden dolayı fiil müzekker gelmiştir. Dolayısıyla anlamı da “Onların şfaat talepleri kabul edilmez” şeklindedir.³⁰⁴

Fiil-fâil uyumunun görülmediği bir başka örnek de “وَلَمَّا أَتَيْنَا نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ” “Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette «Kötülükler benden gitti» der. Çünkü o (bunu derken) şımarıktır, kibirlidir”³⁰⁵ ayetidir. Çünkü ayette fâil konumundaki “السَّيِّئَاتُ” kelimesi müennes olmasına rağmen fiil “ذَهَبَ” şeklinde müzekker yapıda gelmiştir. Kurtubî bu ayette “السَّيِّئَاتُ” “kötülükler” kelimesiyle kişinin hoşuna gitmeyen “الضَّرُّ”

³⁰¹ Sâmarrâî, *Meâni 'n-nahv*, 68.

³⁰² Necm 53/26.

³⁰³ Bakara 2/48.

³⁰⁴ Sâmarrâî, *Meâni 'n-nahv*, 63.

³⁰⁵ Hûd 11/10.

“sıkıntı” ve “الفقر” “fakirlik” anlamları kastedildiğini ifade etmektedir.³⁰⁶ Kastedilen bu kelimeler müzekker yapıda olduğundan fiil de buna uygun olarak “ذَهَبَ” şeklinde müzekker formunda gelmiştir şeklinde açıklanabilir.

Bu durumla ilgili nahiv kuralı şöyle zikredilmiştir: Fâil zâhir bir mecazî müennes ise fiil müzekker veya müennes gelebilir.³⁰⁷ Buna ek olarak gerek müzekker, gerekse mecazî müennes fâiller için fiille fâil yanyana ya da ayrı geldiği durumlarda fiil müzekker de müennes de gelebilir.³⁰⁸ Ancak müennes gelmesi daha fasih bir kullanımdır.³⁰⁹ Yine fâil zâhir mecazî müennes olan isimse yani dişilik vasfı taşımıyorsa, ya da fiil ile fâil arasına “لَا” dışında bir unsur girmiş ise fiil müzekker veya müennes de olabilir.³¹⁰ Bu durumda, ilgili ayetlerde fâil mecazî müennes olduğundan fiil hem müennes hem de müzekker gelmiştir. Ya da nahiv kuralı gereği fâil dişilik vasfı taşımadığından, fiili ile arasına “لَا” dışında başka bir unsur “هـ” ve “كَمْ” zamirleri girdiğinden fiil müzekker de müennes de gelebilmiştir şeklinde açıklamak mümkündür.

Fâil zâhir bir mecazî müennes ise fiil müzekker veya müennes gelebilir.³¹¹ Fâilin zâhir mecazî müennes olması, hakikî olmadığı yani gerçek anlamda dişilik vasfı bulunmadığı anlamına gelmektedir. Gerçek anlamda cinsiyet taşımayan kelimeler ise “manaya haml” vasfına uygun olduğundan müzekker olarak da müennes olarak da kullanıma uygundur. Her ne kadar ayetlerde geçen fâil zahiren müzekker ya da müennes yapıda gözüксе de, aslında başka bir kelimeyle te’vîl edildiğinden dolayı te’vîl edildiği kelimeye göre fiil müzekker veya müennes gelmektedir. Nahiv âlimlerinin “Ancak müennes olarak gelmesi daha fasihtir”³¹² ifadelerinden ise genel itibarla Arapların, kelimenin lafzından hareketle müzekker olarak kullanımını daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum ise ayetlerde müzekker ve müennes şeklinde farklı kullanımların sebebini açıklar mahiyette olduğu görülmektedir.

³⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi ‘li ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 11: 80.

³⁰⁷ Esterâbâdî, *Şerhu ‘r-Radî*, 3: 341; Galâyînî, *Câmi ‘u ‘d-dürûsi ‘l-‘Arabîyye*, 2: 241; Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 193.

³⁰⁸ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 193.

³⁰⁹ Esterâbâdî, *Şerhu ‘r-Radî*, 3: 341.

³¹⁰ Râcihi, *et-Tatbîku ‘n-nahvî*, 206.

³¹¹ Esterâbâdî, *Şerhu ‘r-Radî*, 3: 341; Galâyînî, *Câmi ‘u ‘d-dürûsi ‘l-‘Arabîyye*, 2: 241; Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu ‘l-Kur’ânî*, 193.

³¹² Esterâbâdî, *Şerhu ‘r-Radî*, 3: 341; Galâyînî, *Câmi ‘u ‘d-dürûsi*, 2: 241.

2.1.1.3. Fâili Cemi Cins İsim Olan Ayetler

Kur'ân-ı Kerim'de fâili cemi cins isim olan bazı ayetlerde zahiren cinsiyet uyumunun olmadığı görülmektedir. Gerçek anlamda müennes yapıda gelen fâilin fiili müzekker olarak gelmiştir. Mesela “وَقَالَ نِسْوَةٌ” “Kadınlar dedi,”³¹³ ayetinde olduğu gibi “نِسْوَةٌ” kelimesi fâil konumunda bir kadınlar (müennes) topluluğu olmasına karşın fiil “قَالَ” şeklinde müzekker gelmiştir. Çünkü Râzî “نِسْوَةٌ” kelimesini, aralarında Aziz'in sucusunun, ekmekçisinin, gardiyanının ve çobanının hanımı olmak üzere dört kişilik bir kadın grubu olarak açıklamıştır.³¹⁴ Buna ek olarak Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) da bekçinin hanımını da dâhil ederek beş kişi olduklarını söylemektedir.³¹⁵

Zemahşerî “النِّسْوَةُ” kelimesi “المرأة” kelimesinin, topluluk isminin tekilidir. Aynen “اللمة” “el-Luma” yani “bir grup kadın” ifadesi gibidir. Ayrıca müennesliği ise hakikî olmadığından ayette fiil, müennes alameti olan “ت” almamıştır.³¹⁶ Aynı şekilde Râzî de “نِسْوَةٌ” kelimesinin kadınlar topluluğunu ifade eden müfred müennes bir isim olduğunu belirtmektedir.³¹⁷

Bir grup kadını ifade eden “نِسْوَةٌ” kelimesinin müennes olmasına rağmen fiil “قَالَ” müennes gelmesi gerekirdi. Müzekker olarak gelmiş olması hususunda Sîbeveyh, Arapçada “هِيَ الرِّجَالُ”, “قَالَ نِسْوَةٌ” gibi kullanımların doğru kullanımlar olduğunu belirtmiştir.³¹⁸ Sîbeveyh'in bu açıklamasına göre ayetin bu şekilde gelmiş olması Arapçada karşılığının olduğu anlamına gelmektedir.

Ferrâ'ya göre müzekkerlik, müennesliğin aksine azlığı ihtiva eder. “وَقَالَ نِسْوَةٌ” ifadesindeki fiilin müzekker olmasının sebebi ise kadınların azlığından dolayıdır.³¹⁹ “فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ” “Haram aylar çıkınca...”³²⁰ ayeti de bunun gibidir. “انْسَلَخَتْ” olarak gelmemiştir. Ancak hem “انْسَلَخَتْ” hem de “انْسَلَخَ” olarak her

³¹³ Yûsuf 12/30.

³¹⁴ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 18: 168.

³¹⁵ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Lübnan: Dâru'l-Kütüb, 2003) 2: 126.

³¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 285; Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 19: 128.

³¹⁷ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 18: 168.

³¹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitab*, 1: 235.

³¹⁹ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyru: Âlimu'l-Kütüb, 1983), 435.

³²⁰ Tevbe 9/5.

iki şekilde de gelmesi doğrudur. “إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ” “*Kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur,*”³²¹ ayetinde azlıktan dolayı “تلك” ifadesi kullanılmamıştır. Kullanılmış olsaydı yine doğru olurdu.³²²

Arapçada bazı kelimelerin kendi cinsinden müfredi yoktur. Bu durumla ilgili bazı nahiv âlimleri “*ism-i cem*” terimini kullanmışlardır. Çünkü kendi lafzından tekili olmayan ya da tekili olsa da çoğul vezinde gelmeden de çoğul anlamı içermektedir.³²³

Râzî konuyu farklı açıdan değerlendiren Vâhidî’nin bu durumla ilgili şu görüşünü nakletmiştir: Fiilin önce gelmiş olması, tesniye ve cemi alametlerinin düşürülmesine kıyasla müenneslik alametinin de düşürülmesi sonucunu doğurmuştur.³²⁴ Vâhidî’ye benzer bir yorumu da Muhammed Hamidullah yapmıştır. Hamidullah fâilin kim olduğuna bakılmaksızın fiil, cümlelerin önüne getirilirse aralarında hiçbir fark gözetmeksizin fiilin müzekker de müennes de gelmesi mümkündür. Kur’ân-ı Kerim’in indiği dönemde Araplar arasında yaygın bir şekilde fâilin müzekker ya da müennes olduğu dikkate alınmadan fiilin hem müzekker hem de müennes olarak her iki şekliyle de kullanıldığını söylemektedir.³²⁵

Konuyla ilgili diğer örnekler de “وَقَالَتِ الْيَهُودُ” “*Yahudiler dedi.*”³²⁶ “قَالَتْ” “*Araplar iman ettik dediler*”³²⁷ ayet-i kerimeleridir. Çünkü fâil olan “الْأَعْرَابُ” müzekker bir kelime olmasına rağmen fiil “قَالَتْ” olarak müennes şekliyle gelmiştir. Kurtubî bu ayetlerdeki cinsiyet uyumuna yönelik “قالت الأعراب” “*Araplar dediler*” cümlesinde olduğu gibi cins isimler fâil olduğunda fiilin müennes gelmesi mümkündür, şeklinde değerlendirmiştir.³²⁸

³²¹ İsrâ 17/36.

³²² Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, 435.

³²³ İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-mesâlik*, 4: 246; Kabâve, *Tasrifu 'l esmâ' ve 'l ef'âl*, 222; Ya'kûb, *el-Mu'cemu 'l-mufasssal fi 'l-cumû'*, 31.

³²⁴ Râzî, *Mefâtihi 'l-gayb*, 13: 218.

³²⁵ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993), 77.

³²⁶ Mâide 5/18.

³²⁷ Hucûrat 49/14.

³²⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 5: 113.

Benzer bir örnek de “كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ” “*Nûh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar*”³²⁹ ayetidir. Fâil olan “قَوْمُ” kelimesi “كَذَّبَتْ” şeklinde müennes bir fiili almıştır. Görüldüğü üzere bu ayet de “قَالَتِ الْأَعْرَابُ” ayetiyle fiil-fâil uyumu açısından benzer durumdadır. Arapça dil âlimleri, bu gramer yapısıyla alakalı kuralı birinci bölümde değinildiği gibi fâil, zâhir bir cemi isim veya cemi cins isim ise fiil müzekker veya müennes gelebilir,³³⁰ şeklinde açıklamışlardır. Galâyînî de yukarıda da açıklandığı üzere “قال أو قالت العرب” “*Arap dedi*,” “قال أو قالت الروم” “*Rum dedi*,” “قال أو قالت الفرس” “*Fars dedi*,” “قال أو قالت الترك” “*Türk dedi*” şeklindeki kullanımların doğru olduğunu ifade etmiştir.³³¹

Kurtubî ise fâil “قَوْمُ” müzekker olmasına rağmen fiil müenneslik alameti olarak “كَذَّبَتْ جَمَاعَةُ قَوْمُ” şeklinde gelmesinin sebebini, ifadedeki asıl maksadın “كَذَّبَتْ قَوْمُ” “*Nuh kavmi topluluğu yalanladı*” şeklindedir, gerekçesiyle açıklamıştır.³³²

Konuyla ilgili bir diğer örnek ise “قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ” “*inandım ki, İsrailoğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş*”³³³ ayetidir. “بَنُو” İsrailoğullarının inandığı gibi inandım derken inanan topluluk müzekker bir fiil gerektirirken, müennes olan “آمَنْتُ” fiili gelmiştir. Esterâbâdî ve Galâyînî ilgili nahiv kuralını şöyle ifade etmişlerdir: Fâil, cemi müzekker-i sâlime ya da cemi müennes-i sâlime ilhak olmuş kelimelerden ise fiil müzekker olarak da müennes olarak da gelebilir. Ancak fâil müzekker iken fiilin de müzekker olması, müennes iken fiilin de müennes olması daha fazla tercih edilir.³³⁴

Ayrıca aşağıdaki şiir de Araplarda bu tür ayetlere benzer bir kullanımın olduğunu göstermektedir.

“فَبَكَى بَنَاتِي سَجَوْهْنَ وَرَوْجَتِي وَالطَّاعِنُونَ إِلَيَّ ثُمَّ تَصَدَّعُوا”

“Ağladı hüznünden kızlarım, zevcem. Ve beni sevenler... Sonra ise hep ayrılıp gittiler...”³³⁵

³²⁹ Şuarâ 26/105.

³³⁰ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 345; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, 2: 116; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 243.

³³¹ Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 243.

³³² Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 16: 49-50.

³³³ Yûnus 10/90.

³³⁴ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 343; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 243.

³³⁵ İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, 2: 116; Allame Nûru'd-Din Ebû 'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ elfiyyeti İbn Malik* (Daru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ty.), 2: 177.

Gerek müfessirler gerekse nahiv âlimlerinin konuyla ilgili açıklamalarından anlaşılıyor ki; “*bir grup kadın*” gibi ifadeler topluluk isminin tekili olduğundan ve müennesliğinin ise hakikî olmadığından müzekker bir fiil kullanılmıştır. Yine fiilin önce gelmiş olması, tesniye ve cemi alametlerinin düşürülmesine kıyasla müenneslik ibaresinin de düşürüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca cins isimlerin fâil olduğu durumlarda da fiilin hem müzekker hem de müennes olarak gelebileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu gibi sebeplere bağlı olarak ilgili ayetlerde fiiller hem müzekker hem de müennes formunda gelebilmektedir.

2.1.1.4. Fâili “نَمْلَةٌ” (Karınca) Olan Ayet

Fiil-fâil uyumuyla alakalı olarak üzerinde farklı te’viller yapılan ayetlerden biri de “قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ” “*Bir karınca şöyle dedi: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin*”³³⁶ ayetidir. Başta fiil ve fâil sayı ve cinsiyet bakımından uyumlu iken “يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ” ifadesindeki hem “يَا أَيُّهَا” edatı hem de “نمل” kelimesi “ة” almayarak müzekker yapıda gelmiştir.

Bu ayette fiilin, müennes olmasına rağmen işaret edilen kurala göre ayette karıncanın dişiliğini gösteren kesin bir ibare yoktur.³³⁷ Fâil, özel bir isim olmayıp lafzen müennes olan hakikî bir müzekker bile olsa fiil müzekker veya müennes olarak gelebilir.³³⁸ Bu kural, “حَمَامَةٌ” gibi lafzen müennes olup manen müzekker olabilecek kelimeler için geçerlidir.³³⁹ “نَمْلَةٌ” kelimesi, müzekkerlik ve müenneslik bakımından, “حَمَامَةٌ” “güvercin” ve “شَاةٌ” “koyun” kelimeleri gibidir. Çünkü bunlardan dişi olanını erkek olanından isme verilen sıfat ile “erkek güvercin” “حَمَامَةٌ ذَكَرٌ”, “dişi güvercin” “حَمَامَةٌ أُنْثَى” şeklinde, ya da ismin önünde “هُيَ” “هُوَ” gibi zamirler kullanmak suretiyle ayrılır.³⁴⁰

“قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ” ayeti ile ilgili şöyle bir olay nakledilir: Bir gün Katâde, Kûfe’ye gelerek insanlardan kendisine diledikleri soruyu sormalarını istemiş; bunun üzerine Ebû Hanife de, onlardan bu ayette geçen Hz. Süleyman’ın

³³⁶ Neml 27/18.

³³⁷ Siirdî, *el-Kâmûsu’s-sânî*, 2: 37.

³³⁸ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 338-339; Siirdî, *el-Kâmûsu’s-sânî*, 2: 37.

³³⁹ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 338-339; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 441; Siirdî, *el-Kâmûsu’s-sânî*, 2: 37.

³⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 441; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 24: 187.

karıncasının cinsiyetini sormalarını istemiş. Katâde soruya cevap veremeyince Ebû Hanife'nin, o karıncanın dişi olduğunu söylemesi üzerine Katâde; nerden bildiğini sormuş. Ebû Hanife de ayetin “قَالَتْ نَمْلَةٌ” şekliyle geldiğini, eğer karınca erkek olsaydı, ayette “قَالَ نَمْلَةٌ” şeklinde gelmesi gerekirdi cevabını vermiştir.³⁴¹

Aslında bu soru-cevap karıncanın erkek ya da dişi oluşunu bilip bilmemeden çok Kur'ân ve Arap diline hâkimiyetle ilgili bir gösterge olduğu algısını oluşturmaktadır. Ancak Ebû Hanife'yi destekler nitelikte Zemahşerî'nin karıncanın adının “طَائِفَةٌ” olduğunu aktarmasından,³⁴² karıncanın özel isminin de müennes bir kelime olduğundan, karıncanın dişi olduğu fikri değerlendirilebilir. Nitekim ayetteki konuşan karıncanın müennes zikredilmesi bu fikri desteklediği söylenebilir.

Ayetin devamında “أَدْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ” “Yuvalarınıza girin” ifadesinde karınca akıllı bir varlık gibi ele alınmıştır. Buradan hareketle karıncalara, akıllı varlıklara hitap yöntemiyle hitap edilerek, onlar için cemi müzekker-i salim sigası kullanılmıştır.³⁴³

Birinci bölümde ifade edildiği gibi kelimenin sonuna eklenen “ة” harfleri bazen tekili çoğuldan ayırmak maksadıyla kullanılmaktadır. Bazı varlıkların isimlerinde çoğul anlamı içeren cins isimle, o varlığın tekilini birbirinden ayırt etmek için “تخل” “hurma ağacı”, “نخلة” “tek hurma ağacı”, “تمر” hurma “تمرة”³⁴⁴ şeklinde kullanılır. Bu durumu destekler mahiyette Kurtubî; Süleyman et-Teymî'nin Mekke'de tekil olan karıncayı “نَمْلَةٌ” şeklinde, çoğul olan karıncayı da “النَّمْلُ” şeklinde okuduğunu nakletmektedir.³⁴⁵ Buradan hareketle ayetin “قَالَتْ نَمْلَةٌ” kısmındaki fiil ve fâilin müennes gelmesini, konuşan karıncanın tek olmasıyla açıklamak da mümkündür. Çünkü “نَمْلَةٌ” kelimesindeki “ة” harfi müenneslik alameti değil de vahdet “ة”sı olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde gelen vahdet “ة”ları doğrudan müennes kabul edilmedikleri,³⁴⁶ ancak kelimelere hangi anlamı kattığına

³⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 440; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24: 187.

³⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 440.

³⁴³ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4: 112; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 440-441; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24: 187.

³⁴⁴ Ramazan Abdü't-Tevvâb, *el-Medhal*, 261.

³⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 16: 119.

³⁴⁶ Siirdî, *el-Kâmûsu's-sânî*, 2: 37.

bakılmaksızın hepsi lafzî müennes kabul edildikleri³⁴⁷ için fiil de buna uygun bir şekilde “ت” harfini almış olabilir. Ayetin devamında “ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ” “Yuvalarınıza girin” ifadesi de çoğul olduğundan “ادْخُلُوا” şeklinde müzekker kılınması bu çerçevede değerlendirilir.

Dolayısıyla bu tür cemi cins isimleri olan kelimelerin sonlarında bulunan “ة”, “müfred tâ’sı” olup doğrudan müennesliğe işaret etmeyebilir. Buradan hareketle fiil lafza bağlı kalınarak müennes gelebileceği gibi manaya bağlı kalınarak müzekker de gelebilir. Aynı kural, bu tarz kelimelerin sıfatları için de geçerlidir. Yukarıda geçen ayet bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Konuyla ilgili yapılan te’vîl ve açıklamalardan hareketle ayette fiil-fâil uyumsuzluğunun olmadığı, ayetin Arapça nahiv kurallarına uygun olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.5. Fâili Müzekker ve Müennes Kelimelerden Oluşan Ayet

Bazı ayetlerde müzekker ve müennes kelimeler birarada gelmiştir. Bu durumda fiilin müzekkere mi yoksa müennese mi tağlib edeceği hususunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. “وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ” “Güneş ile Ay biraraya getirildiği zaman”³⁴⁸ ayetinde müzekker olan “قَمَر” ile müennes olan “شَّمْسٌ” isimleri bir arada zikredilmiş, buna mukabil fiil olan “جُمِعَ” kelimesi müzekker haliyle gelmiştir. Hâlbuki “وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِه” “Güneşi, Ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş bir şekilde yaratan Allah’tır”³⁴⁹ ayetinde her ne kadar fiil konumunda olmasa da benzer özellikteki bu ayet farklı te’vîllerin yapılmasına yol açmıştır.

Sîbeveyh, topluluklarda müzekker kipin esas alınması gerektiği görüşündedir.³⁵⁰ Yani müzekker ve müennes kelimeler aynı cümlede bulunduğunda fiilin müzekker kullanılması gerekir. Konuyla alakalı olarak “قَمَر” ve “شَّمْسٌ” kelimelerini bünyesinde barındıran “قَمَرَيْنِ” kelimesi ile baba ve anneyi barındıran “أَبَوَيْنِ” kelimesini örnek veren Arap dil âlimleri müzekkerlerdeki güç unsuru

³⁴⁷ Siirdî, *el-Kâmûsu’s-sânî*, 2: 21.

³⁴⁸ Kıyâme 75/9.

³⁴⁹ A’râf 7/54.

³⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 561.

sebebiyle, bu ve benzeri durumlarda müennes yerine müzekkerin kullanılması gerektiğini söylemektedirler.³⁵¹

Mana dikkate alınarak müzekker ve müennes tercihi değerlendirildiğinde bu konuda Müberred şöyle der: Cansız varlıkların manası dikkate alınarak müzekker yapılabileceği gibi, lafzına bakılarak da müennes yapılabilir. Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987) ise, asıl olan kelimelere müzekker muamelesi yapmaktır. Müenneslik ikinci sırada gelir görüşündedir.³⁵²

İbn Tüsterî de bu konuda şu açıklamalarda bulunmuştur: Uzlaş yoluyla müennes ya da müzekker muamelesi gören yıldızlar, dağlar, ağaçlar gibi varlıklar gerçekte cinsiyetleri olmadığından, bu varlıklara müennes muamelesi yapmak gerekir. Müzekkerlik ikinci sırada gelir. Bu isimlerden müennes ve müzekkerlerin bir arada olduğu bir topluluk varsa onlara müenneslik özelliği galip gelir. Müennes ya da müzekker olduğunu bilemediğin bir varlığa rastladığında yaratılış özellikleri gereği müzekker olmaya da müennes olmaya da elverişli ise onu müzekker olarak yaz. Çünkü asıl olan odur. Eğer yaratılışı açısından değil de uzlaş yoluyla müennes ya da müzekker olarak kabul görmüş bir varlıkla karşılaştığında onu da müennes olarak yaz. Çünkü onun da aslı odur.³⁵³

Tüsterî'nin bu değerlendirmesi, her iki kullanımın da mümkün olduğu durumlarda öncelikli olarak tercih edilmesi gerekene vurgu yapmaktadır. Aksi takdirde fiillerin müzekker ya da müennes olarak gelmesi hususunda herhangi bir zorunluluk, kesin çizgilerle ayırmanın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

2.1.1.6. Fâili Cemi Müennes Sâlim Olan Ayetler

Kur'ân'da fâili cemi müennes-i sâlim olan bazı ayetlerde fiillerin müzekker olduğu görülmektedir. “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ” “Ey Peygamber! Mümin kadınlar sana geldiklerinde...”³⁵⁴ ayeti bu duruma örnek teşkil etmektedir. Fâil “الْمُؤْمِنَاتُ” kelimesi cemi müennes-i sâlim, fiil ise “جَاءَ” şeklinde müzekker gelmiştir. Bu ayetteki kullanımın benzerlerini diğer bazı ayetlerde de görmekteyiz. “مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَهُمْ”

³⁵¹ Emil Bedi' Ya'kub, *Mevsûatu's-sarf ve'n-nahv ve'l-i'râb* (Beyrût: 1998), 263.

³⁵² Kadir Kınar, “Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu”, 20.

³⁵³ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 14.

³⁵⁴ Mümtehine 60/12.

“مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ” “Kendilerine çok açık deliller geldikten sonra”³⁶⁴ ayetiyle ilgili, tefsirinde farklı bir değerlendirme yapan Râzî, fiilin “جَاءَتْ” şeklinde değil de “جَاءَ” müzekker gelişinin sebebini; fiil, müennes fâilinin önüne geçtiği için müenneslik alameti “ت” düşürülebilir, şeklinde açıklamıştır.³⁶⁵ Ayrıca ayete anlam yönünden bakıldığında ise Sâmarrâî’nin açıklamaları doğrultusunda ayette fâil konumunda “الْبَيِّنَاتُ” kelimesi müzekker manasında olduğu, dolayısıyla fiilin de buna uygun şekilde müzekker geldiği düşünülebilir. Çünkü ilgili ayetin tefsirinde Râzî, naslardan yanlış anlamlar çıkarmak suretiyle gruplara ayrılıp sonra da kendi mezhebinin görüşünü savunmak için çaba sarfederek ayrılığa düşmeyiniz, açıklamasıyla “الْبَيِّنَاتُ” kelimesinden “naslar” kastedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca müfessirlerin “deliller” anlamına geldiğini ve muhatabın da Ehl-i Kitap olduğunu Âl-i İmrân 70. ayete isnat ederek açıklamıştır.³⁶⁶

Birinci bölümde ilgili nahiv kuralı; zâhir mecazî müennes fâilin fiili müzekker de müennes de gelebilir. Ancak müennes formunda gelmesi daha fasihdir.³⁶⁷ Ayrıca aynı şartlara sahip fâille fiil arasına herhangi bir unsurun girmesi durumunda bile fiil hem müzekker hem de müennes olabilir,³⁶⁸ şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla fiille fâil arasına “هُمْ” ve “كَ” zamirleri girdiğinden fiil hem müzekker hem de müennes gelebilir. Zikredilen kural gereği yukarıda verilen ayetlerde müzekker gelmiştir.

Ayrıca yaptıkları tefsirlerde özellikle nahiv kuralları üzerine sıkça açıklamalarda bulunan Zemahşerî ve Kurtubî gibi âlimlerin ayetlerdeki bu şekildeki kullanımlara yönelik herhangi bir yorumda bulunmamaları, bu durumu sorun olarak görmemeleri ve bu kullanımların kural dairesinde olduğuna dair bir değerlendirme şeklinde kabul edilebilir.

Sonuç olarak yukarıdaki değerlendirmeler ışığında ayetlerde zahiren fiil-fâil uyumunun görülmemesini, aslında fâil müennes ya da müzekker gelmesinin yanında hangi kelimeyi kastettiğiyle alakalı, fiilin de o kelimenin cinsiyetine göre müzekker ya da müennes geldiği görülmektedir. Ayrıca nahiv âlimlerinin, fâil cemi

³⁶⁴ Âl-i İmrân 3/105.

³⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8: 175.

³⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8: 175-176.

³⁶⁷ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 341; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürüsi'l-'Arabiyye*, 2: 241.

³⁶⁸ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu'l-Kur'ânî*, 193.

müennes-i sâlim iken fiil müzekker gelebilir. Fâil, “إِ” dışında bir unsur ile fiilinden ayrılmış hakikî bir müennes ise fiil müennes ya da müzekker gelebilir. Müennes fâilin fiili, failden önce geldiği için müenneslik alameti “ة” düşürülmüştür, şeklindeki gerekçelerle zahiren uyumun görülmediği ayetleri açıklamaya çalıştıkları görülmektedir.

2.1.1.7. Fiille Fâil Arasına “إِ” Edatının Girdiği Ayetler

Fiil ile müennes fâil arasına “إِ” edatı girmiş ayetlerin müzekker bir fiil aldığı görülmektedir. Buna mukabil farklı kıraatle okunuyor olsa da fiilin müennes geldiği durum da mevcuttur. Mesela “فَمَا أَمَّنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّتُهُ مِنْ قَوْمِهِ”, “...kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ’ya iman etmedi”³⁶⁹ ayetinde zahir müennes bir “ذُرِّيَّتُهُ” fâili ile “أَمَّنَ” fiili arasına “إِ” edatının girdiği görülmektedir. Bu durumda ayet müzekker bir fiil almıştır. İlgili nahiv kuralı gereği fiil de bu şekilde müzekker gelmelidir.³⁷⁰ Yukarıdaki ayetin bu kurala uygun gelmesine rağmen, “إِنْ كَانَتْ إِلَّا” “صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ” “(Cezaları) korkunç bir sestən ibaretti; sönüp gidiverdiler,”³⁷¹ ayetinin ilgili nahiv kuralına aykırı olduğu gözükmemektedir. Bu ayette “araya “إِ” edatı girince fiil, müzekker olmalı” kuralından hareketle kıraat âlimlerinden Ebû Cafer el-Medenî “صَيْحَةً وَاحِدَةً” şeklinde okumuştur.³⁷² Zemahşerî “كَانَ”yi “kâne-i taamme” kabul ederek, bu ifadenin, “Bu şey ancak bir tek sayha idi” şeklinde, fiilin müzekker gelmesinin asıl olduğunu, fakat kendinden sonra gelen ve açıklayan “صَيْحَةً” kelimesinden ötürü müennes getirildiğini söylemiştir.³⁷³

Konuya başka örnek teşkil eden “لَا يَرَىٰ إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ” “Bunun üzerine evlerinin harabelerinden başka bir şey görünmez oldu,”³⁷⁴ ayetidir. Ayetteki “مَسَاكِينُهُمْ” kelimesi akılsız çoğul bir kelime olduğundan müfred müennes muamelesi görür. Fiil ile müennes fâilin arasına “إِ” edatı girmiş ise fiilin müzekker kılınması gerekir kuralını yukarıda zikredilmiştir. Nahivcilerin geneli bu görüşte olmalarının yanında bir kısmı da bu şartlarda şiire özgü olarak fiilin müennes de gelebileceğini

³⁶⁹ Yûnus 10/83.

³⁷⁰ Galâyînî, *Câmi ‘u’l-dürûsi’l-‘Arabîyye*, 2: 240.

³⁷¹ Yâsîn 36/29.

³⁷² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20: 511.

³⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 174.

³⁷⁴ Ahkâf 46/25.

belirtmişlerdir.³⁷⁵ Cevaz dairesini biraz daha geniş tutan İbn Hişam fiilin müennes gelmesinin nesirde de caiz olduğunu belirtmiş, bu iddiasına bazı kıraatlara göre “إِنْ” ayetinin “صَيِّحَةً وَاحِدَةً”³⁷⁶ şeklinde merfu okunmasını³⁷⁷ delil göstermiştir. Ebû Cafer el-Medenî de bu şekilde okumuştur.³⁷⁸ Ayrıca seleften bazıların “فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ”³⁷⁹ ayetindeki “يُرَى” “*yurá*” kelimesinin “تُرَى” “*türá*” şeklindeki okunuşunu delil göstermişlerdir.³⁸⁰ Zemahşerî de Hasan Basrî’nin “تُرَى” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.³⁸¹ Çünkü ilk ayette fâil, mecazî müennes “صَيِّحَةً” olup fiil “كَانَتْ” müennes formunda, ikinci ayette ise “مَسَاكِينُهُمْ” fâil olup fiil ise “تُرَى” müennes gelmiştir.

Fiil ile zâhir müennes fâilin arasının “إِلَّا” ile ayrılmış olması halinde fiilin müzekker olarak gelmesinin nedeni, asıl fâilin düşürülmüş bir “*müstesna minh*” olmasıdır.³⁸² Mesela yukarıda zikredilen ayette asıl fâil “أَحَدٌ” kelimesidir. Dolayısıyla ayeti “فَمَا أَمَّنَ لِمُوسَى أَحَدٌ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ” şeklinde değerlendirmek mümkündür.

2.1.1.8. Fâili “رُسُلٌ” Gibi Âkil Cemi Teksîr Olan Ayetler

Fâilin âkil cemi teksîr şekliyle geldiği ayetlerde fiil bazen müzekker bazen de müennes geldiği görülmektedir. “قَالَتْ رُسُلُهُمْ”³⁸³ “*Peygamberleri dedi*” ayetinde “قَالَتْ” müzekker çoğul bir kelime fâil olarak gelmiş olmasına karşın, fiil “قَالَتْ” şeklinde müennes haliyle gelmiştir. Yine “وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ”³⁸⁴ “*Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti*” ayetinde de fâil olan “الرُّسُلُ” kelimesi müzekker gelmesine rağmen fiil “خَلَتْ” müennes şekliyle gelmiştir.

³⁷⁵ İbn Hişam, *Evdâhu'l-mesâlik*, 2: 113; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1: 433; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 170.

³⁷⁶ Yâsin 36/29.

³⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17: 435.

³⁷⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20: 511.

³⁷⁹ Ahkâf 46/25.

³⁸⁰ İbn Hişam, *Evdâhu'l-mesâlik*, 2: 116; İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z- zeheb*, 203-204.

³⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 174.

³⁸² Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 170.

³⁸³ İbrahim 14/10.

³⁸⁴ Âl-i İmrân 3/144.

Söz konusu ayetteki fâil “الرُّسُلُ” kelimesinin peygamberler olduğu gibi mektuplar anlamına geldiği de ifade edilmektedir.³⁸⁵ Mektuplar olarak değerlendirildiğinde kelimenin kökü “الرَّسَالَةُ” şeklinde müennesdir. Bu şekilde kabul edilirse müennes bir fiilin gelmesi normal gözükmemektedir. Bu fikirden hareketle, “حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ” *“Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de...”*³⁸⁶ ayetinde “الرُّسُلُ” failine karşılık “اسْتَيْسَرَ” fiili müzekker gelmesinden, burada mektuplar değil peygamberler anlamı taşımaktadır. Fakat “وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا” *“Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler”*³⁸⁷ ayetinde “فَصَبَرُوا” “sabrettiler” ifadesi mektuplara özgü olamayacağından peygamberlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda da “رُسُلٌ” kelimesi müzekker bir fiil almalıydı. Oysa fiil “كُذِّبَتْ” şeklinde müennes gelmiştir.³⁸⁸ “اسْتَيْسَرَ” ifadesinden de anlaşılabileceği üzere mektuplar için ümidini yitirme gibi bir durum mümkün değildir. Dolayısıyla “الرُّسُلُ” kelimesi “الرَّسَالَةُ” “mektuplar” kelimesinin çoğulu olarak kabul edilirse fiil müennes; peygamberler anlamında ise müzekker gelmiştir, şeklinde açıklamak mümkün gözükmemektedir.

Siirdî’ye göre müevvel müenneslere, mecazî müennes grubunda olan cemi teksîrler de dâhil edilmelidir. “جَمَاعَةٌ” kelimesi te’vîl yoluyla müfred müennes kabul edilmiştir.³⁸⁹ Buna göre “رِجَالٌ” kelimesi aslında “جَمَاعَةٌ مِنَ الرِّجَالِ” demektir ki “جَمَاعَةٌ مِنْ” lafız olarak düşürülmesine rağmen anlam itibarıyla herhangi bir kayıp söz konusu değildir. Bu durumda “رُسُلٌ” kelimesi müevvel müennes kabul edilirse fâil konumunda olduğunda fiili de müennes gelmelidir. Bazen müennes, bazen de müzekker gelmesini ise ilgili nahiv kuralı; fâil, akıllı varlıklardan olup cemi teksîre râcî bir zamir ise fiil müzekker de müennes de gelebilir. Fakat cemi müzekker zamiri ile müzekker şekliyle gelmesi daha fasih bir kullanım olur,³⁹⁰ şeklinde açıklanabilir. “قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي” *“De ki: Benden önce nice peygamberler gelmişlerdi”* ayetinde ise fâil cemi müzekker bir isim olan “رُسُلٌ” iken, fiil “جَاءَكُمْ”

³⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9: 22.

³⁸⁶ Yûsuf 12/110.

³⁸⁷ En’âm 6/34.

³⁸⁸ Ayrıca Muhammed Hamidullah bu ayette “كُذِّبَتْ” yerine “كُذِّبُوا” geldiğini söylemektedir (Bk., Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, 79).

³⁸⁹ Siirdî, *el-Kâmûsü’s-sânî*, 2: 18.

³⁹⁰ Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 3: 344; Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 242.

müzekker yapıda gelmiştir. Bu durumu ise; fâil müzekker ve müennesler için cemi teksîr olup fiille beraber veya ayrı olarak geldiğinde fiil müzekker de müennes de gelebilir³⁹¹ kuralıyla açıklamak mümkündür.

Sâmarrâî'ye göre bu gibi ayetlerde fiilin müzekker veya müennes olarak gelme ölçüsü azlık ve çoklukla alakalı bir durumdur.³⁹² Kur'ân müennesi bazen müzekkerin aksine çokluğa delalet edecek şekilde kullanılmaktadır. “قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ” “Size, benden önce mucizelerle, (özellikle) dediğiniz (mucize) ile nice peygamberler geldi.”³⁹³ “لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ” “*Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler.*”³⁹⁴ Birinci ayette fiil müzekker ikinci ayette ise müennes yapıda gelmiştir. Çünkü birinci ayette hitap İsrailoğulları'na, ikinci ayetteki hitap ise bütün peygamberleredir ve kelimahirette cennet için geçerlidir. Yine ikinci ayet sayı itibarıyla birinci ayetten daha fazladır. Müennes fiil çok, müzekker fiil de az olan için kullanılır. “قَدْ جَاءَتْ رَسُولُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ” “*Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler.*”³⁹⁵ ayeti de ahiret kelimahirettir. Fiilin müennes oluşu ise “رَسُولٌ” kelimesinin çokluğuna delalet etmektedir.³⁹⁶

Yukarıda verilen zahiren fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlerle ilgili nahiv âlimleri birçok farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Yani aralarında tam bir ittifak olmadığı görülmektedir. Verilen örneklerden de anlaşıldığına göre, Kur'an ayetleri nahiv kurallarına kaynaklık etmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın bu kullanımlarının Arap dilinde mutlaka bir karşılığının olduğu da yukarıda ifade edilmiştir.

2.1.2. Ayetlerin Anlamsal Mesaj Açısından Değerlendirilmesi

Fiil-fâil uyumunun lafzen görülmediği ayetler üzerinde nahiv açısından yapılan te'villeri zikrettik. Yapılan bu te'villerin ardından ayetlerdeki farklı kullanımlar anlamsal olarak herhangi bir farklılık gösterip göstermediğinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu açıdan farklı yerlerde geçen ayetlere

³⁹¹ Cemîl Ahmed Mîr Zafer, *en-Nahvu 'l-Kur'ânî*, 194.

³⁹² Sâmarrâî, *Meâni 'n-nahv*, 69.

³⁹³ Âl-i İmrân 3/183.

³⁹⁴ A'râf 7/43.

³⁹⁵ A'râf 7/53.

³⁹⁶ Sâmarrâî, *Meâni 'n-nahv*, 69.

baktığımızda aynı fâilin bazen müennes, bazen de müzekker bir fiil almasıyla herhangi bir anlamsal mesaj verip vermediğinin araştırılması önemli görülmektedir.

Bazı durumlarda konuşmacı o kelimeyle hangi anlamı ifade etmek istediye kullandığı bağlama göre müzekker veya müennes muamelesine tabi tutardı. Mesela “بطن” “*karın*” kelimesi müzekker, “كرش” “*işkembe*” kelimesi müennes kabul edilmektedir. Eğer konuşmacı “كرش” ifadesiyle “بطن”i kastediyorsa bu kelimeye müzekker muamelesi yapabilmektedir. Aynı şekilde müzekker bir kelime olan “قدم” “*ayak*” kelimesiyle müennes bir kelime olan “رجل” “*bacak*” kelimesini kastederek bu kelimeye de müennes muamelesi yapabilmektedir.³⁹⁷

Müzekker ve müennes bilgisi, çeşitli şekil ve kalıplara girip ekler almak suretiyle kelimenin şeklinin değişmesine; dolayısıyla manasının da değişmesine yol açan kelime bilgisi, sarfın temel alt dallarından birini oluşturmaktadır.³⁹⁸ İbn Arabî’nin naklettiğine göre, müennes kelimelerdeki uzun ve kısa elifler bu kelimelerin müzekkerlerinde yer almadığından kelimelerdeki dişiliğe delalet eden alametler gösteriyor ki kadınlar erkeklerden daha fazla anlam taşımaktadırlar.³⁹⁹ Biyolojik açıdan müzekker ve müennes sınıfına dâhil edilen kelimeler haricinde mecazî olarak müzekker ya da müennes kabul edilen kelimeler de genel olarak manasına bakılıp ne kastedildiği dikkate alınarak işlem görmüştür. Kur’ân ayetleri ve birçok Arapça kelimenin hangi sebepten dolayı müzekker ya da müennes kullanıldıkları sorularına, “*Manaları dikkate alınarak...*” şeklinde cevap verilmiştir.⁴⁰⁰ Ayrıca “قريب” kelimesinin mesafe ve nesep anlamı taşıması halinde müzekker ve müenneslikleri de değiştiği⁴⁰¹ yönündeki açıklamalar da mevcuttur. Bu itibarla müzekker ve müennes kelimelerin de kendilerine göre bir takım anlam farklılıkları olmalıdır anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de fiil-fâil uyumu bağlamında farklı kullanımlara sahip ayetlerin de müzekker-müennes kullanımlarından dolayı birtakım mesajlar içerdiği düşünülebilir.

³⁹⁷ Şeryûfî, *el-Müennesü’l-mecâzî*, 29.

³⁹⁸ Kemal Muhammed Bîşr, *Dirâsâtü’l-ilmî’l-luga* (Kahire: Daru’l-meâerif, 1986), 221; İsmâ Nûruddin, *el-Mustalahu’s-sarfî*, 57.

³⁹⁹ Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Arabî, *el-Futuhâtü’l-Mekkiyye*, nşr. Ahmed Şemsüddîn (Beyrût: 1999), 5: 131.

⁴⁰⁰ Ali Abdullah Hüeyin el-Anbekî, *el-Haml ale’l-ma’nâ fi’l-Arabiyye* (Irak: Merkezü’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 2012), 203-230.

⁴⁰¹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 2: 344-345; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 5: 252.

Yukarıda izah edildiği üzere; müevvel müzekkerler asıl itibarla müennes oldukları, fakat müzekker bir kelime ile te'vîl edildikleri gerekçesiyle müzekker sınıfına dâhil edilmeleri,⁴⁰² İbn Cinnî'nin "*manaya haml*" kavramı izahında da cinsiyetin anlamsal ifadelere dayandırılmış olması,⁴⁰³ müzekker ve müennesin anlamsal temellere dayandırılarak bazı tasarruflara gidildiği görülmektedir. Sâmarrâî de benzer bir yaklaşımla ayetlerde lafzen fâilin cinsiyetine değil de manen kastedilen fâilin cinsiyetine göre fiil müzekker ya da müennes olarak gelebilmektedir,⁴⁰⁴ şeklindeki açıklamaları da cinsiyetin anlamsal temellere oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Mana dikkate alınarak müzekker ve müennes tercihi hususunda Müberred'in cansız varlıkların manaları dikate alınarak müzekker yapılabileceği gibi, lafzına bakılarak da müennes yapılabilir,⁴⁰⁵ düşüncesi de cinsiyet ifadelerinin manaya göre şekillenebileceği fikrini desteklemektedir.

Bu bilgilerden hareketle müzekkerlik ve müennesliğin kelimedeki barındırdığı anlamla sıkı bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Zahiren fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlerin bu şekilde kullanımlarında anlamsal bir mesaj verme amaçlanıp amaçlanmadığı incelenmelidir. Varsa bu amaçları tespit edebilmek için kelimelerin müzekker ve müennes ayrımının hangi ölçütlere göre yapıldığının bilinmesi gerekmektedir. Çünkü müzekker ve müennesliğin kelimeye yüklediği anlam aynı zamanda bulunduğu cümleyi de anlamsal olarak etkileyebilir. Kastedilen bu mesajları anlamak için öncelikle cinsiyet tasnifindeki kıstasların bilinmesi gerekmektedir.

2.1.2.1. Dillilerin Kelimelerin Cinsiyet Tasnifindeki Kıstasları

Dünya üzerindeki birçok dilde kelimeler arasında cinsiyet ayrımı yapılmıştır. Bazı dillerde kendi içinde birtakım ölçütler konularak meydana getirilen bu tasnif Arapçada da birtakım kaidelere göre şekillenmiştir. Kelimelerdeki müzekker-müennes ayrım kıstaslarının bilinmesi, o kelimelerin oluşturduğu cümleleri de etkileyebileceği düşüncesini meydana getirmektedir. Bu

⁴⁰² İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2: 393.

⁴⁰³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 412; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 358.

⁴⁰⁴ Sâmarrâî, *Meâni'n-nahv*, 66.

⁴⁰⁵ Kadir Kınar, "Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu", 20.

bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetleri değerlendirebilmek için konunun ayrıntılı incelenmesinde fayda görülmektedir.

2.1.2.1.1. Güç Unsuruna Göre Tasnif

Konuya sadece insan açısından bakacak olursak, ilk müzekker isim Hz. Âdem ile ilk müennes isim Havva'nın, kelimenin nahiv yapısına göre değil de tamamen farklı kelimelerle birbirinden ayrıldığı söylenmektedir.⁴⁰⁶ Buna göre ilk cinsiyet ayrımının kelimeye yapılan ekle değil, her cinse farklı isim verme şeklinde gerçekleştiği ifade edildi.

Bazı araştırmacılara göre öncelikle Arapça ve Sami dillerini konuşan kavimlerde sert, kaba, kuvvetli, cesaret sahibi, atılgan, korkutucu ve haşin özellikler taşıyan isimleri genellikle müzekker; buna karşılık zayıflık, yumuşaklık, naziklik, tabilik, verimlilik, doğurganlık ve gıda verme gibi kadınlık ve annelik özelliklerine sahip olan isimleri de müennes kabul etmişlerdir.⁴⁰⁷ Kadının karşıtı olarak erkek kavramı kullanılırken; şiddetli, mükemmel, sağlam, haşin ve sert özelliklere sahip olana “زُجْل” denir. Güçlü bir şekilde sabırla yürüyen, yorulmayan kişi; terlemeyen at, yola dayanıklı merkeplere de “زَجِيل”⁴⁰⁸ adı verilir. Kadının kocası anlamına gelen, önemli ve büyük işleri yürütebilenlere “بَعْل” ismi verilmektedir. Suyu muhtaç olmayan hurma ağacının da bu şekilde adlandırılmasının sebebi, bu ağacın suya ihtiyaç duymayacak derecede kendi kendine idare edebilmesidir.⁴⁰⁹ Keskin ve kaliteli kılıç, erkek anlamında “ذَكَر”, balta ve benzeri aletlerin başında bulunan çelik parçasına da “ذُكْر” adı verilir.⁴¹⁰ “أُنْثَى” ise “ذَكَر” kelmesinin karşıtıdır. Çoğulu “إِنَاس” tır. Kadınlar erkeklerden daha yumşak olduğu gerekçesiyle onlara “أُنْثَى” denilmiştir. “مِنَاس” kelimesi de sert olmayan arazi anlamına gelmektedir.⁴¹¹

Öyle topluluk isimleri de vardır ki sadece erkekleri kapsamaktadır. Cemaati ifade etmesine rağmen bu gibi isimlerin sadece erkeklerden ibaret olması,

⁴⁰⁶ İbrahim Berekât, *et-Te'nîs fî'l-luğati'l-Arabiyye* (Kahire: 1988), 21.

⁴⁰⁷ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 18.

⁴⁰⁸ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. E. M. Abdolvahhab-M. Sadık el-Ubeydî (Beyrût: 1416/1995), 5: 154 -159; Muhammed Murteza ez-Zebîdî *Tacu'l-'arus* (Beyrût: Daru Sâdır, ty.), 14: 263-267.

⁴⁰⁹ Ebû Hilal el-Hasan b. Abdullah b. el-Askerî, *Kitâbu'l-furûk*, nşr. Ahmed Selim el-Hımsî (Trablus: 1994), 311.

⁴¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6: 441-442.

⁴¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1: 229-230

erkeklerde bulunan gücün ve şiddetin etkisiyle kelimelerin değerlendirmeye tabi tutulduğunu düşündürebilir. Mesela “قَوْم” “Kavm” kelimesi dil âlimlerinin birçoğuna göre, temelinde güçlü ve şiddetli olmayı, büyük işleri idare edecek yeterliliği barındırmaktadır. Bu vasıflara genellikle erkekler sahip olduklarından “قَوْم” kelimesi kadınları kapsamamaktadır.⁴¹² Topluluk ifade eden “نَفَر” ismine kapsam itibariyle kadınların dâhil edilmemesinin nedeni bu kelimenin ifade ettiği savaşa koşmak, kavgaya atılmak, atağa ve saldırıya geçmek, seri bir şekilde gitmek gibi manaların asıl itibarla sadece erkekler tarafından gerçekleştirilebileceğine dair inanıştır.⁴¹³

Arapçadaki “Tağlib” anlayışının temelinde müzekkerlerde bulunan güç faktörünün etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁴ Biri müzekker diğeri de müennes isim birlikte ikil yapılacak olduğunda, müzekker isimle yapılmaktadır. Müennes isim ise müzekker içerisinde var kabul edilmektedir. Bu durumla alakalı olarak “أَب” ile “أُم” kelimelerini kendi içinde barındıran “أَبُوئَيْن” kelimesi ile “قَمَر” ve “شَمْس” kelimelerini kapsayan “قَمَرَيْن” kelimesini örnek verenler, bu ve buna benzer örneklerde müzekkerin müennes tercih edilmesindeki gerekçesinin müzekkerlerde bulunan güç unsuru olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁵

2.1.2.1.2. İyi Kötü Anlayışına Göre Tasnif

Müzekker-müennes ayırımın ölçütü sadece güç unsuruna bağlanmamıştır. Mesela Ferrâ, “كَبْد” “karacığer” kelimesinin Arapçada müennes olduğunu söylemektedir.⁴¹⁶ İbrahim Berekât, buna bağlı olarak Arapların siyah renk de dâhil olmak üzere bazı varlıkları kadınla bağlantıları dolayısıyla uğursuz kabul ettiklerinden bu kelimeleri müennes grubuna dâhil ettiklerini ifade etmektedir.⁴¹⁷ “وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ” “Onlardan birine bir kız

⁴¹² Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî, *Fıkhu'l-luğa ve esrâru'l-Arabiyye*, nşr. Yasin el-Eyyûbî (Beyrût: 1999), 373.

⁴¹³ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris, *es-Sahibî fî Fıkhi'l-luga-ve Suneni'l-'Arab fî kelamihâ*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: 1977), 305.

⁴¹⁴ Yıldırım, *Arap dilinde müzekkerlik- müenneslik ayırımına dil felsefesi açısından bir yaklaşım*, 206.

⁴¹⁵ Ya'kub, *Mevsûatu's-sarf ve'n-nahv*, 263.

⁴¹⁶ Ferrâ, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 75.

⁴¹⁷ Berekât, *et-Te'nîs*, 224.

müjdelendiğinde, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir,"⁴¹⁸ ayetini de delil gösteren Berekât, siyah rengin müennes kabul edilmesinin sebebini kadın açısından bu şekilde değerlendirmektedir.⁴¹⁹

Butrus el-Bustânî (öl. 1969) de Araplarda kız çocuğu doğuran kadınların uğursuz kabul edildiğini belirtmektedir.⁴²⁰ Berekât'a göre, Araplar ateşi ve ateşin derecelerini gösteren "نَار, سَقَر, جَهَنَّمَ" *nâr, sakar ve cehennem* ile olumsuz, istenmeyen sonuçlara sebep olan "حَرْب" "*savaş*" kelimesini müennes kabul etmişlerdir. Ayrıca kadının hoş görülme birtakım olaylara, kötü sonuçlara ve sevimsiz gelişmelere sebep olduklarından, dolayısıyla uğursuz olduklarına inandıkları için buna benzer anlamlara delalet eden birçok kelimeyi de müennes kabul etmişlerdir.⁴²¹

Dillerde cinsiyet olgusu kültürlerde yer alan bazı inançların izlerini taşıdığı görülür. Arap kültüründe Güneş'in müennes, Ay'ın müzekker olması Arap mitolojik inançlara dayanır. Dolayısıyla dillerde farklılık gösterir. Mesela şarap, diş, pazar anlamına gelen kelimeler Arapçada müennes kabul edilirken, bunların Almancadaki karşılıkları müzekker kabul edilmektedir.⁴²²

2.1.2.1.3. Mitolojik İnanışlara Göre Tasnif

Müzekker ve müennesi ayırma kıstaslarından olan, güç unsuru ve uğursuzluk dışında mitolojik inanışların da etkili olduğu ifade edilmiştir.

Cinsiyet ayrımı kıstasının ne olduğu sorusunu klasik dönem âlimlerinden Ebû Hayyan et-Tevhidî Miskeveyh'e sormuş; Miskeveyh de eski Araplar'ın Güneş'e taptıklarını, Allah'ın en büyük kızı olduğuna dair inanışlarından dolayı Güneş'i "الْإِلَٰهَة" "*el-İlâhe*" (tanrıça) olarak kabul ettiklerini, bu sebepten dolayı müennes şekliyle kullandıklarını söylemiştir.⁴²³ Buna benzer bir açıklamayı da

⁴¹⁸ Nahl 16/58.

⁴¹⁹ Berekât, *et-Te'nîs*, 224.

⁴²⁰ Butrus b. Süleyman el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab fî'l-Cahiliyye ve'l-İslâm* (Beyrût: 1986), 1: 21.

⁴²¹ Berekât, *et-Te'nîs*, 224-225.

⁴²² Berekât, *et-Te'nîs fî'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 20.

⁴²³ Ebû Hayyan et-Tevhidî ve Miskeveyh, *el-Hevâmil ve's-şevâmil*, nşr. Ahmed Emin ve Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: 1951), 233.

Mârûn Abbûd yapmıştır. Ona göre Araplar; Lât, Menat ve Uzza adındaki putları Allah'ın kızları kabul ettiklerini söylemiştir.⁴²⁴

İsimlerin müennes olma sebepleriyle ilgili olarak hakkında mitolojik yorumlar yapılanlardan biri de “سَمَاء” kelimesidir. Arapların önceden bu kelimeyi kubbe şeklinde yeryüzüne şefkatle eğilen bir tanrıça olarak tasvir ettikleri için müennes sınıfına dâhil edildiği aktarılmıştır.⁴²⁵ Ancak bütün bu değerlendirmelere karşın İsam Nûruddin müennesliğin mitolojik olaylar vs. ile bağlantı kurularak açıklanmasının yanlış olduğunu söylemektedir.⁴²⁶ Bu gibi açıklamaların ardından, cansız varlıkları müzekker ve müennes şekilde ayırma kıstaslarının mantık ölçülerinden uzak yanlış bir inanış olarak değerlendirilmiş olduğu görülmektedir. Bu duruma dikkat çeken el-Antâkî; ben Güneş'in niçin müennes, Ay'ın niçin müzekker olduğunu henüz anlamış değilim”⁴²⁷ sözüyle müzekker-müennes ayırımının zorluğuna dikkat çekmiştir.

2.1.2.1.4. Üstünlük Anlayışına Göre Tasnif

Yukarıdaki değerlendirmelere ek olarak İbn Arabî'nin bu konudaki değerlendirmesi biraz daha farklıdır. Kadınlar için kullanılan müennes kelimelerde “س” harfinin bulunup, erkek için kullanılan müzekker bir kelime kullanılmaması kadının lehine bir üstünlük olarak kabul edilmelidir. Kadının bu üstünlüğü; “*Erkeklerin kadınlara karşı bir derece üstünlükleri vardır*”⁴²⁸ ayetinde vurgulanan erkek üstünlüğüne karşılık olarak verilmiştir. Buna ek olarak müennes kelimelerdeki uzun ve kısa elifler bu kelimelerin müzekkerlerinde yer almadığından kelimelerdeki dişiliğe delalet eden alametlerin kadınların erkeklerden daha fazla anlam yüklü olduklarını göstermektedir.⁴²⁹

İbn Arabî'ye paralel bir açıklama yapanlardan biri de İsam Nûruddin olmuştur. Nûruddin'e göre, Araplar kadını ikinci derecede bir varlık olarak görmemiştir. Müenneslik Araplarda bazen yumuşaklık ve üreme onun varlığının

⁴²⁴ Marun Abbûd, *Edebû'l-Arab ve siyeru meşâhiri ve ricâlih* (Beyrût: 1960), 15-16.

⁴²⁵ Ahmed Kemal, *Buğyetu't-tâlibin fi ulûm ve avâid ve sanayi ve ahvâli kudemâi'l-Mısriyyin* (Bulak, 1309), 22.

⁴²⁶ İsam Nûruddin, *el-Mustalahu's-sarfî*, 127.

⁴²⁷ Antâkî, *Dirâsât fi fîkhi'l-luğa*, 275.

⁴²⁸ Bakara 2/228

⁴²⁹ İbn Arabî, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*, 5: 131.

devamıyla alakalıdır. Burada da kadının Arap toplumundaki üstünlüğüne dikkat çekme ve onun derecesini yükseltme vardır. Ayrıca Arap düşüncesinin cahiliye devrinde tanrılara ve kabilelere müennes isim vermelerindeki maksadın da bu yöndeki görüşü desteklediğini savunmaktadır.⁴³⁰

Kadın üstünlüğüne destek verenlerden Brockelman'a göre, eski Sami dilinde müennese özgü bir alametın olmamasına rağmen müennes ismin varlığı, ilkel Sami toplumunda kadınların erkeklerden üstün bir konuma sahip olduklarını göstermektedir.⁴³¹ Buna göre o zamana ait Sami toplumunun anaerkil bir toplum yapısına sahip olduğu sonucuna varılabilir değerlendirmesini yapmıştır.⁴³²

Kelimelerin üstünlük anlayışına göre tasnif edilmeleri, dolayısıyla erkeklerin güçlü oldukları için müzekker oldukları fikrine karşı çıkan Abdülkahir el-Cürcânî (öl. 471/1078) müzekker ve müennes olarak isimlendirmenin eşyanın özünde herhangi bir olumlu ya da olumsuz katkısının olmayacağını belirtmiştir.⁴³³

Nitelikler, güzellikler bu üstünlüklerini isimlendirmelerden değil, kendi özelliklerinden alırlar. Onlar üstün olma özelliğini tutundukları eşya sayesinde elde etmezler. Eşyaların kendi içlerinde birtakım özelliklerine göre üstün oldukları anlaşılır. Erkeğin kadından üstün olmasına sebep olan özellikler kelimenin eril oluşundan değildir. Çünkü kulağa gelen bir sestten ibaret olan kelimenin üstünlük veya noksanlığa etki etmesinin imkânsız olduğu bilinmelidir.⁴³⁴

Konuyla ilgili yapılan değerlendirmelerde üstünlük anlayışına göre isimlerin müzekker ve müennes olarak tasnif edildiği savunulmuştur. Buna karşın bazı âlimler de bu şekildeki tasnifin doğru olmadığını iddia etmişlerdir. Ancak doğru olmadığı görüşünü savunanların bu şekildeki tasnifi mantık açısından doğru olmadığı yönünden eleştirdikleri görülmektedir. Oysa üstünlük anlayışına göre yapılan tasnifin gerçekliğine dair herhangi bir itirazlarına rastlanılmamaktadır.

⁴³⁰ İsâm Nûruddin, *el-Mustalahu's-sarfi*, 127.

⁴³¹ Carl Brockelmann, *Fıkhü'l-luğâti's-Sâmiye*, çev.: Ramazan Abdü't-Tevvâb (Riyad: Riyad Üniversitesi Yayınları, 1977), 95.

⁴³² Kınar, "Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu", 12.

⁴³³ Ebü't-Ṭayyib Ahmed b. el-Huseyn b. el-Hasen el-Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî* (Beyrût: Daru Beyrût, 1983), 267.

⁴³⁴ Abdulkahir Ebû Bekir Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Cidde: Daru'l-Medenî, 1991), 347-350.

2.1.2.1.5. Lehçelere Göre Tasnif

Arapçada canlı ve cansız varlıkların hepsi müzekker ve müennes olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak “تمل” “*karınca*”, “نباب” “*sinek*” ve “بط” “*ördek*” gibi Arapçada topluluk ifade eden bazı kelimelerin cinsiyetsiz kabul edilen, cinsiyet sınıfına dâhil edilmeyen varlıkların olduğu da aktarılmıştır.⁴³⁵ Hem müzekker hem de müennes olan bazı kelimelerden bahsediliyor olsa da, araştırmacılar bu durumun genellikle lehçeler arasında mevcut olan bazı farklılıklardan kaynaklandığını belirtmektedirler.⁴³⁶

Buradan hareketle bir kelime Arap dilinde hem müzekker hem de müennes olarak karşılık buluyorsa bu kelimenin müzekker ya da müennes oluşu üzerinde ittifak yok demektir. Farklı lehçelerde bu kelimelerin cinsiyet açısından farklı kullanımları mümkün olabilmektedir. Yani bir lehçede müzekker kabul edilen kelime başka bir lehçede müennes kabul edilebilmektedir. Mesela Ramazan Abdü't-Tevvâb, Ebû Zeyd'in şu ifadelerini nakletmektedir: Tihâmeliler “الْعُضْدُ” (pazı), “الْعُجْرُ” (kaba et) diyorlar ve bu kelimeleri müennes kabul ediyorlardı. Temimliler “الْعُجْرُ”, “الْعُضْدُ” diyorlar ve bu kelimeleri müzekker olarak kabul ediyorlardı.⁴³⁷ Bu bilgilerden hareketle, lehçelerdeki kullanımlara göre de müzekker-müennes ayrımı yapıldığı sonucuna varılabilir.

2.1.2.1.6. Herhangi Bir Kıstasa Bağlanamaması

Müzekker müennes ayrımını herhangi bir kıstasa bağlamayanlar da vardır. Hicri IV. yüzyıl dilcilerinden olan İbn Tüsterî, daha o zamanlar eril ve dişil ayrımının altında yatan mantığın zorluğuna dikkat çekerek; “*Araplardan böyle işitilmiş ve böyle anlatılmıştır*”⁴³⁸ demek suretiyle bu müşkil, zor olan durumdan kolayca kurtulma yoluna gitmiştir. Yıldırım, bu yaklaşıma karşı Şevki Dayf'ın, müzekkerlik ve müenneslik konusunda illet ve anlayışları bilmenin Arap dilini yeni öğrenenler için gerekli olmadığını, fakat konuya uzmanlık açısından yaklaşanların bunları bilmelerinin lüzumunu ifade ederek, konunun “*Araplardan böyle*

⁴³⁵ Antâkî, *Dirsât*, 279.

⁴³⁶ Ahmed Ali el-Cundî, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi't-turâs* (Tunus: 1978), 2: 625; Muhammed Ahmed Kasım, *Mu'cemu'l-müzekker ve'l-müennes fi'l-Luğati'l-Arabiyye* (Beyrût: 1989), 13.

⁴³⁷ Ramazan Abdü't-Tevvâb, *el-Medhal*, 255.

⁴³⁸ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 56.

işitilmiştir” demek suretiyle geçirtilmemesi gerektiği düşüncesini savunduğunu nakletmektedir.⁴³⁹

Eril ve dişil kelimelerin ayrımı konusunu Arap dilinin en kapalı olgularından biri olarak kabul eden Bergstrasser’e göre; müsteşrikler bu kapalılığı gidermek amacıyla çok çalışmışlarsa da bu konuda tam anlamıyla başarılı olamadılar. Ayrıca müenneslik ibaresi olan “s” harfinin de kapalılığın sebeplerinden biri olduğunu söylemişlerdir.”⁴⁴⁰

Arap dilinde akıl ve mantığa dayalı bir müzekker ve müennes ayrımı izah edilebilir bir kıstasa bağlanamasa da bu ayrım, zamanla akıl ve mantık çerçevesinde temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda genellikle müzekker ve müennes olarak kullanılan kelimeler ve bu kelimelerin listeleri verilmiştir.⁴⁴¹

Kanaatimiz, ortaya atılan bu kıstaslarla ilgili iddiaların hepsinin bir gerçeklik payı olduğu yönündedir. Kelimelerin manaları dikkate alınarak erkeklere has özellik taşıyan kelimeleri müzekker yapmak, kadınlara has özellik taşıyan kelimeleri müennes yapmak doğru bir tespit olabilir. Yine cansız varlıklar mitolojik açıdan farklı inançlarla kadın ya da erkek sınıfına dâhil edilmiş olabilir. Bu şekildeki kullanımların temelinde yatan mantığın doğruluğu ya da yanlışlığı insanların böyle kullanmalarına, dolayısıyla dilin bu şekilde oluşmasına engel değildir. Çünkü insanlar tarih boyunca bazen yanlış yolda oldukları ve bu yanlış düşünce ve uygulamaların bir şekilde ifadelere yansması mümkündür. Dil, kişinin duygu ve düşüncelerini aktaran bir iletişim aracı olarak duygu ve düşünceleri somut olarak ifadelere dökmesiyle tezahür eder. Yanlış duygu ve düşünceye sahip insanların duygu ve düşüncelerini kelimelere dökmesi kelimelerin hatalı olduğu anlamına gelmez. Çünkü yanlış duygu ve düşünceler de sonuçta kelimelerle ifade edilir. Doğruluk ya da yanlışlık duygu ve düşünceler için geçerlidir. Dolayısıyla Güneş, Ay gibi cansız varlıklar yanlış inanışlarla, mitolojik düşüncelerle cinsiyete bürünüp müzekkerlik ya da müenneslik sınıfına dâhil edilmeleri dilin kusuru değil,

⁴³⁹ Yıldırım, *Arap dilinde müzekkerlik- müenneslik ayrımına dil felsefesi açısından bir yaklaşım*, 200.

⁴⁴⁰ Gotthelf Bergstrasser, *et-Tatavvuru’n-nahvî li’l-luğati ‘l-Arabiyye*, nşr. Ramazan Abdü’t-Tevvâb (Kahire: 1972), 113-114.

⁴⁴¹ Anbekî, *el-Haml*, 203-230.

kelimelere o gerekçelerle cinsiyet atfedilen düşüncelerin kusurlu olduğu kabul edilmelidir.

Diğer taraftan müzekker-müennes ayrımının herhangi bir kurala dayandırılmaması nedeniyle, semâ (işitme) yoluyla Araplar bunu böyle kullanmış deyip bu şekilde kabul edilmesi gerektiği fikri de son derece doğrudur. Çünkü bu şekilde kullanıldığı zaten bariz bir şekilde ortadadır. İfadelerin göreceli, soyut düşüncelere anlatan bir kavram olduğunu, insanların kelimeleri ve manaları kabullenme sonucunda kelimelerin kullanımının yaygınlaştığını biliyoruz. Aynı bölgede yaşayan insanların aynı kelimeleri, manaları ve dilsel kuralları kabul etmeleri mümkündür. Çünkü aralarında sosyal iletişim vardır. Ancak iletişimin olmadığı kabileler arasında farklılığın bariz bir şekilde görüldüğü de açıktır. Her toplumun kendi içinde kendilerine has bir dil yapısı ve dil birlikteliği vardır. Bu dil birlikteliği toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Bu farklılıkların kapalı toplumlarda daha fazla olması, diğer toplumlarla iletişim halinde olan toplumlarda ise daha az olması doğaldır. Dolayısıyla bu gibi toplumsal farklılıklar lehçe, ağız gibi dilsel farklılıkların ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.2.2. Cinsiyet Kıstaslarına Göre Ayetlere Yüklenen Mesajlar

Kelimelerin müzekker ve müennes olarak kabul edilmelerindeki kıstasları zikrettikten sonra ayetlerdeki cinsiyet uyumunu, bu kelimelerin temelinde yatan müzekker ve müennes olma gerekçeleri açısından tasnif edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.1.2.2.1. Müennes Fâile Müzekker Fiil Gelen Ayetler

Kur'an'da fiil cümlesi şeklinde olan bazı ayetlerde fâil müennes olmasına rağmen fiil müzekker olarak gelmiştir. Yukarıda açıklandığı gibi isimlerin müzekker ve müennes olmalarındaki kıstasların bu ayetler üzerinde herhangi bir anlamsal bir etkiye sahip olup olmadıkları değerlendirilmelidir.

1- Konuya örnek olarak “ وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرِيهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ” *Şehirdeki bazı kadınlar, "Aziz'in karısı, hizmetindeki*

genç ile beraber olmak istiyormuş; (Yûsuf'un) sevdası kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapkınlık içinde görüyoruz" dediler"⁴⁴² ayeti verilmiştir.

Fâil müennes olmasına rağmen fiil müzekker gelmişse medh ve tazim anlamı, fâil müzekker iken fiil müennes gelirse bu durumda da hakaret anlamı vermektedir.⁴⁴³ Örnek olarak da “وَقَالَ نِسْوَةٌ” “Kadınlar dedi”⁴⁴⁴ ayetinde olay, beş kadının aralarında konuştukları bir eylem olarak geçmektedir.⁴⁴⁵ Ebu'l-Bekâ (öl. 1095/1684) “وَقَالَ نِسْوَةٌ” ayetindeki fiilin müzekker formunda gelmesinin sebebini, kadınların Züleyha'yı açık bir sapıklıkla suçlamaları, yanlış bir durumu eleştirmeleri, kâmil bir aklın yapabileceği iş olduğu gerekçesiyle müzekker bir fiil getirilmiştir,⁴⁴⁶ şeklinde açıklamaktadır. Araplar güçlü, cesur, atılgan, sert, kaba, korkutucu ve haşin olan şeyleri genelde müzekker olarak adlandırmışlardır.⁴⁴⁷ Bu bilgilerden hareketle; bahsi geçen kadınların toplumdaki statüleri gereği, emrinde çalıştıkları Aziz'in hanımına karşı korkusuzca bu söylemleri gerçekleştirmeleri ancak güçlü, cesur olanların yapabileceği bir iş olduğundan fiilin de bu sifata uygun bir şekilde eril olarak gelmiş olabileceği değerlendirilebilir.

2- “يُوسُفُ أَغْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ” “Yûsuf! Sen bunu olmamış say! Hanım! Sen de günahının affını dile; çünkü sen günahkârlardan oldun!”⁴⁴⁸ ayetinde Mısır Azizi'nin hanımına müennes formatta hitap etmesi gerekirken müzekker formatta hitap etmiştir. Dolayısıyla “الْخَاطِئِينَ” ifadesinin kullanılmasında iletilmek istenen bir mesaj olabilir. Fâil müennes olmasına rağmen fiil müzekker gelmişse medh ve tazim anlamı, fâil müzekker iken fiil müennes gelirse bu durumda da hakaret anlamı vermektedir.⁴⁴⁹ Bu fikirden hareketle verilmek istenen mesaj, zinaya davet gibi bir hata genelde erkeklerden beklenir. Böyle bir olayın kadın tarafından gerçekleştirilmeye çalışılması ayıplanmıştır, denilebilir.

⁴⁴² Yûsuf 12/30.

⁴⁴³ Ebü'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el Hüseyinî el-Kefevî, *el-Küllîyyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 818; Çörtü, *Nahiv*, 88.

⁴⁴⁴ Yûsuf 12/30.

⁴⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18: 168.

⁴⁴⁶ Ebü'l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, 818.

⁴⁴⁷ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 18.

⁴⁴⁸ Yûsuf 12/29.

⁴⁴⁹ Ebü'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el Hüseyinî el-Kefevî, *el-Küllîyyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 818; Çörtü, *Nahiv*, 88.

“وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ”

“Kendilerine çok açık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır”⁴⁵⁰ ayetinde fâil “الْبَيِّنَاتُ” müennes olarak gelmiş olmasına rağmen fiil müennes değil de “جَاءَ” şeklinde müzekker haliyle getirilmiştir. Arapçada sert, kaba, kuvvetli, cesaret sahibi, atılgan, korkutucu ve haşin özellikler taşıyanları genellikle müzekker olarak isimlendirildiğini açıklamıştık.⁴⁵¹ Buna göre Ayette Yüce Allah Yahudi ve Hıristiyanlar gibi kendilerine kitap verildikten sonra onların doğru yoldan saptıkları gibi sapmayın veya Haricîler gibi ayrılığa düşmeyin,⁴⁵² buyurarak Müslümanlara Kur’ân’a sadık kalmalarını, birlik içerisinde olmalarını, ayrılıp dağılmamalarını tavsiye edasıyla değil de güçlü, sert bir şekilde emretmekte olduğu anlaşılabılır. Ayetin devamında Yüce Allah’ın sertlik ve cezalandırma edasıyla müzekker vasfa sahip “وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” ifadesini kullanmış olması ise bu düşüncüyü desteklemektedir. Eğer müzekker bir fiil değil de müennes bir fiil kullanılmış olsaydı kendi içinde sertlik barındırmayan bu yapı ayetin anlamsal mesajına uygun olmayabilirdi.

فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمَطَّرٌ نَأْتِيهِمْ بِرِيحٍ فِيهَا 3- “عَذَابٌ أَلِيمٌ” (٢٤) نَذِيرٌ كُلُّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَاصْبِرُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ “Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, “İşte bize yağmur getirecek bir bulut” dediler. Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, Rabbinin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız”⁴⁵³ ayetinin “لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ” kısmında fâil “يُرَى” müennes olmasına karşın, fiilin ise “يُرَى” müzekker gelmesi, müzekkerliğin temelinde olan korkutucu ve haşin⁴⁵⁴ özellikleri bu ayette tezahür ettiğini göstermektedir. Zira Yüce Allah kâfirlerin güzel ümitlerle bekledikleri siyah bulutların nasıl korkutucu, haşin bir şekilde azaba dönüştüğü mesajını vermektedir. Müzekkerliğin temelinde yatan anlamsal mesaja göre azap ifadesine uygun müzekker bir fiil kullanılmıştır.

⁴⁵⁰ Âl-i İmrân 3/105

⁴⁵¹ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 18.

⁴⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8: 175.

⁴⁵³ Ahkâf 46/24-25.

⁴⁵⁴ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 18.

4- الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا “ إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ” *“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir”*⁴⁵⁵ ayetinin “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ” kısmına dikkat edecek olursak “مَوْعِظَةٌ” şeklinde müennes haliyle gelmiş olan fâilin fiili “جَاءَ” formunda müzekker olarak gelmiştir. Yine müzekkerliğin temelinde bulunan korkutucu ve haşin⁴⁵⁶ özelliğin bu ayette de tezahür ettiğini görmekteyiz. Çünkü ayette Yüce Allah'ın faizi yasaklamasının ardından yasağa rağmen faize bulaşanları korkutucu bir şekilde Cehennemle tehdit ettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiil de mesajdaki sertlik açısından tehdide has vasıfla vasıflanan müzekker haliyle gelmiştir şeklinde açıklanabilir.

5- يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ “ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعُهُنَّ وَاسْتَعْفِفْنَ ” *“Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”*⁴⁵⁷ “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ” ayetinde müennes olarak gelen “الْمُؤْمِنَاتُ” fâilinin fiili “جَاءَ” şeklinde müzekker gelmiştir. Ayette kadınların Hz Peygamber'e (sav.) gelerek o dönemde hoş olmayan bazı âdetlerden vazgeçmeleri sözünü vermeleri halinde Yüce Allah'ın Peygamber'den onları kabul etmelerini ve onların bağışlanmalarını dilemesini istemektedir.⁴⁵⁸ Dönem itibarıyla genel olarak pek fazla hak sahibi olmayan kadınların, kültürlerine

⁴⁵⁵ Bakara 2/275.

⁴⁵⁶ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 18.

⁴⁵⁷ Mümtehine 60/12.

⁴⁵⁸ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 29: 309.

sirayet etmiş bazı olumsuz durumlardan vazgeçmeyi göze almaları ve bunun sözünü vermeleri büyük bir cesaret örneği olarak değerlendirilebilir. Bu tarz toplumsal vakaları uygulamak ya da kaldırmak güçlü olana has bir özelliktir. Kadınlardan gelen böylesine güçlü bir duruşu ifade etmek için güç unsuruyla temellendirilen⁴⁵⁹ müzekker bir fiil kullanılmıştır diyebiliriz.

Ayrıca Said Nursî'nin “وَقَالَ نِسْوَةٌ” “Kadınlar dedi”⁴⁶⁰ ayetindeki açıklamasına uygun bir şekilde; bireysel olarak zayıf olan kadınların cemaat bilincinin güçlü olduğu⁴⁶¹ fikrine göre buradaki kadınların da birlikte güçlü bir yapı oluşturduklarını, dolayısıyla bu güce uygun olarak müzekker bir fiil kullanıldığı söylenebilir.

فَمَا أَمَّنْ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يَقْتُلَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ - 6
“فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ” *“Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ'ya iman etti. Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi, üstelik kötülükte sınır tanımaz biriydi”*⁴⁶² ayetinin “فَمَا أَمَّنْ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ” kısmında önceki ayete benzer bir güç unsuru ön plana çıkarılmıştır. Belirtildiği gibi Firavun bulunduğu topraklarda hem büyük bir güç unsuru, hem de sınır tanımaz kötülüklerle vasıflandırılmıştır. Böyle baskı ve zulüm olan bir ortamda bu baskı ve zulme rağmen Firavun'un karşısında, sayılarının da az olmasına rağmen Mûsâ'nın (as.) yanında saf tutmak gerçekten büyük bir cesaret gerektiren bir tutumdur. İşte böylesine korkmadan, cesurca adım atan Mûsâ'nın (as.) kavminin bu cesaretine binaen Yüce Allah onların yaptıkları bu fiili, fâili de “ذُرِّيَّةٌ” şeklinde müennes bir kelime olmasına rağmen cesaret ifade eden⁴⁶³ müzekker bir “أَمَّنْ” fiiliyle ifade etmiştir denilebilir. Ayrıca zayıfların cenaati güçlü olur⁴⁶⁴ mantığından hareketle, Firavun karşısında zayıf olan Yahudilerin cemiyetlerinin güçlü olduğu düşünüldüğünde fiilin de bu mesaja uygun olarak müzekker getirilmiştir şeklinde de açıklanabilir.

⁴⁵⁹ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve 'l-müennes*, 18.

⁴⁶⁰ Yûsuf 12/30.

⁴⁶¹ Said Nursî, *Lema'lar*, 154.

⁴⁶² Yûnus 10/83.

⁴⁶³ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve 'l-müennes*, 18.

⁴⁶⁴ Said Nursî, *Lema'lar*, 154.

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ

“Yahut *"Bize de kitap indirilseydi, doğru yolu bulmada onları geçerdik"* demeyesiniz diye (Kur’ân’ı indirdik). İşte size rabbinizden çok açık bir delil, bir hidayet ve rahmet geldi. Allah’ın ayetlerini yalan sayan ve onlardan yüz çevirenden daha zalim kim vardır? Ayetlerimizden yüz çevirenleri yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.”⁴⁶⁵ “فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” ayetinde fâil “بَيِّنَةٌ” müennes, fiil ise “جَاءَ” şeklinde müzekker olarak gelmiştir. Ayetin verdiği mesaja dikkat edildiğinde azabın en kötüsüyle tehdit etme vardır.⁴⁶⁶ Sebebi ise ayetleri inkâr etmek ve yüz çevirmek olarak belirtilmiştir. Yine bu ayette açık bir şekilde şiddetle cezalandırma, dolayısıyla da güç unsuru, ön plana çıkmaktadır. Yüksek perdeden tehdit aşamasındaki ifadede güç unsurunu vurgulamak için ise müennes fâile müzekker bir fiil verilmiştir diyebiliriz.

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا أَلاَّ نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ

8- “Onlar, *"Doğrusu Allah, ateşin yakıp bitireceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama hususunda bizden söz aldı"* diyenlerdir. De ki: *"Benden önce nice peygamberler size mucizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz?"*”⁴⁶⁷ “قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِي” ayetinde hem fâil “رَسُولٌ” hem de fiil “جَاءَ” müzekker olarak gelmiştir. “رَسُولٌ” kelimesini kırık çoğul bakımından müennes kabul edilmesi halinde Ayetin geneline baktığımızda; olayın Peygamber (sav.) ile müşrikler arasında bir tartışmadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Müşriklerin Peygamber’den (sav.) açık bir delil istemeleri karşısında Peygamber’in de *"benden önceki peygamberler istediğiniz mucizeleri getirmiş olmalarına rağmen niçin onları öldürdünüz"* çıkışı adeta güçlü birinin hesap sorması tarzında güçlü bir yaklaşım olduğundan ayette müzekker bir fiil kullanılmıştır şeklinde açıklanabilir.

“وَلَيْنُ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ”

*"Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette «Kötülükler benden gitti» der. Çünkü o (bunu derken) şımarıktır, kibirlidir.”*⁴⁶⁸ Râzî bu ayetin tefsirinde

⁴⁶⁵ En‘âm 6/157.

⁴⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14: 6.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân 3/183.

⁴⁶⁸ Hûd 11/10.

insanoğlunun, rahata ermesinden sonra “*Benden kötülükler uzaklaşıp gitti*” demesi Allah'a karşı bir cüretkârlık olduğunu, Allah'ın da o kişiyi şımarıklıkla itham ettiğini söylemektedir.⁴⁶⁹ Buradan hareketle ayette geçen “فَخُورٌ” “şımarık” “فَرَحٌ” “*kibir*” kelimeleri kendini güçlü ve büyük görmeye işaret ettiğinden fiil de bu anlama uygun bir şekilde müzekker yapıda geldiği söylenebilir. Râzî'nin insanoğlunun bu yaklaşımıyla ilgili “Allah'a karşı bir cüretkârlık” değerlendirmesi⁴⁷⁰ de bu fikri desteklemektedir.

Fâili müennes, fiili müzekker gelen ayetlerde sözün bağlamına uygun olarak güce, sertliğe, cesarete vurgu yapıldığından fiilin de anlam itibarıyla bu ifadelere uygun bir şekilde müzekker geldiği görülmektedir.

2.1.2.2.2. Müzekker Fâile Müennes Fiil Gelen Ayetler

Temelinde zayıflık, yumuşaklık, naziklik, tabilik, verimlilik, doğurganlık ve gıda verme gibi kadınlık ve annelik özelliklerine sahip olan varlıklar müennes olarak isimlendirilmiştir.⁴⁷¹ Bunun yanında yukarıda da izah edildiği gibi mitolojik, uğursuzluk, olumsuz sonuçlar doğurma gibi sebeplere de bağlanmaktadır. Bu bağlamda ilgili ayetlerin, müzekker ve müennesliğin temelinde barındırdığı bu anlamları taşıyıp taşımadıkları araştırılacaktır.

1- وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ “-
“*Yahudiler ve Hristiyanlar, “Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır.”*”⁴⁷² Bu ayette geçen “وَقَالَتِ الْيَهُودُ” ifadesinde fiil ile fâil arasında zahiren cinsiyet uyumu görülmemektedir. Müzekker bir topluluk müennes bir fiille ifade edilmiştir. Kurtubî, bu ayetin Rasulullah (sav.) Yahudilerden bir topluluğu, Allah'ın cezalandırması ile korkutunca, “*biz korkmayız. Çünkü biz, Allah'ın oğulları ve*

⁴⁶⁹ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 17: 197.

⁴⁷⁰ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 17: 197.

⁴⁷¹ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, 18.

⁴⁷² Mâide 5/18.

sevgili kullarıyız” demeleri üzerine indiğini nakletmektedir.⁴⁷³ Ayeti anlam yönünden incelediğimizde Yahudi ve Hristiyanlar, kendilerinden olan geçmiş peygamberlere dayanarak, kendilerini diğer insanlardan üstün görüyorlardı. Adeta bu büyük görme hususunda, “*Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız*” diyecek kadar ileri gitmişlerdi.⁴⁷⁴ Kendilerini böylesine güçlü ve üstün görmelerini Yüce Allah’ın kendi içinde zayıflığı ve güçsüzlüğü barındıran müennes bir fiille ifade etmesi Yahudilerin bu yanlış inanışlarına bir cevap olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ayetin devamından da anlaşılacağı üzere bir bağışlanma beklentisi olduğu görülmektedir. Bu beklenti de “*Allah’ın çocuklarıyız, sevdiği kullarıyız*” ifadelerinin altında müennes temelli bir sevgi şefkat duygusu yatmaktadır. Dolayısıyla temelinde sevgi, şefkat barındırdığından ayet müzekker değil de manaya uygun müennes bir fiille ifade edilmiştir diyebiliriz.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا 2-
“*Bedeviler, "İman ettik" dediler. Şunu söyle: "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve resulüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."*”⁴⁷⁵ Ayetinin “قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا” kısmında görüldüğü üzere “الْأَعْرَابُ” fâilinin fiili “قَالَتِ” şeklinde gelmiştir. Fiilin müennes olarak gelmiş olması yine güç unsuruyla açıklanabilir. “*sadece boyun eğdiniz*” ifadesi yine güç karşısında teslimiyeti, zayıflığı, bağımlı olmayı içermektedir. Ayrıca bedevilerin iman konusunda taklide dayanan bir üslupla inandıkları, ancak inançlarının kemal seviyesine gelmediği belirtilerek yeterli seviyeye gelebilmeleri için birtakım tavsiyelerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Yeterli seviyesine gelememiş olmak ise bir eksikliktir. Ebü’l-Bekâ (öl. 1095/1684) da böyle bir değerlendirme yapmış, ona göre “قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا” “*Araplar iman ettik dediler*”⁴⁷⁶ ayetindeki müenneslik akıl noksanlığının getirdiği tenzilatı ifade etmektedir. Akılları tam olsaydı iman kalplerine girerdi ve “قَالَتِ الْأَعْرَابُ” ayeti müennes yapıda değil müzekker yapıda gelirdi.⁴⁷⁷

⁴⁷³ Kurtubî, *el-Câmi ‘li ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 7: 388.

⁴⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu ‘l-gayb*, 11: 196-197.

⁴⁷⁵ Hucûrat 49/14.

⁴⁷⁶ Hucûrat 49/14.

⁴⁷⁷ Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 818.

Dolayısıyla bu gibi durumları ifade etmek için güçlü, kemal özellikleri ifade tarzı olan müzekker bir fiille değil, zayıflık, bağımlılık ve eksiklik içeren müennes bir fiille ifade edildiği görülmektedir.

3- “كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ” “*Nûh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar.*”⁴⁷⁸ “قَوْم” kelimesi dil âlimlerinin birçoğuna göre, temelinde güçlü ve şiddetli olmayı, büyük işleri idare edecek yeterliliği barındırmaktadır. Bu vasıflara genellikle erkekler sahip olduklarından “قَوْم” kelimesi kadınları kapsamamaktadır.⁴⁷⁹ İçerisinde hiçbir müennes barındırmayan müzekker fâil müennes bir “كَذَّبَتْ” fiili almıştır. Zemahşerî: “قَالُوا أَنْوْمُنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْدَلُونَ” “*Dediler ki: “Sana sıradan, aşağılık insanlar uymuşken biz sana inanır mıyız?”*”⁴⁸⁰ ayetinde geçen “الْأَرْدَلُونَ” kelimesini değersizlik, aşağılık anlamında olduğunu, nesep cihetinden düşük ve dünyadan payları da az olduğu için bayağı kimseler olarak nitelenmiştir, olarak açıklamıştır.⁴⁸¹ Nuh’a (as.) inanan kişileri Nuh (a.s.)’a tabi olanların mesela terzilik ve hacamat (kan alma) gibi, (o zamanlar aşağı görülen) aşağı dereceden meslek erbabı oldukları da söylenmiştir.⁴⁸² Dolayısıyla inkârcıların Nuh’a (as.) inananları zayıf, güçsüz kişiler olarak görmelerine karşılık bu anlama daha uygun olan müennes bir fiil getirilmiştir, şeklinde açıklanabilir.

4- “وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ -” “*Derken İsrâiloğulları’nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: “Elhak inandım ki, İsrâiloğulları’nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O’na teslim edenlerden biriyim”*”⁴⁸³ ayetinin “قَالَ أَمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ” kısmında fâil “بَنُو إِسْرَائِيلَ” müzekker iken fiil “آمَنْتُ” şeklinde müennes olarak gelmiştir. Müennes kelimelerin temelinde zayıflık olduğundan⁴⁸⁴ toplumda çok güçlü konumda olan Firavun’un esareti altında olan İsrailoğullarının zayıflığı

⁴⁷⁸ Şu’arâ 26/105.

⁴⁷⁹ Seâlibî, *Fıkhu’l-luğa*, 373.

⁴⁸⁰ Şuarâ 26/111.

⁴⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 404.

⁴⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 24: 153.

⁴⁸³ Yûnus 10/90.

⁴⁸⁴ İbn Tüsterî, *el-Müzekker ve’l-müennes*, 18.

ve yardıma muhtaç bir halde olmalarından dolayı, bu manaya uygun olarak müennes bir fiil kullanılmıştır şeklinde değerlendirilebilir.

5- “قَالَتْ رَسُولُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفَرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُخَرِّجَكُمْ إِلَى -”
”أَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ
“Peygamberleri, "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor" dediler. Onlar, "Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!" diye cevap verdiler.”⁴⁸⁵ “قَالَتْ رَسُولُهُمْ” ile başlayan ayette fâil müzekker bir topluluk olan peygamberlerin ifadeleri olmasına rağmen fiil müennes olarak gelmiştir. Zemahşerî’ye göre, İstifham hemzesi zarfın yani “فی” harf-i cerrinin başına gelmiştir. Çünkü ayet, şüphe içermemektedir. Yani Allah’ın varlığından şüphe etme ihtimalinin dahi bulunmadığını anlatmaktadır.⁴⁸⁶ Bu açıdan bakıldığında ayet, peygamberlerin ifadeleri, hiçbir şüphe duyulmayacak bir konuda inkârcıların düştükleri bu hatayı büyük bir kusur, eksiklik olarak yansıtmaktadır. Bu ifade de müennes bir fiil gerektirmektedir.

Diğer taraftan Yüce Allah, gökleri ve yeri yaratmasını tevhide delil getirince, rahmet ve cömertlik sıfatlarının en mükemmeli ile kendisini vasıflandırmıştır.⁴⁸⁷ İnanç konusunda problemlili olan bir topluluğa bağışlanmaları için çağrı yapılarak onlara belirli bir süre tanınıyor. Onların doğru yola ulaşmaları sağlanıyor. Yani sözlerde hiddet, ceza değil; sakinlik, bağışlama, şefkat, güzellikle naif bir davet olduğundan bu duruma uygun müennes bir fiil kullanılmıştır denilebilir.

6- “وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ -”
”اللَّهُ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَائِ الْمُرْسَلِينَ
“Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetti. Allah’ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi.”⁴⁸⁸ Burada geçen “وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ”

⁴⁸⁵ İbrâhîm 14/10.

⁴⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3: 366.

⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19: 94-95.

⁴⁸⁸ En’âm 6/34.

peygamberlerin yalanlanması, onların güçlü kavim içinde yalanlandılar, türlü türlü sıkıntılara maruz bırakıldılar. Peygamberlerin eziyete uğramaları onların kavimlerine karşı zayıf, etkisiz bir konumda olduklarına işaret etmektedir. Bu yetle Allah onların üzüntülerini giderdi yorumu⁴⁸⁹ da bu fikre uygun gözükmektedir. Zayıflığa uygun müennes bir fiil kullanılması daha uygundur şeklinde izah edilebilir. Ayrıca peygamberlere yapılan bu uygulamalar olumsuz kötü bir durumdur. Hz Peygamber'e (sav.) de benzer uygulamalar yapılması üzerine Yüce Allah bu ayetle onu teselli etmektedir.⁴⁹⁰ Olumsuzluk ise müennesliğin temelinde var kabul edilmiştir.⁴⁹¹ Ayrıca eziyete maruz kalan peygamberlerin şiddete şiddetle karşılık vermemeleri; sabırla, selamle mücadelelerini sürdürmeleri mana açısından müennes kullanımını gerektirdiğinden fiil müennes olarak gelmiştir, şeklinde de açıklamak mümkündür.

7- “وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ” *“Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti.”*⁴⁹² Ayetinde fâil “الرُّسُلُ”, fiil ise “خَلَتْ” müennestir. Daha önce “الرُّسُلُ” kelimesi peygamberler olduğu gibi mektuplar anlamında da geldiği ifade edilmiştir.⁴⁹³

Anlamsal olarak müzekker bir fâile müennes bir fiil getirilmesinde şu mesaj verilmiş olabilir. Ayetin nüzul sebebi Uhud savaşında Hz. Peygamber'in (sav.) öldürüldüğü haberi yayılınca Müslümanlar arasında bir şaşkınlık, ne yapacağını bilememe durumunun oluşması üzerine münafıklar da bu durumu değerlendirerek “Muhammed'den önceki dininize geri dönün” telkinlerine başladıkları görülmektedir.⁴⁹⁴ Aslında burada dikkat edilmesi gereken ana meselenin Peygamber'in ölüm haberi karşısında Müslümanlar arasında yaşanan panik havasıdır. Ayette Yüce Allah Müslümanlara bu gibi durumlarda nasıl hareket etmeleri gerektiğini öğretmektedir. Yani böyle bir durumla karşılaşmanın normal ve olağan bir durum olduğu, “الرُّسُلُ” kelimesi peygamberler anlamında kullanılmışsa bile “sizden önce de peygamberler gelmiştir ve ölmüştür” şeklinde

⁴⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 216.

⁴⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8: 365.

⁴⁹¹ Berekât, *et-Te'nîs*, 224-225.

⁴⁹² Âl-i İmrân 3/144.

⁴⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9: 22.

⁴⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9: 27.

ifade edilmiştir. Muhammed'in (sav.) de bir insan gibi ölümlü olduğu anlatılmaktadır. İnsanlardaki aşırı yüceltme şeklinde tezahür eden düşünceleri normal seviyelere indirildiğinden, tenzilata uygun müennes bir fiil kullanılmıştır denilebilir.

Yukarıda açıklanan müennes fâile müzekker fiil getirilmiş olmasına rağmen bu ayetlerin müennes fiil olarak kullanımlarına da şahit olmaktayız.

8- “وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تَتْلُوا الْجَنَّةَ أَوْ رَتَّبُوا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ”
“(Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Onlar derler ki: «Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler.» Onlara: İşte size cennet; yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kıldınız diye seslenilir,⁴⁹⁵ ayetinde fâil “الرُّسُلُ” iken fiil “جَاءَتْ” şeklinde müennes gelmiştir. Ayetteki ifadeler cennet için geçerlidir.⁴⁹⁶ Ayetin geneline bakıldığında ahirette kendilerine en büyük nimetin verildiği cennet ehlinin konuşmaları anlatılmakta, dünyada peygamberlerin özellikle hidayet amaçlı çabaları ve bu çabaların kendileri için bir kurtuluş, refah vesilesi olduğu zikredilmiştir. Bu müjdeli, şefkat içerikli ifadelerle uygun müennes bir fiilin gelmesi müzekker bir fiil gelmesinden daha munasip olduğundan fiil te'nis “ت”sı almıştır, şeklinde izah etmek mümkündür.

9- “يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ”
“Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.”⁴⁹⁷ Ayetin “قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ” kısmında diğer bazı ayetlerin aksine müennes fâile müennes fiil getirilmiştir. Çünkü burada anlam itibariyle öğüt, şifa, rehber ve rahmet gibi müennes manaya uygun ifadelerle müennes bir fiil getirilmesi uygundur şeklinde yorumlanabilir.

10- “وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ”
“فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ”
“Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki:

⁴⁹⁵ A'râf 7/43.

⁴⁹⁶ Sâmarrâî, *Meâni 'n-nahv*, 69.

⁴⁹⁷ Yûnus 10/57.

"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır."⁴⁹⁸ Ayetin "قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" kısmında fâil "بَيِّنَةٌ" olup müennes yapıdadır. Fiil de "جَاءَتْ" şeklinde müennes yapıda gelmiştir. Ayette konu itibariyle çok önem verilen kul hakkına vurgu vardır. "قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" ifadesinde aslında müennes bir fiil kullanmakla insanlara şefkat eli uzatırcasına bir tavsiye olduğu düşünülebilir. Ayetin sonunda "Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır," derken aslında emirlere ve tavsiyelere uyulması halinde korkutucu azap arka plana itilerek hayırlı olan mükâfat ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ayette şefkat ifadesine uygun müennes bir fiil kullanılmıştır şeklinde değerlendirilebilir.

11- وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَمَرُوا آلَهُمْ صَالِحًا قَالِ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" - "Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). Onlara, "Ey kavmim" dedi, "Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar."⁴⁹⁹ Ayetin "قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" kısmında fâil "بَيِّنَةٌ" şeklinde müennes, fiil de fâile uygun "جَاءَتْ" şeklinde müennes gelmiştir. Ayetin "Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir" kısmından anlaşılaacağı üzere bir işaret olarak gönderilen deveyi koruma amacı vardır. Deveye zarar vermemeleri için Semud kavmine koruma amaçlı, şefkat, nasihat bağlamında bir uyarı vardır. Geçmiş peygamberlerin kavimlerine yapmış oldukları nasihatleri müennes bir fiille ifade edilmiş; şiddet ve baskı, dolayısıyla da güç unsuru taşıyan müzekker bir fiil kullanılmamıştır, şeklinde değerlendirilebilir.

12- "وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ" - "Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni

⁴⁹⁸ A'râf 7/ 85.

⁴⁹⁹ A'râf 7/73.

bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi."⁵⁰⁰ "وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ" ayetinde fâil olan "الْمَلَكَةُ" kelimesinin fiili "قَالَتِ" müennes olarak gelmiştir. Ayette Meryem'e karşı müşfik bir tarzda, adeta teselli edercesine, rahatlatacak ifadelerin kullanılmış olması, fiilin de bu ifade tarzına uygun bir şekilde müennes olarak söylenmesine sebep olmuştur. "فَقَادَتْهُ الْمَلَكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ" "O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: "Allah'ın bir kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor"⁵⁰¹ ayetinde de fâil "الْمَلَكَةُ" iken fiil "فَقَادَتْهُ" şeklinde müennes olarak gelmiştir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Hz. Zekeriyya (as.) Hz. Meryem'in yanında olağanüstü güzellikleri görünce, Yüce Allah'ın kendisi için de böyle güzellikler vermesini ve yaşlı, kısır hanımından bir çocukla kendisini müjdelemesini arzu etti.⁵⁰² Müjde verme taşıdığı anlam itibariyle şiddet barındırmayıp, şefkat yüklü bir anlam taşıdığından müennes bir fiil getirilmiştir şeklinde açıklanabilir. Fakat bu ayetin aksine şiddet içerikli müzekker bir kullanım da vardır.⁵⁰³

حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ" -13- "وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ" *Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!"*⁵⁰⁴ ayetinin "قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ" kısmında cinsiyet dâhilinde kabul edilmeyen bir fâil "نَمْلَةٌ" olmasına rağmen, "قَالَتْ" şeklinde müennes bir fiil almıştır. Çünkü ayet genel olarak şefkat, yardım ve zararı önleme mesajı içermektedir. Müennesliğin temelinde de bu mesajdaki anlam bulunduğundan, mana bakımından uygun olan müennes tercih edilmiştir, diyebiliriz.

⁵⁰⁰ Âl-i İmrân 3/42.

⁵⁰¹ Âl-i İmrân 3/39.

⁵⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8: 37.

⁵⁰³ En'âm 6/93 (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيَهُمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ) "Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahiy geldi" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim" diyenlerden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara "Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!). Bu ayette de anlam itibariyle bir öfke, şiddet ve ceza vardır. Bu gibi durumlara has müzekker bir fiil "بَاسِطُوا" kullanılmıştır.

⁵⁰⁴ Neml 27/18.

Kur'ân, mevcut Arap diline tamamen teslim olmak yerine, zaman zaman onun belli unsurlarına yeniden şekil verip yeni bir düzen oluşturduğu da olmuştur.⁵⁰⁵ Tek tip cümle yapısı kullanmak yerine zaman zaman yerine göre farklı cümleler kullanmıştır. Fiil-fâil uyumunun zahiren görülmediği ayetleri tek tek incelediğimizde müzekker ve müenneslerin temelinde yatan tasnif ölçütlerinin ayetlerin mesajına uygun olduğu görülmüştür. Müzekker fâile müennes fiil getirilen ayetlerde genel olarak tavsiye, şefkat, zayıflık, naiflik durumlar gözüktürken müennes fâillere müzekker fiillerin getirildiği ayetlerde ise âdeta şiddet, güçlülük, cezalandırma, meydan okuma gibi durumlar gözükmemektedir. Dolayısıyla bu tercihleri bir ölçüde ayetlerde verilmek istenen mesaj ve üslup ile açıklamanın da mümkün olduğu görülmektedir.

2.2. Sayı Açısından Uyumunun Görülmediği Ayetler

Birinci bölümde fiil-fâil uyumunun müzekkerlik-müenneslik (cinsiyet) ve sayı (sayı) olmak üzere iki açıdan değerlendirildiği ifade edilmiştir. Müzekkerlik-müenneslik uyumunun görülmediği ayetler ve bu ayetler üzerinde yapılan değerlendirmeler zikredilmiştir. Fiil-fâil uyumunun ikinci kısmı olan sayı uyumunun görülmediği ayetlere yönelik yapılan değerlendirmelere de verilecektir. Öncelikle sayı uyumunun görülmediği ayetler zikredildikten sonra ayrıca değerlendirilecektir.

1. “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” “Zâlimler gizlice fısıldaştılar.”⁵⁰⁶

2. “وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا” “Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler.”⁵⁰⁷

3. “وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ” “Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra yine içlerinden birçoğu kör ve sağır oldular.”⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Şahin Güven, *Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul 2005), 40.

⁵⁰⁶ Enbiyâ 21/3.

⁵⁰⁷ En'âm 6/34.

⁵⁰⁸ Mâide 5/71.

4. “هَذَانِ خَصْمَانِ إِخْتَصِمَا فِي رَبِّهِمَا” “Şu ikisi Rableri hakkında çekişip duran iki taraftır.”⁵⁰⁹

5. “وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا” Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin.⁵¹⁰

6. “وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ “Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Bu adamlar mabedin duvarına tırmanarak Davud’un yanına girmişlerdi. Davud onları görünce telâşlanmıştı. “Korkma” dediler, “Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda âdil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster.”⁵¹¹

2.2.1. Sayı Uyumunun Görülmediği Ayetlerin Değerlendirilmesi

Arap dilinde fiil cümlesinde fâilin niceliği ne olursa olsun fiil daima müfred olur kuralını birinci bölümde zikredilmiştir. Yukarıda verilen ayetlere fiil-fâil uyumu açısından baktığımızda verilen kurala aykırı bir kullanım olduğu görülmektedir. Çünkü ayetlerin fâilleri ikil ya da çoğul gelmesine karşın fiil müfred gelmemiş aksine çoğul gelmiştir. Bu tarz kullanımlara sahip olan ayetleri fâilleri çoğul olup fiillerinin tekil gelmesi ve fâillerinin ikil olup fiillerinin çoğul olarak gelmesi şeklinde iki gruba ayırarak incelenmesi uygun görülmüştür.

2.2.1.1. Fiili Müfred Olması Gerekirken Cemi Olan Ayetler

Arapça nahiv kuralına göre fiil fâiline sayı açısından uymaz, fiil daima müfred gelir. Ancak bazı ayetlerde fiillerin de cemi olarak geldiği görülmektedir. Mesela “ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ” “Sonra içlerinden birçoğu yine kör ve sağır kesildiler”⁵¹² ayetinde fiilin cemi haliyle geldiği görülmektedir. Âlimler bu ayet üzerinde farklı te’viller yapmışlardır.

Zemahşerî ayetin “عَمُوا وَصَمُوا” “körleştirildiler ve sağırlaştırıldılar” olarak edilgen yapıda da okunduğunu ve “عَمَاهُمَ اللَّهُ وَصَمَّهُمْ” takdirinde ifade edildiğini ifade

⁵⁰⁹ Hac 22/19.

⁵¹⁰ Hucûrat 49/9.

⁵¹¹ Sâd 38/21-22.

⁵¹² Mâide 5/71.

etmektedir.⁵¹³

Zemahşerî “كَثِيرٌ مِنْهُمْ” “içlerinden birçoğu” ayetiyle ilgili olarak, bu ifadenin zamirden bedel olabileceğini belirtmiştir.⁵¹⁴ Râzî ise “تَمَّ عَمُوا وَصَمُوا” ifadesindeki fiillerin fâil zamiri olan “و”dan bedel olarak kabul etmek, son derece isabetli olduğunu ifade etmiştir. Bu iddiasını da yüce Allah’ın, “كَثِيرٌ مِنْهُمْ” ifadesini kullanmadan sadece “تَمَّ عَمُوا وَصَمُوا” demiş olsaydı, buradan onların hepsinin kör ve sağır olduğu zannedilecekti. Ama “كَثِيرٌ مِنْهُمْ” deyince, bu ifade onların hepsi için değil, çoğunluğu için geçerli olduğunu gösterirdi, şeklinde savunmaktadır.⁵¹⁵

Zemahşerî “أُولَئِكَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ” “Bunlar, onların birçoğudur” olarak da takdir edilebileceğini belirtmiştir.⁵¹⁶ Râzî de aynı görüşü nakletmiş, ayetteki “كَثِيرٌ مِنْهُمْ” “içlerinden birçoğu” ifadesi, hafzedilmiş bir mübtedanın haberidir ve “هُمْ كَثِيرٌ مِنْهُمْ” “Onlar, içlerinden birçoğudur” şeklinde takdir edilir,⁵¹⁷ şeklinde açıklamıştır. Bu şekilde değerlendirildiğinde ise cümle fiil cümlesi olmadığından fiil-fâil uyumuna yönelik herhangi bir problem teşkil etmemektedir.

Konuyu lehçe yönünden ele alan bazı dil âlimleri bu durumu “أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ” “Yedi(ler) beni pireler!” lügati olarak adlandırılan, Tay ya da Ezdu Şenue kabilelerinin dili⁵¹⁸ veya Yemen’de bulunan kabileye ait bir dil olduğunu söylerler.⁵¹⁹ “أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ” ifadesi genel kural dairesi dışında (şaz) bir kullanımdır. Bu ifadeyi deyim olarak kullanıyorlar. Sayı açısından fiil-fâil uyumunun olmadığı kullanımları bununla savunuyorlar. Arapçada kaide, eğer fiilden sonra fâil gelirse fiil daima tekil gelir.⁵²⁰ Fakat “أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ” hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım âlimler “أَكْلُونِي” kelimesindeki “و” bazılarına göre çoğul alameti olan harf, “الْبَرَاغِيثُ” ise fâildir, görüşünü savunmuşlardır. Diğerlerine göre ise, “أَكْلُونِي” kelimesindeki “و” fâil hükmünde zamir, “الْبَرَاغِيثُ” ise tekid olarak zikredilmiştir. Yani “أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ” ifadesinde “و” ile “الْبَرَاغِيثُ” kelimesi kastedilerek tekid

⁵¹³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 275.

⁵¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 275.

⁵¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 62.

⁵¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 275.

⁵¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 62.

⁵¹⁸ Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2: 48.

⁵¹⁹ Sabban, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2: 48.

⁵²⁰ Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2: 239; Küvârî, *el-Vasît fi'n-nahv*, 260.

yapılmıştır.⁵²¹ Bazı müfessirler de buna benzer açıklamalar yapmışlardır. Zemahşerî “أَكْلُونِي الْبِرَاغِيثُ” “Yedi(ler) beni pireler!” tarzında bir kullanımın olduğunu,⁵²² yani aslında أَكْلَنِي şeklinde ifade edilmesi gerekirken أَكْلُونِي şeklinde ifade edildiğini, sonra da zaten konum gereği yiyenlerin الْبِرَاغِيثُ “pireler” olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir.⁵²³

Hiz. Peygamber’in (sav.) ifadesinde de “أَكْلُونِي الْبِرَاغِيثُ” benzeri bir kullanımının olduğu zikredilmiştir. Varaka’nın “لَيَتَنِي أَكُونُ حَيًّا إِذْ يَخْرُجُ قَوْمُكَ” “keşke kavmin seni yurdundan çıkaracağı zaman hayatta olsaydım!” sözüne karşı Hiz. Peygamber (sav.) de “أَوْ مُخْرَجِي هُمْ” “Onlar beni (yurdundan) çıkaracaklar mı?” şeklinde cevap vermiştir. Bu ifade tahlil edildiğinde; “و” atıf harfi olduğundan fethalıdır. Aslında bu söz “مُخْرَجُونِي” şeklindedir. Muzâf olduğu için “ن” düşürülmüş “مُخْرَجُوِي” olmuştur. “و” harfleri bitişik ve sakın oldukları için “و” harfine dönüşmüş, “ي” harfi “ي” harfine idgam edilmiştir. Sonra da ses uyumu sebebiyle önceki harf “ج” kesrelenmiştir. “مُخْرَجِي” ism-i fâil, mütekellim “ي”sının muzâfı olup, mübteda konumundadır. “هَمْ” ise haber yerine geçmiş fâildir. “أَوْ مُخْرَجِي” öne geçmiş haber, “هَمْ” ise sona geçmiş mübtedadır. Dolayısıyla “و” ile “هَمْ” aynı kişilerdir ve cümleye tekid anlamı katmaktadır.⁵²⁴

“تُمْ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ” ayetini Ebû Ubeyde de üç farklı yolla açıklamaya çalışmıştır. Birincisi fiile getirilen zamir fiilden sonra gelen isimden kinaye olarak getirilmiştir. İkincisi “كَثِيرٌ” ile başlayan kısım isti’nâf, yani yeni bir cümledir; Üçüncüsü ise “كَثِيرٌ” fiilin, “قَوْمٌ” takdirindeki isminden kinaye olan zamirinin sıfatıdır.⁵²⁵ Araplar bu uygulamayı fiillerden sonra yaparlar.⁵²⁶

Konuyla ilgili diğer örneklerden biri de “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” ayetidir. “Zâlimler gizlice fısıldaştılar.”⁵²⁷ “أَسْرُوا” olarak gelen fiil “أَسَرَ” şeklinde gelmeliydi. Ayet bir fiil cümlesidir ve böyle bir cümlede Arap dili nahiv kaidesine göre; fiil müzekker olan fâilden önce gelir ve bu fâil cümle içerisinde zikredilirse

⁵²¹ Küvârî, *el-Vasît fi’n-nahv*, 260.

⁵²² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 275; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12: 62.

⁵²³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 275.

⁵²⁴ Küvârî, *el-Vasît fi’n-nahv*, 260.

⁵²⁵ Ebû Ubeyde Ma’mer b. Musennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kahire: Mektebetu’l-Hancı, ty.), 1: 174.

⁵²⁶ Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 2: 34.

⁵²⁷ Enbiyâ 21/3.

fiil, müfred, müzekker, gâib şeklinde gelmelidir. Fakat ayette fiil tekil olması gerekirken çoğul haliyle gelmiştir. Fasih bir dile sahip olan Hz. Peygamber (sav.)’in de “يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ مَلَائِكَةُ النَّهَارِ” şekilde bir hadisi mevcuttur.⁵²⁸ Bu hadiste de ayete benzer bir kullanım vardır. Hadis bir fiil cümlesidir ve fiil de müfred gelmesi gerekirken “يَتَعَاقِبُونَ” olarak cemi haliyle gelmiştir.

“وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” “Zâlimler gizlice fısıldaşırlar”⁵²⁹ ayetin bu lügatte geldiğini iddia edenler olsa da Sîbeveyh’e göre burada “الَّذِينَ” “ellezîne” fiilin fâiline bedel olarak gelmiştir.⁵³⁰ İbn Nâzım (öl. 686/1287) da Sîbeveyh ile aynı görüştedir.⁵³¹ İbn Hişâm’a göre ise “الَّذِينَ ظَلَمُوا” mübteda, “أَسْرُوا النَّجْوَى” ise haberidir.⁵³²

Galâyîni “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” ifadesinde isim mübteda, ondan önceki cümle ise haber-i mukaddem olarak iraplanır. Ya da o, mahzûf bir fiilin fâili olarak iraplanır. Sanki bu ifade “وَأَسْرُوا النَّجْوَى” “Fısıltıyı gizlediler” ifadesinden sonra “مَنْ” “أَسْرَهَا الَّذِينَ ظَلَمُوا” “Kim onu gizlemiş?” sorusu yöneltilmiş de bunun üzerine “Onu zâlimler gizlediler” cevabı verilmiş gibidir. Doğrusu da budur. O okuyuşa göre zahir (isim) fâil olarak iraplanır. “ا” “و” “ن” tesniye ya da cemi olduklarına delalet eden harfler olur. Dolayısıyla onun iraptan mahalli yoktur.⁵³³

Arapçada fiil cümlesi şeklinde gelen bazı ifadelerin farklı değerlendirmelere göre fiil cümlesi olmadığı yönünde açıklamalar yapılmıştır. Nahivcilerin benzer cümlelere yönelik irap açısından yaptıkları değerlendirmeler şöyledir:

Mesela “قاما الزيدان” ve bunun gibi cümlelerde fâil nedir, sorusuyla ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1- “قاما” deki “ا” fâildir. “الزيدان” kelimesi ise ya bedel ya da mübtedadır. Kendisinden öne geçen cümle ile ya da cümlede kendisi hakkında haber verilmiştir.⁵³⁴

⁵²⁸ Buhârî, “Mevâkit”, 16; Müslim, “Mesâcid”, 210; Nesâî, “Salat”, 21; Mâlik b. Enes, Muvattâ, “Sefer”, 82.

⁵²⁹ Enbiyâ 21/3

⁵³⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 1: 236.

⁵³¹ İbn Nâzım, *Şerh*, 218.

⁵³² İbn Hişâm, *Şerhu şuzûru’z-Zeheb*, 179.

⁵³³ Galâyîni, *Câmi’u’d-dürûsi’l-Arabiyye*, 2: 239.

⁵³⁴ Küvârî, *el-Vasîfî’n-nahv*, 260.

2- Nahiv âlimlerinin üzerinde durduğu görüş ise şudur: “ا” harftir. Yani müenneslik alametidir fakat zamir değildir. Zira “الزیدان” kelimesi bedel olmuş olsaydı mutlaka Arapların hepsinin lügatında/lehçelerinde yer alırdı. Çünkü tüm Araplar zahir bir ismi, zamirden bedel olarak getirmektedirler. Örneğin “لَقَيْتَهُ زَيْدًا” “Ona yani Zeyd’e rastladım.” Dolayısıyla tıpkı bunun gibi şayet “قاما” mübtedanın haberi olmuş olsaydı mutlaka tüm Arapların nezdinde kullanılırdı.⁵³⁵

Râzî de ilgili ayetin cemi olarak getirilmesinin sebebini dört farklı şekilde açıklamaktadır: Birincisi, onların, gizledikleri o şey hususunda aşırı ve haddi aşmış olan bir zulüm damgasını yediklerini belirtmek için “الَّذِينَ ظَلَمُوا” ifadesi, “أَسْرُوا” fiilinin bedeli olmuştur. İkincisi, bu şekildeki kullanımı uygun bulan lehçe “أَكْلُونِي” dikkate alınmıştır. Üçüncüsü, ifade “الذم” “zem” üzere mahallen mansuptur. Dördüncüsü ise haberi “وَأَسْرُوا النَّجْوَى” ifadesi olan ve kendisinden öne gelmiş olan bir mübtedadır. Buna göre kelamın takdiri, “أَسْرُوا النَّجْوَى” şeklinde olur. Böylece, onların yaptıklarının bir zulüm olduğunu tescil ve kayıt için zahir isim, zamirin yerine konulmuş olur.⁵³⁶

2.2.1.2. Öznesi Tesniye Olan Ayetlerde Fiilin Cemi Gelmesi

Fiil cümlelerinde fiil fâiline sayı açısından bazen uyduğu bazen de uymadığı ve bu konudaki değerlendirmeleri zikredilmiştir. Fiil cümlesi olmasa da cümlede özne konumunda olan isimle fiil arasında sayı açısından uyumun olmadığı durumlar da mevcuttur. Kur’ân’da da buna uygun ayetler vardır.

“هَذَانِ خَصْمَانِ إِخْتَصِمُوا فِي رَبِّهِمْ” “Şu ikisi Rableri hakkında çekişip duran iki taraftır.”⁵³⁷ Bu ayette özne iki kişi olarak ifade edilmesine karşın fiil “إِخْتَصِمُوا” olarak çoğul gelmiştir. Buna benzer bir durum da “وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا” “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin”⁵³⁸ ayetinde vardır. İki grup olarak bahsedilmesine rağmen daha sonra “اقْتَتَلُوا” şeklinde fiil çoğul olarak gelmiştir.

⁵³⁵ Cemâluddîn Abdullah b. Abdullah İbn Malik, *Şerhu’l-Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmilu’l-Makâsıt*, thk: Dr. Abdurrahman Seyyid ve Dr. Muhammed Bedevî (Dâru’l-Hicr: 1990), 2: 49; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 79; el-Küvârî, *el-Vasît fi’n-nahv*, 260.

⁵³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 22: 141.

⁵³⁷ Hac 22/19.

⁵³⁸ Hucûrat 49/9.

“وَهَلْ أَتَيْكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ” (Ey Muhammed!), Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mâbedin duvarına tırmanıp,⁵³⁹ ayetinde aynı şekilde özne tesniye olmasına rağmen fiil cemi olarak gelmiştir. “إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ” Davud'un yanına girmişlerdi de Dâvud onlardan korkmuştu. «Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster» dediler.⁵⁴⁰ Hasımların tapınağa tırmandıkları “تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ” olarak çoğul bir ifade kullanılmışken, bir sonraki ayette “خَصْمَانِ” kelimesi ile bunların iki hasım olduklarından bahsetmektedir.

Sîbeveyh, bazı Arapların fâil tesniye ya da cemi olduğunda fiili de tesniye ve cemi olarak kullandıklarını ifade emektedir. Bu Arapların “ضَرَبَانِ أَخَوَاكَ”, “ضَرَبَانِ” ifadelerini kullanmaktadırlar. Sîbeveyh bu fiillere “و” ve “ا” elif getirilmesini, fâili müennes olan bir fiile “ة” getirilmesine benzediğini, ancak bunun Araplar arasında fazla kullanılan bir yapı olmadığını ifade ederek bu tarz kullanımlara itibar edilmemesi gerektiğini de söylemektedir.⁵⁴¹ Şâir Ferazdak’a (öl. 110/728) ait olan “بَحُورَانِ يَعْصِرْنَ السَّلَاطِ الْأَقَارِبُ” ifadesinin olduğu bir beyit aktarır. “أَقَارِبُ”nın fiilinin “يَعْصِرْنَ” şeklinde çoğul olarak gelmiş olmasına dikkat çekmiştir. Sîbeveyh bu lügatı zayıf bir lügat olarak değerlendirmektedir.⁵⁴² Sîbeveyh, Ferazdak gibi bazı şairlerin bu lügatı zaman zaman kullanmalarını şiir zarureti olarak değerlendirdikleri düşünülebilir.⁵⁴³

Fiil cümlelerinde fiil-fâil uyumuyla alakalı olarak fiil sayı açısından fâiline uyum sağladığı kullanımlara gerek ayetlerde gerekse hadis literatüründe rastlamaktayız. Her ne kadar isim cümlesi olarak te’vîller yapılsa da Arapçada fiil cümlesinde de bu tarz kullanımlar olduğundan bahsedilmektedir. Bu tür kullanımlar nahivciler nezdinde şâz olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeden kastedilenin aslında Arapça genel kural dairesi dışında olmasındandır. Fâil müfred, müsenna ya da cemi olarak gelse de fiil daima müfred olarak gelir, nahiv kaidesinin Arapçada üzerinde genel olarak ittifak edilmiş bir

⁵³⁹ Sâd 38/21.

⁵⁴⁰ Sâd 38/22.

⁵⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitab*, 1: 236.

⁵⁴² Sîbeveyh, *el-Kitab*, 1: 236.

⁵⁴³ Gündüzöz, *Kur’ân’ın Eşsiz Dili*, 63.

kural olduğu anlaşılmıştır. Ancak bunun dışında da kullanımlar yok değildir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de ilgili kurala aykırı bir kullanımın olması dikkatleri bu kullanım üzerinde yoğunlaştırmış, yukarıda da açıkladığımız gibi farklı te’vîllerin yapılmasına neden olmuştur. Âlimlerin bu konuda ağırlıklı görüşünün, Arap kabileleri içerisinde böyle bir kullanımın olduğu yönündedir. Tay, Ezdu Şenûe veya Yemendeki bir kabilenin dili olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴⁴

Arap dilinde fiil-fâil uyumuna yönelik farklı kullanımları ve bu kullanımlara yönelik nahiv kaidelerine birinci bölümde yer verilmiştir. Özellikle Kur’ân-ı Kerim’de fiil-fâil uyumuna yönelik ayetleri incelediğimizde, yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi bir ayetin farklı yerlerde farklı kullanımlarının olduğunu görmekteyiz. Bu farklı kullanımlar her ne kadar nahiv kurallarına bağlanmaya çalışılsa da, Kur’ân’a yönelik bazı hata iddialarıyla irtibatlı olup olmadığının araştırılarak aydınlatılmasının konunun aydınlatılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda ayetlerdeki fiil-fâil uyumunu, Kur’ân’a yönelik yazım ve gramer hataları iddiaları, lehçe ve kıraat farklılıkları açısından değerlendireceğiz.

2.3. Yazım Hatası İddiaları Açısından Değerlendirilmesi

Kur’ân-ı Kerim’in çoğaltılması esnasında bazı kelimelerin yanlış yazıldığı hususunda Hz Osman’a (öl. 35/656) ve Hz. Aişe’ye (öl. 59/678) dayandırılan rivayetler vardır. Bu rivayetleri değerlendirdikten sonra rivayetlerin fiil-fâil uyumunun zahiren görülmediği ayetlerin yazım yanlışıyla ilgili olup olmadığının belirlenmesini amaçlamaktayız.

2.3.1. Hz. Osman’a Dayandırılan Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kaynaklarda Kur’ân-ı Kerim’de yazım hataları olduğu yönünde Hz. Osman’dan ve Hz. Aişe’den gelen iki farklı rivayet vardır. Burton’un Kasım b. Sellam’ın “*Fedailü’l-Kur’ân*” isimli eserinden aldığı, Hz. Osman ile ilgili rivayette mushaf’ın çoğaltılması çalışmalarının nihayetinde mushaftaki bazı yanlışları gösterdiği ve “*Bu yanlışları düzeltmeyin; Araplar onları düzeltecekler*” ifadelerini

⁵⁴⁴ Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî*, 2: 48.

kullandığı zikredilmektedir.⁵⁴⁵ Bu rivayeti sadece Burton’da değil, değişik tefsir usulü ve kıraat kitaplarında da görmek mümkündür. Rivayeti zikredenlerden biri de Suyûtî’dir.⁵⁴⁶ Suyûtî bu rivayete eserinde yer vermiş, aynı zamanda tenkidini de yapmıştır. Burton da aynı şekilde rivayeti makalesinde Suyuti’ye benzer bir şekilde tenkit etmiştir.⁵⁴⁷ Ebû Ubeyd, ise bu rivayetle alakalı, içinde bazı harf hataları bulunması sonucunda Hz. Osman: “*Mushafın yazımında gramer hatası vardır, fakat değiştirmeyin. Çünkü Araplar, onu okurken dilleriyle düzeltirler*” demiştir.⁵⁴⁸

Burton “*Kur’ân’da Gramer Hataları*” gibi bir iddiayı, konunun tartışmalı oluşunu ve İslâm âlimlerinin bahse konu olan durumun açıklanmasında aynı görüş etrafında birleşememiş olmalarını, Kur’ân’da hata olduğunu gösteren yeterli bir delildir⁵⁴⁹ ifadeleriyle iddiasını desteklemeye çalışmıştır. Konuyla ilgili çalışma yapan Mehmet Akif Koç ihtilafın sebebini İslâm âlimlerinin farklı kültürel

⁵⁴⁵ Johon Burton, “Linguistic Errors in The Qur’an”, *Journal of Semitic Studies*, 33/1988, 181.

⁵⁴⁶ Celaluddin Abdinahman es-Suyûtî, *el-İtkan fî ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1987), 1: 585. Ayrıca konuyla ilgili farklı değerlendirmeler de mevcuttur. Bu haber delil olamaz. Zira rivayetin senedinde kopukluk vardır. Hz Osman Müslümanların önderi, devletin reisi olmuştur. İmam mushafı ortaya koymuştur. Yazılan mushaflar kendisine sunulduktan sonra müstensihler arasında vuku bulan ihtilafı kaldırmak için kendisine müracaat edilmiş, onlardan doğru olanının tespit edilmesi istenmiştir. Hz. Osman’ın bu mushafta hataları görmüş olması, yanlış yazıldığı halde bunları düzeltmeyip bunlara göz yumması ve bunu başkalarının düzeltmesi için bırakması nasıl düşünülebilir? Bu asla akla, mantığa sığacak bir şey değildir. Yemin ederim ki, akıl ve insaf sahibi bir kişi, Hz. Osman ile ilgili böyle bir yanlışlığa kapılamaz. Bu rivayetleri aktaranlar, Hz. Osman’ın bu sözünü tam olarak anlamadan, büyük bir ihtimalle yanlış bir şekilde aktarmıştır. Bu yanlış, sonradan karşılaşılan zorluklara sebep teşkil etmiştir. Bu konuda verilen en uygun ve etkili cevap budur (Bk., Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 586-588; Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmeu’l-fetavâ* (Riyad ty.), 15: 253); Sahabi iman ve dil konusunda önder kişilerdi. Bu kişiler Kur’ân’da herhangi bir dilbilgisi hatası görmüş olsalardı, hatanın düzeltilmesini kendilerinden sonrakilere bırakmaksızın bizzat kendileri hemen düzeltirlerdi. Çünkü sahabe, sürekli bidatlardan hem sakınmış ve hem de sakındırmış olmanın yanında, Kur’ân ve sünnete bağlı olarak yaşamaya teşvik etmişlerdi; (Bk., Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 22: 74-75); Ayrıca Tahir b. Âşûr’a göre, Kur’ân’da hata olduğuna dair nakledilen bu rivayetin senedi sahih değildir. Bu rivayeti uyduranlar Müslümanların Kur’ân kıraatini sadece bu elimizde bulunan mushaftan aldıklarını zannediyorlar. Hayır, bu büyük bir yanılgıdır. Mushaf, Müslümanların 23 yıl süresince Kur’ân’dan okudukları ve hafızalarında olan şeylerin bir araya getirilmiş halidir. Mushafı yazanlar, diğer belgeleri kullanmanın yanında bizzat hafızların ağızlarından Kur’ân’ı işiterek yazdılar. Eğer bir hata olsaydı, diğer kurra buna uymazdı (Bk., Tahir b. Âşûr, *et-Tahrir*, 16: 254); Yine Tahir b. Âşûr’a göre Hz. Osman’a atfedilen rivayet, onun adına uydurulan bir sözdür (Bk., Tahir b. Âşûr, *et-Tahrir*, 2: 134).

⁵⁴⁷ Burton, *Linguistic Errors in The Qur’an*, 182.

⁵⁴⁸ Ebû Bekir es-Sicistânî, *el-Mesahif* (Müessesetü Kurtuba: ty), 32; Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *el-Mukni’ fî Ma’rifeti mersûmi mesahifi ehli’l-emsâr* (Dimeşk: 1940), 119; Muhammed Abdulazim ez-Zerkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrût: 1988), 1: 379.

⁵⁴⁹ Burton, *Linguistic Errors in The Qur’an*, 181.

ortamlarda farklı eğitimlerden geçmiş olmalarından, nadir olarak kullanılan ilgili kaideleri değişik şekillerde anlamışlardır,⁵⁵⁰ şeklinde açıklamıştır.

Burton bazı nahivcilerin Kur'ân'daki bu ve benzer idiaları açıklamak için şiiri delil olarak kullanmalarını eleştirmektedir. Ona göre ses uyumu değişebilen şiir, Kur'ân kelimelerinin gramer yapıları tahlil edilirken kullanılmamalıdır.⁵⁵¹ Bazı araştırmacılara göre Hz. Osman'dan gelen bu rivayet yanlış ve doğru meselesi değil, Kureyş lehçesinin haricinde bir lehçe ile yazılmasıdır.⁵⁵² Rivayette geçen “لحن” “hata” sözü ile asıl anlatılmak istenenin değişik lehçelerle yazılmış olduğu fikri üzerinde durmaktadırlar.⁵⁵³

Hz. Osman, istinsah görevini, fazilet sahibi sahabeden, hafız ve sika olan dört kişiye vermiştir. Bu kişilerden sadece Zeyd b. Sabit (ö 45/675) Ensar'dan, diğer üç tanesi Abdullah b. ez-Zübeyr, Sa'id b. el-As, Abdurrahman b. Hişam Kureyş kabilesinden idi.⁵⁵⁴ Komisyonunda sadece “التَّائِبُ” kelimesinin yazımıyla ilgili htilaf çıkmıştır. Zeyd b. Sabit yuvarlak “ة” ile diğer Kureyşli vahiy kâtipleri ise açık “ت” ile yazılmasını uygun görmüşlerdir. Hz. Osman Kur'ân'ın Kureyş lisanı üzerine indiği gerekçesiyle açık “ت” ile yazılmasını istemiştir.⁵⁵⁵ Hz. Osman, Kureyş lehçesi dışında başka bir lehçeyle yazılan “التَّائِبُ” kelimesini görmüş, onun bile düzeltilmesini istemiş olması bu konudaki hassasiyetini gösteren önemli bir delildir.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Mehmet Akif Koç, “John Burton'un “Kur'ân'da Gramer Hataları” adlı Makalesinin Tenkidi”, “Journal of Semitic Studies Dergisi” Kasım (1988): 553-559.

⁵⁵¹ Burton, *Linguistic Errors in The Qur'an*, 184.

⁵⁵² Ahmed Mekki el-Ensari, *ed-Difâ' ani'l-Kur'ân Didde'n-Nahviyyîn ve'l-Müsteşrikîn* (Mısır: 1973), 70.

⁵⁵³ Çünkü İbn Mesud'un Huzeyl lehçesi ile okuttuğunu öğrenen Hz. Ömer, İbn Mesud'u uyarmıştır. Mushaf yazısına uygun olmadığı için eleştirilen Ebû Amr'ın kıraatini benimseyerek müsennayı her üç halde “ي” “elif” ile okuyan Belharis b. Kab lehçesinin şâz olduğu için Kur'ân'a uygulanamayacağını gerekçe göstererek, Kur'ân'ın Kureyş lehçesine göre okunup, bu lehçeye göre gerekli te'villerin yapılması gerektiği söylenmiştir. Hz. Osman'dan rivayet edilen ve Kur'ân'ın yazıya geçirilmesinde bazı hatalar olduğunu ifade eden haberde geçen “hata” kelimesinin meşhur lehçeye göre yazılmamış olduğu anlamına gelebileceğini ve Ebû Amr'ın mushaf yazısına uymayarak doğrusunu okumakta haklı olduğu savunulmuştur (Bk., İsmail Güler, “İbn Haleveyh'in Gramer Açısından Tartışmalı Kur'ân Kraatlerine Yaklaşımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (9/2000): 401-408).

⁵⁵⁴ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrût: ty), 1: 236.

⁵⁵⁵ Dâni, *el-Mukni* ', 121; Ebû'l-Fadl Şihâbuddin Muhammed b.Hacer Askalâni, *Fethu'l-bâri bi şerhi Sahihi'l-Buhârî* (Mısır: 1301), 9: 17.

⁵⁵⁶ Ensari, *ed-Difâ' ani'l-Kur'ân*, 94.

Bu uydurma rivayetlerin yanlışlığı ile ilgili, eskiden beri İslâm âlimleri ciddi eleştiriler yaparak reddetmişler ve bu gibi saldırılara cevap vermişlerdir.⁵⁵⁷ ed-Dânî'ye göre bu rivayet hem senedinde karışıklık, hem de lafzındaki inkita sebebiyle delil olamaz. Ayrıca bu haberin zâhiri de rivayetin Hz. Osman'dan gelmiş olmasına engel teşkil edeceğini söylemiştir.⁵⁵⁸

Zerkânî konuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Hz. Osman'ın, Kur'ân'ı istinsah eden ve hata edenlere hitaben: “*Aman ne güzel, ne hoş yapmışsınız!*” sözünü söylemiş olması da anlaşılır değildir. Çünkü bir hataya böyle tepki verilmez. Bu da rivayetin yanlışlığını veya hata kelimesinin başka bir anlamda kullanıldığını gösterir. Rivayetin doğru olduğu kabul edilirse, biz onu şöyle te'vîl ederiz: İfadede geçen “لحن” kelimesi, hata manasında değil, kıraat ve lügat manasındadır. Bu takdirde Hz. Osman'ın sözü şöyle anlaşılır: Kur'ân ve onun yazılışında öyle kelimeler var ki, Arapların hepsi onları kolayca okuyamayacaktır. Fakat alıştırma ve çok okuma ile kısa süre sonra hepsinin dili buna yatkın hale gelecektir. Bazı âlimler buna örnek olarak “صراط” “*sırât*” kelimesini verirler. Bu kelimenin aslı “سراط” şeklinde “س” harfi ile yazılır. Onun için Araplar, mushafın hattına uyarak “ص” harfi ile asıl olana riayet ederek de kelimeyi “س” şeklinde okurlar.⁵⁵⁹

A'zamî'ye göre Kur'ân'ın yazımıyla alakalı söz konusu olan farklılıklar hiçbir anlam değişikliğine sebep teşkil etmeyen bazı fiillerdeki form değişikliği yani “و” ve “ف” harfleriyle “ه”, “هو” ve “هما” gibi bazı zamirlerden ibarettir.⁵⁶⁰ İstinsah edilen mushaflarda 40 tane farklılığın olduğu kesindir.⁵⁶¹ Farklı okuyuşları önlemek için istinsah edilen Kur'ân'da niçin bu farklılıklar yer buldu sorusu akla gelmektedir. Çünkü ihtilaflar hala devam etmektedir. A'zamî durumu şöyle izah etmektedir: Zeyd b. Sâbit bütün farklı okuyuşları eşit derecede ve sahih olarak değerlendirdiğinden hepsine mushafta yer vermek istemiştir. Ancak farklı

⁵⁵⁷ Dâni, *el-Muknî*, 119; Abdulaziz Çaviş, *Esrârü'l-Kur'ân* (Asitane: 1331), 1: 34.

⁵⁵⁸ Çünkü o, bulunduğu dini mevkî, içtihadının kuvveti ve ümmetin kurtuluşu hususunda, ortaya çıkan ihtilafları önlemek için, diğer hayırlı sahabe ile mushafın toplanması vazifesini üzerine almıştı. Böyle olunca, toplanan mushafta bir hatayı gördüğü halde, onlara göz yumması aklın kabul edeceği bir şey değildir. Ayrıca rivayetin ifadelerinde bir gariplik ve Hz. Osman'a duyulan kin hissedilmektedir (Bk., Dâni, *el-Muknî*, 115-117; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1: 386-387).

⁵⁵⁹ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1: 386-387.

⁵⁶⁰ M. Mustafa A'zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi*, trc. Ömer Türker-Fatih Serenli (İstanbul 2006), 140-141.

⁵⁶¹ Muhsin Demirci, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2012), 67.

okunuşları aynı mushaf içerisinde yanyana getirmesi halinde karışıklık meydana geleceğinden ya da önce yazılanın sıhhat bakımından daha sahih olduğu düşünüleceğinden bu farklı okuyuşlara farklı mushaflarda yer vermiştir.⁵⁶² A'zamî'nin bu açıklaması doğru kabul edilirse Hz. Osman'ın mushafları çoğaltmasındaki maksadın zaten farklı okuyuşların önüne geçmekse niçin bu farklılıklara mushafta yer verildi sorusu akla gelmektedir. Belki Zeyd b. Sâbit bu istisnayı sadece iki şahitle getirilen vahiy kâtipleri tarafından Hz. Peygamber'in (sav.) huzurunda yazılan Kur'ân sayfaları için uygulamıştır diyebiliriz.

Farklılıkların sebebi olarak o dönemde Araplar arasında bazı kelimelerin yazımında harf eksiltme ve artırma teamüllerinden kaynaklandığı belirtilmiştir.⁵⁶³

Bu soruya bir başka cevap ise yukarıda bahsettiğimiz gibi Zeyd b. Sâbit bütün farklı okuyuşları eşit derecede ve sahih olarak değerlendirdiğinden hepsine mushafta yer vermek istemiş olmasıdır. Bunun içindir ki mütevatir kıraat şartlarından biri de “Kıraat, takdiren de olsa, Hz. Osman'a nispet edilen mushaflardan birinin resmi hattına uygun olmalıdır”⁵⁶⁴ şekliyle kabul edilmiştir.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında ilgili rivayetin senedine yönelik eleştiriler yapılmıştır.⁵⁶⁵ Metin yönünden bakıldığında ise “لحن” kelimesinin kıraat ve lügat manasında⁵⁶⁶ olduğu anlaşılmaktadır.

Bu rivayetin hem sened hem de metin itibariyle doğru olduğunu kabul etsek bile yazım yanlışlığı ya da hatadan kastedilenin yukarıdaki ihtilafta olduğu gibi yazımda farklı lehçenin ya da farklı kıraatin tercih edilmiş olduğunu anlıyoruz. Günümüzde Kur'ân'ın farklı kıraat vecihleriyle okunuyor olması, “*ileride dilleriyle düzeltirler*” ifadesine karşılık bulma açısından da uygun gözükmektedir. Yani mushafın yazımında farklı kıraat tercihi var ve bu da yazım yanlışlığı ya da hata olarak

⁵⁶² A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, 142.

⁵⁶³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Edebü'l-Kâtib*, nşr. Ali Fâûr (Beyrût: 1408/1998), 161-162.

⁵⁶⁴ Şemsü'd-Din Muhammed el-Cezeri, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr* (el-Mektebetü't-Ticariyye: ty.), 1/9; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 236-238; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1: 426; Subhi es-Salih: *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: ty), 255.

⁵⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/586-588; Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmeu'l-fetavâ* (Riyad ty.), 15: 253; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1: 386; Tahir b. Aşûr, *et-Tahrir*, 2: 134.

⁵⁶⁶ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1: 386; A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, 142; İsmail Güler, “İbn Haleveyh'in Gramer Açısından Tartışmalı Kur'ân Kraatlerine Yaklaşımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (9/2000): 408.

ifade edilmiştir. Kur’ân okurken bütün kıraat vecihlerini de okumak suretiyle Hz. Osman’ın söylediği gibi dilimizle düzeltilmiş oluyoruz.

2.3.2. Hz. Aişe’ye Dayandırılan Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kur’ân’da yazım hataları olduğuna dair iddia sadece Hz. Osman’a değil, yine benzer bir iddia da Hz. Aişe’ye dayandırılmaktadır. “*Fedâilu’l-Kur’ân*” adlı eserinde Ebû Ubeyd Hz. Aişe’ye isnat edilen konuyla ilgili bir rivayete yer vermiştir. Rivayete göre Hz. Aişe’ye, Kur’ân’da geçen “وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ” “*namaz kılanlar,*”⁵⁶⁷ “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ” “*İman edenler ile Yahudiler, Sâbiiler...*”⁵⁶⁸ “قَالُوا إِنَّ هَٰذَا” “*Şöyle diyorlardı*”⁵⁶⁹ ayetlerin yazılışındaki hataları sormuş, Hz. Aişe de: “*Kardeşimin oğlu, bunlar yazanın hatasıdır*” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁷⁰

Bu rivayeti benzer bir şekilde Burton da aktarmaktadır. Burton’un Hz. Osman ile ilgili rivayetine ek olarak bir de Hz. Aişe’den gelen rivayete de yer vermiştir. Hz. Aişe yukarıda geçen üç ayetle ilgili kendisine sorulan soruya, kâtiplerin bu ayetleri yazarken hata yaptıklarını söylemektedir.⁵⁷¹

Konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunan İbn Haldun (öl. 808/1406) Kur’ân’da yazım yanlış olabileceğini belirterek bunu da şu gerekçelere dayandırmıştır: Arap yazısı İslâm’ın ilk yıllarında gelişmişlik bakımından iyi, hatta orta düzeyde bile değildi. Çünkü Arap toplumu göçebe bir hayat sürüyor, dolayısıyla sanatsal faaliyetlerden uzak kalıyorlardı. Bu sebepten sahabe istinsah ettikleri mushafların yazısında birtakım hatalar mevcuttur. Çünkü mushaflar, kural ve kaideleri tam olarak belirlenmiş bir yazı sistemine göre yazılmadı. Dahası bu mushafların yazım şekilleri, yazı uzmanları tarafından tespit edilen kural ve kaidelere de aykırıdır.⁵⁷²

Zerkânî bu iddialara şöyle cevap vermiştir: Hz. Aişe’ye dayandırılan bu rivayetteki “هَٰذَا” lafzı, mushafta “هَٰذَا” “*h-z-n*” şeklinde yazılmıştır. Diğer

⁵⁶⁷ Nisâ 4/162.

⁵⁶⁸ Mâide 5/69.

⁵⁶⁹ Tâhâ 20/63.

⁵⁷⁰ Sicistânî, *el-Mesâhif*, 1: 33-34; ed-Dânî, *el-Mukni*, 121; Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1: 381.

⁵⁷¹ Burton *Linguistic Errors in The Qur’an*, 181.

⁵⁷² İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: 1986), 2: 412-414.

kıraatlere da uygun olsun diye yazıda “ي” harfî bulunmadığı gibi, “ا” harfî de yoktur. “هَذَانِ” okuyan “ا” harfini takdir ederek, “هَذَيْنِ” okuyan da “ي” harfini takdir ederek okumuş olmaktadır. Bu sebepten dolayı yazıda herhangi bir hata yapma durumu söz konusu değildir. Belki Hz. Aişe, kendisinin okuduğu kıraatle okumayıp da, “إِنَّ هَذَانِ” şeklinde okuyanın hata ettiğini söylemiş olabilir. Fakat ne Hz. Aişe’nin kendisinden, ne de başka birisinden bu şekilde okuyan kişinin hata ettiğine dair herhangi bir rivayet yoktur. Aynı şekilde Hz. Aişe’nin, “الصَّابِئُونَ” kelimesinde, “و”lı okuyanın hatalı okuduğu yönündeki ifadesi nakledilmemektedir. Kendisinin de “و”lı değil, “ي”lı “الصَّابِئِينَ” şeklinde okuduğu konusunda da herhangi bir rivayete rastlanmamaktadır. Öyleyse onun, “الصَّابِئُونَ” şeklinde yazan kâtibin, hata yaptığını söylemesi de düşünülemez.⁵⁷³

Suyûtî de bu haberi rivayet etmiş ve bu rivayetin değerlendirmesini yapmıştır. Hz. Aişe’nin vermiş olduğu bu cevapta onun “لحن” “hata” ifadesinden kastettiği şeyin, kıraatlerle ilgili bir seçim olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷⁴ Hatta Suyûtî, bu rivayetin sened açısından incelendiğinde Buhârî ve Müslim’in sıhhat şartlarını taşıdığını da söylemektedir.⁵⁷⁵ Bu durumda Suyûtî rivayetin sahih olma şartlarını taşıyabileceğini ancak Hz. Aişe’nin “لحن” “hata” ifadesinden maksadının kıraat farklılığı olduğunu ifade etmiştir. Buna mukabil bazı müfessirler ise bu rivayetin doğru olamadığını savunmuşlardır.⁵⁷⁶ ed-Dânî de, Hz. Aişe’ye mushaf hattında var olan fazla ve eksik harfleri değil, Allah’ın Hz. Peygamber’e izin verdiği lehçelerle ilgili çeşitli kıraat yönleri sorulmuş, o da resmî hattı değil de, mecazî olarak kıraatlerdeki vecihleri anlatmak istemiştir. Kâtibin hatasıdır sözü, aslında yazan bu lehçeyle, bu kıraatle yazmıştır; bundan başka kıraat ve lehçe de vardır, anlamına gelmektedir değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁷⁷

Zikrettiğimiz âlimlerin rivayeti sened açısından tenkide tabi tutmadıklarını, ancak metin konusunda tenkit ettiklerini görmekteyiz. Suyûtî’nin yukarıda geçen rivayetlerle ilgili Buhârî ve Müslim’in şartlarını taşıdığını söylemesi, sıhhat açısından doğru bir rivayet olduğunu göstermektedir. Ancak rivayetteki yazım

⁵⁷³ Zerkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1: 392-393.

⁵⁷⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 588.

⁵⁷⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 585.

⁵⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21: 75; Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr*, 6: 30.

⁵⁷⁷ Dâni, *el-Mukni*, 122.

yanlışı sözüyle neyin kastedildiği konusunu tartışmışlar, genel itibarla Hz. Aişe'nin bu rivayetteki "لحن" "hata" sözündeki maksadının lehçe ve kıraat farklılığı olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Dönemin şartları dikkate alındığında kıraat ve lehçe farklılığı ihtilaflarından başka bir ihtilaftan söz edilmemiş olması da gösteriyor ki Hz. Aişe'nin yazım yanlışı sözünden kastettiğinin aslında kıraat ve lehçe farklılığı olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Gramer Hatası İddiaları Açısından Değerlendirilmesi

Aşağıdaki ayetlerin Arapça kuralları gereği gramer hatası içerikli olduğu hususunda birtakım iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddiaları zikrettikten sonra her bir iddiaya verilen cevapları ayrı ayrı değerlendirmeyi konunun aydınlatılması için faydalı görmekteyiz. Kaynaklarda Kur'an'daki gramer hatalarıyla ilgili iddialara şu şekilde yer verilmiştir:

"هَذَانِ خَصْمَانِ إِخْتَصِمُوا فِي رَبِّهِمْ" *"İşte şu iki hasım Rableri hakkında çekişmeye girmişler."*⁵⁷⁸ Arapçada mufred, tesniye ve cemi olmak üzere kelimeler sayı itibariyle üç şekilde çekimlenir. Bu sebeple fiiller ve isimler; müfred, tesniye ve cemi durumlarına göre şekil alırlar. Bu ayetteki fiilin, sanki fâil iki kişiden fazlaymış gibi cemi olarak irabı yapılmıştır. Fakat ayet sadece iki kişiden bahsetmektedir. Bu sebepten dolayı tesniye kaidesi gereğince "إِخْتَصِمُوا" fiili "إِخْتَصِمَا" şeklinde gelmelidir.⁵⁷⁹

"وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا" *"Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa..."*⁵⁸⁰ Bu ayette sayı yine tesniye olmasına rağmen fiilin irabı, fâil çoğulmuş gibi yapılmıştır.⁵⁸¹ Bu yüzden "اقْتَتَلُوا" fiili "اقْتَتَلَا" şeklinde olmalıdır.⁵⁸²

P. Newton, "*Kur'an'da Gramer Hataları*" isimli bir makale yazmıştır. Makalede çalışmamıza konu olacak iddiaları şu şekilde zikretmiştir: Müslümanlar, Kur'an'ın beşeri ve edebi bir şaheser olmasının yanı sıra ilahi kaynaklı bir mucize olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa bugün elimizde bulunan Kur'an, Arapça bilen herkesin açıkça görebileceği bariz gramer hataları içerdiğinden bu iddialar doğru

⁵⁷⁸ Hac 22/19.

⁵⁷⁹ M. Vecih Uzunoğlu, "Kur'an'da gramer hataları iddiası ve bir reddiye", *Nüşa*, 5/18 (2005): 12.

⁵⁸⁰ Hucurât 49/9.

⁵⁸¹ Gündüzöz, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları", *Nüşa*, 2/6 (2002): 86.

⁵⁸² Uzunoğlu, "Kur'an'da gramer hataları iddiası ve bir reddiye", 12.

değildir. Kur'ân'daki bu hataların varlığından hareketle, iddia edildiği gibi bir şaheser olması mümkün değildir. Eğer, beşeri ifadeyle, Kur'ân'ın bir şaheser olduğunu söylemiyorsak, dürüstçe söylemek gerekirse onun ilahi kaynaklı edebi bir mucize olduğunu kimse iddia edemez.⁵⁸³

Kur'an'da, yarım bırakılmış ve yoruma başvurmadan anlaşılamayan kapalı ifadeler vardır. Ayrıca garip sözcükler, yabancı Arapça kelimeler ve kendi anlamını ifade etmeyen kelimeler; sayı ve cinsiyet uyumuna dikkat edilmeden kullanılan fiiller ve sıfatlar; bazen hiçbir merci olmadan mantık dışı ve dilbilgisi kaidelerine uymayacak tarzda zamirlerin atfedilmesi; birçok yerde öznelerinden uzak yüklemelerin olması gibi unsurlar yer almaktadır. Yani Kur'ân'da, yüzden fazla genel kaide ve yapılara uygun olmayan tarzda kullanımlar tespit edilmiştir.⁵⁸⁴

Kur'ân'da mevcut farklı kullanımlara yönelik eleştiriler, aslında Arap gramerinin bir bütün olarak ele alınamamasından kaynaklanmaktadır, iddiasında bulunan Muhammed Hamidullah, bu gibi iddialara şöyle cevap vermektedir: Gerçekten de Arapça bilen ve Kur'ân-ı Kerim'i asli metninden okuyup manasını anlayan kimseler, Resûlullah'tan (sav.) çok sonraları gelip Arap dilinin özellikleri ve nahiv yapısı üzerinde eserler vermişlerdir. Basra Dil Ekolü'ne mensup Sîbeveyh ve el-Esmâî gibi müellifler, Arap dilinin gramer yapısı hakkında ileri sürdükleri hâkimiyetçi görüşleri kendilerinden ibaret saymamalıdır. Aksine bu gibi dil âlimleri Araplar arasında yaygın olarak kullanılan asıl dilin yapı özellikleri ne ise bunları, olduğu gibi ve aynen kabul etme durumundadırlar. Kaide ve kuralları sadece belirli kullanımlardan ibaret saymamalıdır. Az da olsa farklı lehçelere ait farklı kullanımları da kural dairesine dâhil etmelidirler. Eğer Kur'ân'ın nüzulünün tamamlanmasının ardından Arapçayı sonradan öğrenen nesillerin, nahivle ilgili bazı usul ve kaideleri, sınırlı da olsa değiştirmeye mücade edilmiş olsalar bile, bu durum, Kur'ân'ın aslî metnine ve yapısına bir tesirde bulunmaması gerekir. Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim, Arap dilinde yazılmış ilk kitaptır. Ondan önce bu

⁵⁸³ Moiz Amjad, "Kur'ân'da Gramer Hataları", Erişim 23.02.2018. "http://www.understandingislam.org/related/text.asp?type=article&aid=18" ;Uzunoğlu, "Kur'ân'da gramer hataları iddiası ve bir reddiye", 18: 15.

⁵⁸⁴ Ali Dashti, *23 Years: A Study of the Prophetic Career of Muhammad* (California: Mazda Yayınları, Costa Mesa, 1994), 48-50.

dilde yazılmış herhangi bir kitap bize ulaşmadığı gibi, varlığına dair sağlam bir bilgi de yoktur.⁵⁸⁵

Muhammed Hamidullah ayrıca Ruasî, Kisâi ve Ziyad el-Ferrâ gibi önemli mensupları olan Kûfe dil ekolüne göre, bir dil nahivle başlayıp gelişmemiştir ve esas itibarıyla kabul edilen dil semâîdir. Bir dil bazı yaşayan gerçekleriyle beraber olduğu gibi kabul olunmalıdır. Buna mukabil Sîbeveyh ve el-Esmâ'î gibi müelliflerin de içinde bulunduğu Basra Dil Ekolü müdahaleci bir tutum sahibidir ve dili nahiv kaidelerine sıkı sıkıya bağlama gayretindedir.⁵⁸⁶

Yapılan değerlendirmelerden öyle anlaşıyor ki, nahivciler Arapçayı konuşanların genelini değil de ulaşabildikleri dil yapılarından kaideler oluşturmuş, ulaşamadıkları bazı dil yapıları ise kural dairesi dışında kalmıştır. Kural dairesi dışında kalanların Kur'ân'da yer almış olması bazılarınca gramer hatası olarak değerlendirilmiştir. Ancak dikkat edilmelidir ki Arapça nahiv kaideleri oluşturulma aşamasında bile nahivciler arasında tam bir ittifak yoktur. Basra ve Kûfe gibi en köklü dil ekolleri arasında açıkça görülen bu ihtilaflar nahiv açısından birliğin olmadığını en bariz göstergelerindendir. Zemininde böylesine farklılıklar barındıran bir dilde inmiş Kur'ân'da doğal olarak farklılıkların olması kaçınılmazdır. Bunun sebebi Kur'ân değil, kendi içerisinde ihtilaflar barındıran gramer yapılarının olduğu anlaşılmaktadır.

2.5. Kıraat Farklılığı Açısından Değerlendirilmesi

Ayetlerin fiil-fâil uyumu noktasında farklı yerlerde farklı şekillerde gelmesini yazım yanlış ve gramer hataları iddiaları açısından incelenmiştir. İlgili ayetlerin farklı kıraatlerle okunuyor olması da çalışma açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü nahiv kurallarına uymadığı görülen bu ayetlerin bazı kıraat âlimlerince mevcut nahiv kurallarına uygun şekilde okunması, çalışmayla doğrudan alakalıdır. Kaynaklarda ilgili ayetlerin farklı kıraatlerle okunuşları şu şekilde yer almaktadır:

Fiil cümlesi şeklinde gelen bazı ayetlerde zahiren fiil-fâil uyumunun olmadığı, ancak bazı kıraatlara göre fiil-fâil uyumunu sağlayacak şekilde okunduğu

⁵⁸⁵ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 76.

⁵⁸⁶ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 76.

görülmektedir. Mesela İbn Mes'ûd ve Abdullah b. Amr “وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ” ayetini “وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ” şeklinde müzekker olarak okumuşlardır.⁵⁸⁷ Hamza ve Kisaî fiili müzekker olarak gelen “فَنَادَتْهُ الْمَلِكَةُ”⁵⁸⁸ ayeti “فناداه” şeklinde okumuşlardır.⁵⁸⁹ Fâil konumunda olan meleklerin cinsiyetlerinin olmaması nedeniyle bu kıraatlara göre fiil müzekker şeklinde de okunduğu görülmektedir.

Zemahşerî ve Râzî, Ubey b. Kâ'b (öl. 33/654) ve Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ”⁵⁹⁰ ayetini “فَمَنْ جَاءَتْهُ” şeklinde okuduklarını nakletmektedirler.⁵⁹¹ Bu kıraate göre ise fiil fâiline uygun bir şekilde müennes olarak okunmuştur.

Seleften bazılarının “فَأَصْبَحُوا لَا يَرَى إِلَّا مَسَاجِدَهُمْ”⁵⁹² ayetindeki “يُرَى” kelimesinin “تُرَى” şeklinde okudukları zikredilmektedir.⁵⁹³ Zemahşerî de Hasan Basrî'nin “تُرَى” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁴

“تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ” *“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder;...”*⁵⁹⁵ Şu'be bu ayetteki “تُسَبِّحُ” kelimesini “يُسَبِّحُ” “yusebbihu” şeklinde, Hafs ise “تُسَبِّحُ” “tusebbihu” şeklinde okumuştur.⁵⁹⁶

Cinsiyet uyumu açısından bakıldığında ayetlerde meful konumunda olan bazı kelimelerde bile farklı kıraatler mevcuttur. Bu fark ise yaygın nahiv kurallarına uygun olduğu görülmektedir. Mesela “وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ” *“İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, Rabbi'nin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi.”*⁵⁹⁷ Ayetinde Yüce Allah “فَنَفَخْنَا فِيهِ” “ona üfledik” şeklinde müzekker olarak ifade etmiştir. Ancak “وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَإِنْتَهَا آيَةً” *“İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve*

⁵⁸⁷ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhîd*, 2: 476.

⁵⁸⁸ Âl-i İmrân 3/39.

⁵⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5: 112.

⁵⁹⁰ Bakara 2/275.

⁵⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/507; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7: 100.

⁵⁹² Ahkâf 46/25.

⁵⁹³ İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, 2: 116; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 203-204.

⁵⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 174.

⁵⁹⁵ İsrâ 17/44.

⁵⁹⁶ İmamu'l-Celil Ebî Zer'a Abdurrahman b. Zencele, *Huccetu'l-Kirâat* (Müessesetü'r-Risale, 1997), 405.

⁵⁹⁷ Tahrîm 66/12.

*oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık*⁵⁹⁸ ayetinde ise aynı konu “فَنَفَخْنَا فِيهَا” olarak müennes şekliyle yer almıştır. Zemahşerî bu müzekker-müennes farklılığını kıraat farklılığı olarak izah etmiştir. Zira İbn Mes‘ud’un Tahrîm 12. Ayeti de Enbiyâ 91. Ayetteki gibi “فَنَفَخْنَا فِيهَا” şeklinde müennes olarak okuduğunu aktarmaktadır.⁵⁹⁹

Çalışmayla ilgili ayetlerin farklı kıraate göre okunuşlarını zikrettik. Ancak zahiren fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlere yönelik bir kısmında farklı kıraat üzere okuma söz konusudur. Birçoğunda ise böyle bir kıraat farklılığı zikredilmemektedir. Fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlerin uyumsuzluk sebeplerini kıraat farklılığına bağlayacak olursak, bu uyumun görülmediği bütün ayetlerin farklı kıraatlerinin olması gerekirdi. Yukarıda verilen kıraat farklılıklarının sebeplerine bakıldığında ya fiil-fâil uyumsuzluğu giderilmeye çalışılmış ya da cinsiyet farklılığına anlamsal olarak çözüm aranmaya çalışılmıştır. O halde farklı kıraatlerle okunan ilgili ayetler için bu uyumsuzluğun sebebi kıraat farklılığıdır ya da kıraat farklılığının sebebi fiil-fâil uyumsuzluğudur şeklinde birbirine bağlı iki düşünce ortaya çıkmaktadır. Ancak âlimler arasında kıraat ile nahiv kaideleri birbirlerine delil ve kaynak olma açısından tartışmalara yol açmıştır. Hangisi diğerine göre düzenlenmeli tartışmaları ve bu tartışmaların sonuca bağlanması yukarıda verdiğimiz ilgili ayetlerin te’vîli açısından önemli görülmektedir.

2.5.1. Kıraatlerin Nahiv Kurallarıyla Karşılaştırılması

Yukarıda zikredilen ayetler ve bu ayetlerin farklı kıraatlerle de okunuyor olması Arap dili açısından tartışmalara sebep olmuştur. Çünkü nahiv kuralları kaaatlere mi, yoksa kaaatler nahiv kurallarına mı uymalı? Bu soruya verilecek cevap fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlerin değerlendirilmesinde önemli görülmektedir.

Müslümanların Kur’ân’ı farklı kişilerden öğrenmesi, kıraat açısından farklılıklar oluşturuyordu. Bu ihtilaflar her ne kadar Peygamberimize dayanıyorsa da bazı şüpheleri de barındırıyordu.⁶⁰⁰ Âlimler bu şüpheleri ortadan kaldırmak için

⁵⁹⁸ Enbiyâ 21/91.

⁵⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 6: 165.

⁶⁰⁰ Mustafa Sadık er-Râfî, *İ‘câzü ‘l-Kur’ân ve ‘l-Belâğâtü ‘n-Nebeviyye* (Mısır: 1384-1965), 34.

kıraatın geçerli olup olmamasıyla alakalı bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartlar:⁶⁰¹

1. Kıraat bir vecihle de olsa muteber bir tarzda, Arap dilinin kaidelerine uygun olmalıdır.
2. Kıraat, sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e (sav.) ulaşmalıdır.
3. Kıraat, takdiren de olsa, Hz. Osman'a nispet edilen mushaflardan birinin resmi hattına uygun olmalıdır.

Bu üç şartı taşıyan kıraat, ister “*yedi imam*”dan, ister “*on imam*”dan, isterse makbul olan diğer imamlardan gelsin, Kur’ân-ı Kerim’in inmiş olduğu “*yedi harf*”ten olmaları sebebiyle, reddedilemediği gibi inkâr da edilemez.⁶⁰² Eğer bu şartlardan birisi eksik olursa, ister “*yedi imam*”dan isterse onlardan daha büyüklerinden rivayet edilmiş olsun, selef ve haleften olan imamlara göre, ona “*zayıf*” veya “*şâz*” veyahut da “*batıl kıraat*” denir.⁶⁰³

Özellikle kıraat bir vecihle de olsa muteber bir tarzda Arap dilinin kaidelerine uygun olmalıdır, kuralı âlimler arasında kaynak olma açısından kıraat mi yoksa Arap dili kaideleri mi bağlayıcıdır konusu tartışmalara neden olmuştur.

Zerkânî bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir: Bazı dil âlimlerinin mütevatir kıraatlerden bazısını, kendi koymuş olduğu kaidelere uymadığı gerekçesiyle inkâr etmeleri büyük bir cüretkârlıktır. Nahiv âlimleri, nahiv kurallarını belirlerken Kur’ân’dan, Peygamber’in ve Arab’ın sözlerinden faydalanırlar. Kur’ân’ın Kur’ân oluşu makbul rivayete dayanması nahivcilere ve koydukları nahiv kaidelerine hakem olma vasfını taşır. Kur’ân’a müracaat etmeleri onların görevleridir. İhtilaflara karşı hakem seçtiğimiz Kur’ân’ı temel alırlar. Onların birbirine muhalif olan kaidelerine başvuracak değiliz. Böyle yapmazsak ayete muhalif olur ve asıl olanı ihmal etmiş oluruz.⁶⁰⁴

Subhi es-Salih ise benzer bir açıklama yaparak şu ifadelere yer vermiştir: “... (kıraatler) hususunda dayanağımız Arap dili kuralları değil, nakildir. Çünkü biz, bu kuralları Kur’ân’a hakem kabul etmiyoruz. Aksine Kur’ân’ı bu kurallara

⁶⁰¹ İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 1: 9; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 236-238; Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1: 426; Subhi es-Salih: *Mebâhis*, 255.

⁶⁰² İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/9; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 77; Subhi es-Sâlih, *Mebâhis*, 290.

⁶⁰³ İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/9; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 77.

⁶⁰⁴ Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1: 420.

hakem kabul ediyoruz. Aslında Nahivciler de oluşturdıkları nahiv kurallarına önce Kur’ân ve hadisi, daha sonra da Arap sözünü temel kaynak olarak kabul etmişlerdir.”⁶⁰⁵

Zerkânî ve Subhi es-Salih’in değerlendirmelerinden öyle anlaşılıyor ki, Kur’ân’ın nahiv kurallarına hakemliği esastır. Bu durumda Kur’ân’daki kullanımların tamamı doğrudur.

2.5.2. Sahih Kıraatlerin Arapça Kaidelere Uygun Olma Şartı

Nahiv kurallarıyla kıraatlerin çeliştiğini, Kur’ân-ı Kerim’in bazı ayetlerinde zahiren fiil-fâil uyumunun görülmediğini ve bu ayetlerden bazılarının farklı kıraatlerle okunduğunu yukarıda zikretmiştik. Farklı kıraatlerin ise ayatlerdeki bu uyumsuzluğu giderecek tarzda olduğu görülmüştür. Ancak uyumun görülmediği ayetler ise nahiv kurallarına uymadığı gerekçesiyle hatalı olup olmadığı yönünde tartışmalara sebep olmuştur. Bu noktada kıraatler mi yoksa nahiv kuralları mı tercih edilmelidir, hangisi muteberdir sorusu, beraberinde “*Kıraat, bir vecihle de olsa, Arap dilinin kaidelerine uygun olmalıdır*” kuralını gündeme getirmiştir.

Zikredilen kurala yönelik Abdurrahman Çetin, böyle bir şarta gerek yoktur ve de sakıncalıdır. Çünkü bazı nahivciler mütevatir kıraatleri, Arap dili kaidelerine uymadığını gerekçe göstererek tenkit etmelerine neden olmuştur. Oysa kıraat daha muteber kabul edilmelidir. Nahivcilerin oluşturdıkları kaidelerin Kur’ân’a uyması gerekir. Böyle bir ihtilafın oluşmasına, bu kaideyi koyan kıraat âlimlerimiz vesile olmuş; sonra da bunun gibi iddialara cevap vermek için çabalamışlardır.⁶⁰⁶

Kur’ân-ı Kerim Arap nahivcileri için en önemli başvurulacak kaynaklardan biridir.⁶⁰⁷ Suyûtî bunu şöyle açıklar: Arapçada mütevatir, ahad ya da şâz olmasına bakılmaksızın Kur’ân’ın bütün kıraatleri ile ihticac yapılabilir. Nahivciler, şâz kıraatle ihticacı maruf olan kıyas, kuralla çelişmedikçe bu kıraati kabul etmişlerdir.⁶⁰⁸ İbn Muneyyir (öl. 638/1284) Arapçanın kıraatlerle tashihi olur, buna

⁶⁰⁵ Subhî es-Salih, *Mebâhis*, 258.

⁶⁰⁶ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi* (Bursa: 1996), 73-74.

⁶⁰⁷ Muhammed Hamâse Abdullatîf, *el-Alâkâtu ‘l-i-râbiyye fî ‘l-cümle beyne ‘l-kadim ve ‘l-hadis* (Kahire: Dâru ‘l-Fikr, ty.), 357.

⁶⁰⁸ Celalüddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İktirâh fî ilmi ‘Usûli’n-Nahv ve cedelih* (Haydarabad: 1359), 14-15.

karşın kıraatlerin Arapçayla tashihi olmaz prensibini ortaya atmıştır. Dilin en belîğ sayılan örneği ile ister mütevatir, ister şâz kıraatlerle olsun istişhadın yapılabileceğini belirtmiştir.⁶⁰⁹

Bazı kıraatlerin hatalı olduğu iddiasında bulunan nahiv âlimlerinin bu hatalarının sebeplerinden biri de; Arapça nahiv kaidelerini oluştururken, ciddi çalışma ve derinlemesine bir araştırma, inceleme yapmadan nahiv kâideleri oluşturmalarıdır. Sonrasında ise, ister şiir ister nesir isterse de Kur’ân ayeti olsun oluşturdıkları kuralla çelişince kıraati hatalıdır, diyerek kıraatin Arap dili nahivine aykırı olduğunu iddia etmeleridir. Oysa bu makul bir yaklaşımdır.⁶¹⁰ Bu konuda İbn Teymiyye gayet makul bir yaklaşımda bulunmuş ve konuyu şöyle izah etmiştir: Kur’ân’daki bütün kıraatlerin Arap nahivinde mutlaka sahih bir yönü vardır.⁶¹¹ Buna paralel olarak nahiv âlimlerinden İbn Malik gibi gerçeğe uygun hareket eden, hakikat yolundan ayrılmayan bilim adamları da vardır. Bu âlimler kıraatleri kendi koydukları kaidelere uydurmaya çalışmamış, oluşturdıkları kaideleri kıraatlere göre tekrar düzenleme gereğini duymuşlardır.⁶¹²

Kur’ân-ı Kerim, Arap dilinin muhafazası ve gelişmesinde oynadığı çok önemli rolü⁶¹³ vardır. Arap dil kurallarının oluşturulmasında Kur’ân lafızlarının delil teşkil etmesiyle alakalı klasik dönemdeki dil âlimleri arasında herhangi bir görüş ayrılığına rastlanılmaz.⁶¹⁴ Hatta bu âlimler Kur’ân ifadelerinin, Araplar arasında konuşulan dilin en fasih olanı, nakil itibariyle de en sahih kaynağı olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler. Çünkü fesahat ve belagat âlimleri, Kur’ân’ın seviyesine çıkma konusunda kendi aciz kalışlarını açıkça söylemektedirler.⁶¹⁵

Muhammed Ebû Zehre (öl. 1974) “kıraatin Arap dili ve kaidelerine uygun olmalıdır” kaidesinin, nahiv kurallarının Kur’ân’a hâkim olması anlamına gelmediğini belirtmiştir. Çünkü otorite olan Kur’ân’dır. Kur’ân, dil âlimlerinin

⁶⁰⁹ Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdi, *Hızânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbı Lisanâtı’l-Arab* (Kahire: Matbaâtü’s-Selefiyye, ty). 1: 23.

⁶¹⁰ Ensari, *ed-Difâ’*, 102.

⁶¹¹ Ensari, *ed-Difâ’*, 80.

⁶¹² Ensari, *ed-Difâ’*, 106.

⁶¹³ Bu konuda geniş bilgi için (Bk., Mehmet Reşit Özbalıkcı, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü* (İzmir: 2006), 93-98).

⁶¹⁴ Özbalıkcı, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, 70.

⁶¹⁵ Mahmûd Ahmed Nahle, *Usûlü’n-nahvi’l-Arabî* (Beyrût, 1987), 33.

belirlediği kuralların üstündedir. Yani kıraatler gerek kelime olarak gerekse cümle ve ibare olarak Arap dil üslûbu kurallarına aykırı olmamalıdır açıklamasında bulunmuştur.⁶¹⁶

Karaçam'a göre “*Kıraat, bir vecihle de olsa, Arap dilinin kaidelerine uygun olmalıdır*” şartıyla ilgili tartışmalar bu kuralın tam olarak anlaşılamaması sebebiyle vuku bulduğunu düşünüyoruz. Çünkü “*bir vecihle de olsa*”dan maksat nahiv kâidelerinden birine uyması demektir. Arapçada karşılığı olan, üzerinde ittifak edilen bir kaide olabileceği gibi, üzerinde ihtilaf edilen bir kaide de olabilir. Burada karar verme yetkisi sarf ve nahivcilerde değil, kıraat imamlarındadır.⁶¹⁷

2.6. Lehçe Farklılığı Açısından Değerlendirilmesi

Kur'ân'da zahiren fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlerde hata iddiaları ve bu iddialara verilen cevapları daha objektif bir şekilde değerlendirebilmek için tartışmalara konu olan hususları Arap dili içerisinde derinlemesine incelemek gerekmektedir. Ayrıca Arapçayı imkân dâhilinde, lehçe ve dilsel farklılıklarla beraber incelemek, buna ek olarak da Kur'ân'ın ifadeleriyle mevcut lehçeleri karşılaştırmak gerekmektedir.

Lehçe kavramı kişinin kendine ait toplumsal konumuna göre esnek bir biçimde kullandığı dilsel şekil⁶¹⁸ ve dinamik bir yapıdır.⁶¹⁹ En fasihi olarak kabul edilen vahiy ve tevkife dayanan İsmâil'in (as.) dilidir.⁶²⁰ Arap dili nahivcileri bütün lehçeleri Kureyş lehçesinin saf hali olan İsmail'in (as.) dilinin bozulmuş şekli olarak kabul ediyorlardı.⁶²¹ Diller her zaman kendi içinde lehçe ve ağız itibarıyla farklılıkları barındırmaktadır. Aynı dili konuşan ülkelerde bile bölgesel farklılıklar dolayısıyla biri diğeri dilini tam olarak anlayamayabilir. Arapçada da

⁶¹⁶ Muhammed Ebû Zehre, *Mu'cizâtü'l-kübrâ el-Kur'ân*, çev: Muhammet Yılmaz (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 74.

⁶¹⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 66.

⁶¹⁸ Temmâm Hassan, *el-Luga beyne'l-Mi'yâriyye ve'l-Vasfiyye* (Kahire: Mektebetü el-Anglo el-Misriyye, 1958), 183.

⁶¹⁹ Temmâm Hassan, *el-Luga*, 184.

⁶²⁰ Mustata Sadık er-Râfi'i, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1394-1974), 1: 136.

⁶²¹ Râfi'i, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, 1: 137.

kelimelerde, manalarda, telaffuzlarda birçok lehçesel farklılıklar vardır.⁶²² Buna örnek olarak Ebû Zeyd'in şu ifadesi verilebilir: Tihâmeliler “الْعُضْدُ” “*el-'uzdu*” “الْعُضْدُ” “*el-'uzud*” (pazı), “الْعُجْزُ” “*el-uczu*” “الْعُجْزُ” “*el-ucuz*” (kaba et) diyorlar ve bu kelimeleri müennes kabul ediyorlardı. Temimliler “الْعُجْزُ” “*el-'acuz*” “الْعُضْدُ” “*el-'azud*” diyorlar ve bu kelimeleri müzekker olarak kabul ediyorlardı.⁶²³

Farklı lehçelere baktığımızda, bir millet iken farklı coğrafi şartlar dâhilinde gelişmiş olması, nüfus hareketliliği ve savaşlar gibi dilsel farklılaşma etkenleri vardır.⁶²⁴ Diller kendi içerisinde birçok çeşitlilik gösteren lehçelerden oluşur. Aralarında kuvvetli bağ ilişkisi bulunan bu lehçelerin, işlevsel olan kelimeler, bu kelimelerin bağlı bulundukları yapısal kurallar ve yaygın kalıp ifadelerinde birleştikleri görülür.⁶²⁵ Arap kabilelerinin lehçesel farklılıklarını da bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bu kabileler coğrafi olarak her ne kadar birbirlerinden uzak olsalar bile konuştukları diller kendi aralarında bütünüyle anlaşılmaz derecede değildir.⁶²⁶

Mustafa Sadık er-Rafî (öl. 1937) gibi bir edebiyatçı, tarihçi bile, “Bize göre dil, tevkifi ve ilhamidir (ilahî kaynaklıdır) diyen doğru söylemiştir. Kur’ân bunun göstergesidir” ifadesini kullanmaktadır.⁶²⁷ Buna göre tek kaynaktan gelen dilin başlangıç itibarıyla kendi içerisinde farklılık barındırmadığı, zamanla farklı sosyal olaylar neticesinde ayrışan toplumların dilsel ayrışmayı da beraberinde getirdiği, bunun da farklı lehçelere dönüşebileceği düşünülebilir.

Araplar şiir ve ifadelerinde dinleyenlerin hoşuna gitmesi ve kendileriyle alay edilmesinin önüne geçmek için Kureyş lehçesini kullandıkları ifade edilir.⁶²⁸ Fakat bölgelerine döndüklerinde ise konuşmalarında kendi lehçelerini kullanırlardı.

⁶²² Bu lehçe farklılığı içerisinde Kureyş lehçesi fesahat, zenginlik ve incelik açısından diğer lehçelere göre daha üstün konumdadır. Çünkü hac ve değişik panayır vesilesiyle diğer kabilelerden insanların Mekke’ye gelmeleri, Kureyşlilerin onların lehçelerindeki güzellikleri duyma ve bu güzelliklerden faydalanma imkânına sahip oluyorlardı. Bütün insanlığı muhatap alacak olan Kur’ân’da da Kureyş lehçesi esas alınmıştır (Bk., Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 3); “Biz gönderdiğimiz her resulü ancak kendi kavminin dili ile göndeririz” (Bk., İbrâhîm 14/4); Ayetinin de işaret ettiği gibi Hz. Peygamber (sav.) de Kureyş kabilesi içerisinde seçilmiştir.

⁶²³ Ramazan Abdü't-Tevvâb, *el-Medhal*, 255.

⁶²⁴ İbrâhîm En’is, *Fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısıriyye, 1965), 16.

⁶²⁵ İbrâhîm En’is, *Fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, 21.

⁶²⁶ Johan Fück, *el-Arabiyye Dirâsâtün fî'l-Luga ve'l-Lehecâtî ve 'l-Esâlib*, Arapçaya çev. Abdülhâlim en-Neccâr (Kahire: Matba'atü'l-Kâtibi'l-Arabi, 1370/1951), 7.

⁶²⁷ Râfî’î, *Târîh*, 1/138.

⁶²⁸ İbrâhîm En’is, *Fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, 40.

Sıradan bir Arap için günlük hayatında kendi lehçesini kullanırdı.⁶²⁹ Fakat sadece İmrûu'l-Kays, Zuheyr b. Ebî Sulma ve el-A'sa gibi şairler değil, Mekke'ye gelen Huzeyl kabilesinin çobanları da okudukları şiirlerde genel bir dil kullanırlardı. Kullandıkları bu dil, bütün lehçelerden örnekler barındıran ve her yerde anlaşılacakla beraber, günlük konuşulan dilden çok farklıydı.⁶³⁰

Arap dili oldukça geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren zengin bir dildir. Böylesine devasa bir alanda kullanılan dil elbette bazı kültürel ya da farklı yapıların kullanımlarına uygun birtakım unsurları bünyesinde barındıracaktır. Aynı durum İslâm coğrafyasında mezhepleşme olarak da bir başka boyutta kendini göstermektedir. Bu geniş coğrafyanın her bir köşesinden insanların hac ve değişik panayırlar için Mekke şehrine gelmeleri, buralarda mevcut olan Kureyş lehçesinin farklı lehçelerle yüzleşmesine vesile oluyordu. Bu yüzleşme Kureyş lehçesinin etkilenmesine ve adeta farklı lehçelerden birtakım örnekler alarak zengin bir lehçe yapısına sahip olmasına sebep oluyordu. Dolayısıyla Kureyş lehçesi üzere nazil olan Kur'ân-ı Kerim'in bu lehçeye dâhil olmuş diğer lehçe yapılarını da içermesi, o lehçelerden örnekler barındırması mümkündür. Arap dili ve nahivcileri ise nahiv kurallarını oluştururken Arap diline bütüncül bir yaklaşım sergileyememiş olduklarından, oluşturdukları nahiv kuralları dilin belirli bir alanını kapsamaktadır. Dolayısıyla çerçeve dışında kalan farklı dil yapılarıyla nahivcilerin oluşturdukları dil yapılarında farklılıklar meydana gelebilmektedir. Bu durum Arapçaya bütüncül yaklaşan Kur'ân'dan değil, aksine bütüncül yaklaşım gösteremeyen, dil konusunda yeterli bilgi ve donanıma sahip olamadan Kur'ân'a hata isnatedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2.6.1. Kur'ân'da Mevcut Olan Lehçe Farklılıkları

Genel itibarla Arapçanın geniş bir bölgede hüküm sürmesi ve farklı bölgelerde yaşayan Arap kabilelerinin kullandıkları lehçe farklılıklarını değerlendirmenin ardından, Kur'ân içerisinde bu lehçe farklılıklarının ne ölçüde kendine yer bulduğuna bakmamız gerekmektedir. Kur'ân'da fiil-fâil uyumu

⁶²⁹ Temmâm Hassan, *el-Luga*, 169.

⁶³⁰ Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Târîhi*, çev. Neşet Çağatay, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniv.1964), 1: 11.

konusunda ayetlerin farklı kullanımlarının, gramer hatası iddialarının ve lehçesel farklı kullanımların fiil-fâil uyumu noktasında müzekkerlik-müenneslik ve sayı uyumuyla bağlantısının olup olmadığının anlaşılması önem arz etmektedir. Özellikle âlimler Kur'ân'ın farklı lehçelere ait kelimeler içerip içermediği yönünde birçok araştırma yapmışlar ve Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmiş olduğu hadisini bu açıdan değerlendirmişlerdir.

Kur'ân'ın lehçeleriyle ilgili tartışmalar, Ömer b. el-Hattab (öl. 23/644), Osman b. Affan (öl. 35/656), İbn Mes'ûd (öl. 32/652), İbn Abbas (öl. 68/687) gibi sahabelerin de içinde olduğu yirmi bir sahabeden rivayet edilmiş olan “*Kur'ân-ı Kerim yedi harf üzere inmiştir*” hadisi çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Ebû Ubeyd ise bu rivayetin mütevatir derecesinde olduğunu söylemiştir.⁶³¹

Rivayette geçen yedi rakamı tartışmalara neden olmuştur. Ebû Ubeyd'in İbn Abbas'tan aktardığı rivayete göre; Kur'ân, Ka'bu Kureyş ve komşusu Ka'bu Huzaa olmak üzere iki Ka'b'ın diliyle inmiştir. Ebû Hatim es-Sicistânî (öl. 255/668)'ye göre ise Kur'ân, Kureyş, Huzeyl, Temim, Ezd, Rebi'a, Hevazin ve Sa'd b. Bekr lügatlerinde inmiştir. İbn Kuteybe (öl. 276/889) bunu reddederek Kur'ân'ın yalnızca Kureyş lehçesinde indiğini söylemiştir ve görüşüne “*Biz gönderdiğimiz her resulü ancak kendi kavminin dili ile göndeririz*”⁶³² ayetini delil yapmıştır. Bu görüşe göre yedi lügat Kureyş'in kollarına ait yedi ağızdı.⁶³³ Ebû Ubeyd Kur'ân'daki her kelimenin mutlaka yedi farklı lehçeden karşılığı olmasının gerekmediğini, kelimelerin bazısının Kureyş'ten, bazısının Huzeyl'den, bazısının Hevazin, Yemen vb.'den alınmış olabileceğini söylemiştir.⁶³⁴ Ebû Ubeyd'in Kur'ân'ın yedi lehçesine ait görüşü bazı kaynaklarda bu lehçelerin; Kureyş, Huzeyl, Sakîf, Hevazin, Kinane, Temîm, Yemen lehçeleri olduğu belirtilmiştir.⁶³⁵

Zeyd b. Sabit'in (öl. 45/675) de bulunduğu Sa'id b. el-As (öl. 59/679), Abdullah b. Zubeyr (öl. 75/695) ve Abdurrahman b. el-Haris'ten (öl. 96/714) oluşan dört kişilik bir komisyon kurulmuş ve bu komisyona “*Bir konuda ihtilaf ettiğinizde*

⁶³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 61-67.

⁶³² İbrâhîm 14/4.

⁶³³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 63.

⁶³⁴ Zerkêşî, *el-Burhân*, 1: 217; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 63; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1: 173.

⁶³⁵ Cezeri, *en-Neşr*, 1: 24.

Kureyş lehçesini esas alın. Zira Kur'ân Kureyş lehçesinde nazil oldu" talimatı verilmiştir.

Komisyon "التَّابُوتُ" kelimesinin yazımıyla alakalı sonundaki "ت" harfinin yuvarlak "ة" ile mi, yoksa açık "ت" ile mi yazılacağı konusunda anlaşmazlığa düşmüş, bu farklılığın da lehçe farklılığından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Kelimenin Kur'ân'ın Kureyş lehçesi üzere inmiş olması dikkate alınarak Kureyş lehçesine uygun olan açık "ت" ile yazılması gerektiğine karar verilmiştir.⁶³⁶ Daha Kur'ân'ın ilk zamanlarında bile bir kelimenin yazımıyla alakalı lehçesel farklılıklardan bahsedilir olması Kur'ân'da farklı lehçelerin bulunduğunu göstermektedir. Zeyd b. Sabit Ensar'dan, diğer üç tanesi Abdullah b. ez-Zübeyr, Sa'id b. el-As, Abdurrahman b. Hişam'ın Kureyş kabilesindendir.⁶³⁷ Zeyd b. Sabit'in yuvarlak "ة" ile diğer Kureyşli vahiy kâtiplerinin ise açık "ت" ile yazılması gerektiğini savunması,⁶³⁸ tartışmanın taraflarının lehçe üzerinden ihtilaf etmeleri Kur'ân nüshalarının farklı lehçelerle de yazıldığını göstermektedir.

Zeyd b. Sâbit bütün farklı okuyuşları aynı derecede ve sahih olarak gördüğünden bu farklılıkların hepsine mushafta yer vermek istemiştir. Ancak farklılıklara aynı mushaf içerisinde yer vermenin birtakım zorluk ve karışıklığa sebebiyet vereceğinden, ya da önce yazılanın daha sahih olduğu düşüncesini doğuracağından bu farklılıklara ayrı ayrı mushaflarda yer vermiştir.⁶³⁹ A'zamî'nin bu yaklaşımı da Kur'ân'da kıraat ve lehçe farklılıkları olduğunun bir başka delilidir.

Kur'ân-ı Kerim'de hangi lehçelerin kullanıldığını tespit etmek önceden beri pek çok bilim adamının dikkatini çekmiştir.⁶⁴⁰ Suyûtî (öl. 911/1505) Kur'ân-ı Kerim'de bulunan Kureyş lehçesi dışındaki kelimeleri tespit etmiştir.⁶⁴¹ Kureyş lehçesi dâhilinde hiçbir yabancı kelimenin olmadığını, yabancı kelimelerin farklı Arap lehçelerine ait olduğunu söylemektedir.⁶⁴² Prof. Dr. Ahmed Alameddin el-Cundî, Kur'ân-ı Kerim'de bulunan farklı lehçeler üzerine detaylı bir çalışma

⁶³⁶ Ensari, *ed-Difâ' anî'l-Kur'ân*, 94.

⁶³⁷ Ez-Zerkeşî, *el-Burhan, fî Ulûmi'l- Kur'ân*, 1: 236.

⁶³⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 121; Askalâni, *Fethu'l-bâri*, 9: 17.

⁶³⁹ A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, 142.

⁶⁴⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 283, Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 68

⁶⁴¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 175-178.

⁶⁴² Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 178.

yapmış ve Kur'ân'da altmış dört lehçe bulunduğunu tespit etmiştir.⁶⁴³ Brockelmann ve Karaçam da Kur'ân'ın ve Cahiliye dönemi şiirleri bütün lehçelerden değişik örnekler barındırdığını söylemektedirler.⁶⁴⁴

Bu izahlardan Kur'ân, içerisinde farklı lehçelerin bulunduğunu anlıyoruz. Ancak bu lehçelerin hangi lehçeler olduğuna dair görüş birliği sağlanamamıştır. Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği,⁶⁴⁵ rivayeti üzerine yapılan değerlendirmelerde bu sayıyı doğrudan yedi lehçe olarak algılayanlar, Kur'ân üzerinde lehçe araştırması yapanların altmış dört farklı lehçe buldukları gibi⁶⁴⁶ birkaç lehçeden bahsedenler de olmuştur. Buna karşın Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dan'ın iddia ettiği gibi yedi lehçeden kastedilenin aslında yedi rakamı olmayıp kesretten kinaye olduğunu, çokluk ifade ettiğini iddia edenler de olmuştur.⁶⁴⁷

Kur'ân'ın, bu kadar büyük bir dil zenginliğine bağlı olarak nahiv kaidelerine uymuyor gibi gözüken bazı dil yapılarını kullandığı da görülür. Çünkü Arap gramerinin oluşturulmasında edebi lehçe diye anılan daha dar bir dil çerçevesi esas alınmıştır. Gündüzöz, Kur'ân'ın gramere uymayan bu farklı kullanımları ruhsat olarak değerlendirmiş, ayrıca içinde fiil-fâil uyumu da dâhil olmak üzere bu farklı kullanımların toplam kırk üç maddede toplandığını ifade etmiştir.⁶⁴⁸

Her ne kadar farklı görüşler olsa da aslında bu bilgilerden hareketle Kur'ân'da farklı lehçelerin kullanıldığını anlıyoruz. Bu lehçe farklılıklarının fiil-fâil uyumu noktasında da olabileceği inkâr edilmemelidir. Yukarıda da açıkladığımız gibi fiil-fâil uyumunun görülmediği bazı ayetlerin “أَكْلُونِي الْبَرَائِثُ” “Pireler beni yediler.” lügati olarak adlandırılan lüğatin, Tay, Ezdu Şenue⁶⁴⁹ veya Yemen'de bulunan bir kabileye⁶⁵⁰ ait olan bir kullanım olduğu ifade edilmiştir. Sîbeveyh'in de Arapların “هِيَ الرَّجَالُ” “hiyerrical,” “قَالَ نِسْوَةٌ” “kâle nisve” gibi

⁶⁴³ Alameddin el-Cundî, *Lehçetu'l-Kur'âni'l-Kerim beyne'l-Fusha ve Lehecâti'l-Kabâil* (Dâru'l-UIûm Fakültesi: 1960), 40.

⁶⁴⁴ Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabi*, çev. Abdulhalim b. en-Neccar. (Kahire: Daru'l-Ma'ârif, ty.), 1: 42; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kiraati* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: 1981), 29.

⁶⁴⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 61-67.

⁶⁴⁶ Alameddin el-Cundî, *Lehçetu'l-Kur'âni 'l-Kerim*, 40.

⁶⁴⁷ Rafî'i, *İcâzu'l-Kur'ân*, 69-70.

⁶⁴⁸ Gündüzöz, *Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları*, 83.

⁶⁴⁹ Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Malik*, 2: 48.

⁶⁵⁰ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'ala 'l-Eşmûnî*, 2: 48.

kullanımlarından bahsetmesi ve bu kullanımların zayıf da olsa doğru kullanımlar olduğunu belirtmesinden⁶⁵¹ hareketle diyebiliriz ki fiil-fâil uyumunun görülmediği bazı ayetlerin farklı lehçelerle alakalı bir durum olduğu görülmektedir. Ancak uyumun görülmediği bütün ayetlerde bu şekilde bir lehçe farklılığından söz edilmemiştir.

Bazı araştırmacılara göre Kur'ân'da yazım hataları olduğuna dair Hz. Osman'dan gelen rivayetle ilgili, yanlış ve doğru meselesi değil, Kureyş lehçesinin haricinde bir lehçe ile yazılmasıdır.⁶⁵² Yine ed-Dânî'nin Hz. Aişe ile ilgili rivayeti değerlendirmesinde, kendisine Allah'ın Hz. Peygamber'e izin verdiği lehçelerle ilgili çeşitli kıraat yönleri sorulmuştur. O da mecazî olarak kıraatlerdeki vecihleri anlatmak istemiştir. "Kâtibin hatasıdır" sözü, aslında yazan bu lehçeyle, bu kıraatle yazmıştır, bundan başka kıraat ve lehçe de vardır, anlamına gelmektedir şeklindeki değerlendirmesi⁶⁵³ de Kur'ân'ın kural dairesi dışındaki kullanımlarının lehçe ve kıraat farklılıkları olduğuna işaret etmektedir.

Muhammed Hamidullah Kur'ân'daki kural dairesi dışındaki kullanımlara yönelik değerlendirmesinde kaide ve kuralların sadece belirli kullanımlardan ibaret sayılmamaları gerektiğini vurgulayarak az da olsa farklı lehçelere ait farklı kullanımların da kural dairesine dâhil edilmeleri gerektiği fikrine yer vermiştir. Muhammed Hamidullah'ın bu ifadelerinden Kur'ân'daki farklı kullanımların sebebini lehçe farklılıklarına bağladığı görülmektedir.⁶⁵⁴

Kur'ân'daki fiil-fâil uyumu noktasındaki farklı kullanımların sebeplerini bir ölçüde lehçesel farklılıklara bağlayabiliyoruz. Bu savunma mantıklı gözükebilir. Çünkü bu gibi durum hemen hemen bütün dillerde aynı şekilde tezahür etmektedir. Ancak farklı kullanımlar lehçesel farklılıklar da olsa bu farklılıklar mutlaka bir sebebe dayanmalıdır. Herhangi bir düşüncenin somut ifadesi olan dilin, manaya dayalı bir yapı oluşu dikkate alındığında bu lehçesel farklılıkların temelinde yine farklı bir anlamsal mesajın olduğu düşünülebilir.

⁶⁵¹ Sîbeveyh, *el-Kitab*, 1: 235.

⁶⁵² Ensari, *ed-Difa'*, 70.

⁶⁵³ Dâni, *el-Mukni'*, 122.

⁶⁵⁴ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 76.

SONUÇ

Arap dilinde fiil-fâil uyumu konusunda klasik ve modern kaynaklarda ulaşabildiğimiz kural ve kaideler biraraya getirildikten sonra istisnai durumların oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bunun yanında Kur'ân'daki bütün uygulamalar kural haline getirilmeye çalışılmış, bazı şiirlerden alınan örnekler de destekleyici unsur olarak eklenmiştir. Daha da önemlisi nahiv âlimlerinin bu kurallar üzerinde tam bir ittifak sağlayamadıkları da bir gerçektir.

Arapçada fiil-fâil uyumu konusunda yazılmış eserlere baktığımızda, nahiv kurallarının mutlak çizgilerle, net bir şekilde ayrıldığı, Basra, Kûfe ekolleri ve bazı nahiv âlimleri arasında temel nahiv kurallarında dahi bariz farklılıkların olduğu görülmektedir. Hatta dildeki esnekliğin bazı şiirde de olduğu ifade edilmiştir.

Fiil-fâil uyumu konusunda fiilin hangi durumlarada müzekker, hangi durumlarada müennes, hangi durumlarda da hem müzekker hem de müennes olarak gelebileceği araştırılmıştır. Buna göre; fâilin müzekker olduğu ve zahir müennes iken fiiliyle arasına “لا” edatının girdiği durumlarda müzekker olarak gelmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Fâil müennes ise, zamirlerden olup hakikî ya da mecazi müennese dönüyorsa, cemi müennes-i sâlim, cemi teksîr ya da akılsız çoğula dönen bir zamir ise ve müennes akıllı bir çoğul isme, kendi lafzından tekili olmayan veya tekili olsa da lafzen müennes olan akılsız bir çoğul isme dönen bir zamir ise fiilin müennes olarak gelmesi zorunludur. Fâil mecazi müennes ise, fiilinden “لا” dışında bir unsurla ayrıldığında, cemi teksîr olup akıllı varlıklardan ise, hakikî bir müzekker ve lafzen müennes olup özel bir isim değilse, munfasıl bir müennes zamir ise, zâhir bir müennes iken fiil övgü ve yergi bildiriyorsa, “ي” ve “ت” ile çoğul yapılmış müzekker ise, akıllılardan cemi teksîre dönen bir zamir ise cemi müzekker-i sâlime ya da cemi müennes-i sâlime mülhak kelimelerden ise, zâhir bir cemi isim ya da cemi cins isim olursa, kendisi ile tekili birbirinden “ي” ile ayrılan akıllı bir çoğul cins ismine dönen bir zamir ise, müennese muzâf durumunda olan müzekker bir kelime ise ve düşürüldüğünde de herhangi bir anlam bozulması olmuyorsa fiil müzekker de müennes de gelebilir şeklinde açıklanmıştır. Ancak bu kaidelerin istisnaları ve nahiv âlimlerinin ihtilafları da zikredilmiştir.

Arapçanın yukarıda zikredilen kurallarına vakıf olmayanların karşılaştıkları bu tarz örnekleri ve bazı esnek yapıları kural hatası gibi görmüş oldukları anlaşılmaktadır. Ancak detaylı hazırlanmış nahiv kitaplarına bakıldığında hata olarak görülen kullanımların aslında hata olmadığı, Arapçada mutlaka bir karşılığının olduğu görülmektedir.

Kur’ân’da lafzen fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlere yönelik yapılan te’viller incelendiğinde, birçok farklı görüşün savunulduğu görülmektedir. Konu nahiv kurallarıyla açıklamaya çalışmanın dışında, kelime her ne kadar lafzen müzekker ya da müennes olsa da “*manaya haml*” gibi asıl anlama ve hazfedilmiş gerçek fâile göre cinsiyet tasnifine tabi oldukları üzerinde yoğunlaşıldığı görülmüştür. Ayrıca cemi killet (3-10 arası) ve cemi kesret (10’dan fazla) üzerinden tasnif edildiği, isimlerin sonlarına gelen “*س*” harflerinin tekil olduklarına delalet ettiği, müzekker ve müennes kelimelerin beraber olduğu ayetlerde de güç unsuruna bağlı olarak müzekkere tağlibin asıl olduğu ve benzer birtakım değerlendirmelerin yapıldığı da görülmüştür.

Dil âlimleri müzekker ve müennes kelimelerin cinsiyet sınıfına dâhil edilmesinin temelinde birçok anlamsal sebeplerin yattığını açıklamaktadırlar. Bu sebeplerin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinde tartışmalar olsa da Arapçadaki kullanımların bu açıklamalara uygun olduğu görülmektedir. Kelimelere baktığımızda gerçek cinsiyete sahip olan varlıkların müzekkerlik-müenneslik sınıflarından birine dâhil olmaları açıktır. Gerçek anlamda dişi olanlar müennes, erkek olanlar ise müzekker kabul edilmişlerdir. Ancak bunun dışındaki varlıkların hangi ölçütlere göre cinsiyet sınıfına tabi edildikleri bilgisi önemli görülmektedir. Bu bağlamda güçlü, iyi, üstünlük vasfı olan, saldırgan, sert, cezalandıran duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı lafızlar müzekker (eril); zayıf, naif, olumsuz, şefkat ve kadınsı duygular yansıtan lafızlar ise müennes kabul edilmiştir. Bu açıdan lafzen cinsiyet uyumunun görülmediği ayetlere, müzekker ve müennesliğin temelinde zikredilen anlamların yansıtıldığı görülmektedir. Dolayısıyla müennes fâile müzekker fiilin getirildiği ayetlerde güçlü, üstünlük vasfı olan, saldırgan, sert, cezalandıran duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı; müzekker fâile müennes fiil getirilen ayetlerde ise tavsiye, hafif perdeden uyarı, noksanlık ve şefkat duygusunun yansıtıldığını görmekteyiz.

Fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlere yönelik hem klasik hem de modern kaynaklarda farklı yorumların yapıldığı görülmektedir. Genel olarak bu değerlendirmeler nahiv kaidelerinin esnekliği, lehçesel ve kıraat farklılığı, gramer hataları, Kur'ân'ı kaleme alan kâtiplerin hataları çerçevesinde seyir izlediği görülmektedir. Kur'ân'da fiil-fâil uyumuyla alakalı tezahür eden esneklikler hususunda dil âlimleri ve müfessirler zaman zaman dil bilgisi esnekliği açısından te'viller yapsalar da, bu değerlendirmelerde tam olarak birliğin sağlanamadığı görülmüştür.

Arapça nahiv kurallarını oluşturma faaliyetleri, Kur'ân'ı noktalama ve harekeleme çalışmaları, Hicri II. asrın sonlarına doğru, müzekkerlik ve müenneslik alanında yazılmış ilk müstakil eser olan Ferrâ'nın "*el-Müzekker ve 'l-müennes*" adlı kitabıyla başladığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerden sonra kelimeleri ilk olarak cinsiyet yönünden ayırma çalışmalarının gerçekleştirildiği ya da belirli kurallara oturtulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Elimizdeki en eski Arapça kitabın Kur'ân olduğu bilgisinden hareketle nahiv kitapları daha sonra Kur'ân'a başvurmak suretiyle oluşturulduğu görülmektedir. Sonuç olarak Kur'ân'a göre kural oluşturup daha sonra Kur'ân'ın, sonradan oluşturulan kaidelere uymadığını iddia etmek makul bir değerlendirme olarak görülmemektedir.

Sayı açısından fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlere bakıldığında, Arapçada zayıf da olsa böyle kullanımların olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak farklı bir lehçeye ait "أكلوني البراغيث" yapısı olarak değerlendirenler olsa da, bu yapıdaki fiilin aslında cemi olmadığı, cemi zannedilen "و" harfinin zamirden bedel olduğu yönünde de değerlendirmeler yapılmıştır. Burada "و" harfi ile "البراغيث" kastedildiğini, bu şekilde de tekid yapıldığını vurgulamışlardır. Bu yapıda gelen ayetlerin fiil cümlesi olmadığı, mübtada haber olduğu ya da uyumun görülmediği ayetlerde istinaf yani yeni bir cümle başlangıcı, dolayısıyla uyumsuz gözüken fiille fâilin farklı cümlelerde bulunduğu yönünde değerlendirmelerin yapıldığı görülmüştür.

Hz Osman ve Hz Aişe'ye isnat edilen Kur'ân'da yazım hataları yönündeki rivayetleri de değerlendirdiğimizde Hz Osman'la ilgili rivayetin hem sened hem de metin yönünden tenkit edildiğini görmekteyiz. Sadece bir kelimenin son harfinin yuvarlak "tâ", ya da açık "tâ" ile yazılması konusunda lehçe açısından bir ihtilafın

olması, bu rivayetin de bu yönde bir ihtilafı anlatıyor olması muhtemeldir. Yine her ne kadar Hz. Aişe'ye yönelik böyle bir rivayetin sened ve metin yönünden tenkidi yapılmasa da Hz. Osman'a ait rivayette olduğu gibi “*hata*” ifadesinden maksat aslında lehçe farklılığı ile alakalı bir durumdur. Kur’ân gibi önemli bir kitapla ilgili iddia edildiği gibi bir hatanın olması halinde çok daha fazla kişi tarafından rivayet edilmesi gerekirdi. Hafızların ve diğer mushafların bulunduğu bir ortamda iddialara ilişkin “*tâbût*” kelimesinin yuvarlak “*tâ*” ile mi, yoksa açık “*tâ*” ile mi yazılacağı ihtilafından başka bir rivayet bize ulaşmamıştır. Dolayısıyla farklı lehçelerdeki kullanımların Kur’ân’da yer almasının bir hata olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Kur’ân’da fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlerin bir kısmıyla alakalı farklı kıraatlerin olduğu görülmektedir. Bu farklı kıraatlerin uyumsuz gözüken ayetlerle karşılaştırıldığında bazı kıraatlerin her ne kadar bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya yönelik olduğu gözükse de bu tarz bütün ayetlerle ilgili farklı kıraatlerin olmaması, bu durumu kıraat farklılığıyla açıklamaya çalışmanın bir ölçüde sorulara cevap verse de sorunun genelini çözmediği görülmektedir.

Kur’ân’ın yedi harf üzere indiği, bu yedi harfin aslında lehçe olduğu ve bu lehçeler üzerine birçok araştırmalar yapıldığı, bu araştırmalar sonucunda genel itibarla üç farklı görüş etrafında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu görüşlerden birincisi, yedi lehçeden kastedilenin aslında yedi rakamı olmayıp kesretten kinaye olduğu, ikincisi Kur’an’da mevcut lehçelerin altmış dört tane olduğu, üçüncüsü ise sadece birkaç taneyle sınırlı olduğu şeklindedir.

Bütün bu değerlendirmelerin ardından Kur’ân-ı Kerim’de fiil-fâil uyumunun görülmediği ayetlerin her biri nahiv kurallarıyla açıklanmıştır. Ayrıca ayetlerin anlamsal mesajlarıyla müzekker ve müennesliğin temelindeki anlamsal uyum da görülmüştür. Ek olarak kıraat ve lehçe farklılıklarıyla da izah edilmiştir. Bu değerlendirmelerin hepsinin ayetlerdeki farklı kullanımların uyumsuzluk olmadığını, hepsinin mutlaka kendine özgü bir açıklamasının olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abbâde, Muhammed İbrahim. *el-Cümletü 'l-Arabiyye*. Kahire, 2002.
- Abbûd, Marun. *Edebû 'l-Arab ve siyeru meşâhiri ve ricâlih*. Beyrût, 1960.
- Abdûlbaki, Muhammed Fuad. *Mu'cemü 'l-Müfehres Li Elfazi 'l-Kur'âni 'l-Kerim*. Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1364.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Dağıtım, 1997.
- Amâyira, İsmail Ahmed. *Zâhiratu't-te'nîs beyne 'l-lügati 'l-Arabiyye ve 'l-luğâtî's-Sâmiye*. Amman: Dâru Hanîn, 1993.
- Anbekî, Ali Abdullah Hüeyin. *el-Haml ale 'l-ma'nâ fi 'l-Arabiyye*. Irak: Merkezü'l-buhûs ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, 2012.
- Antâkî, Muhammed. *Dirâsât fi fikhi 'l-luğa*. Halep, 1969.
- Antâkî, Muhammed. *el-Minhâc fi 'l-kavâ'id ve 'l-i'râb*. İstanbul, 1985.
- 'Arîd, İbrâhîm. "el-'Arabiyye kable Sîbeveyhi ve ba'dehu", *el-Lisânu 'l-Arabî* 12/1 (1975): 75-78.
- Askalâni, Ebû'l-Fadl Şihâbuddin Muhammed b.Hacer. *Fethu 'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi Buhârî*. Mısır, 1301.
- Askerî, Ebû Hilal el-Hasan b. Abdullah *Kitâbu 'l-furûk*. nşr. Ahmed Selim el-Hımsî. Trablus, 1994.
- Ateş, Ahmed Tahsin Yazıcı. Nihad M. Çetin. *Arapça Dilbilgisi*. İstanbul, 1964.
- A'zamî, M. Mustafa. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*, trc. Ömer Türker-Fatih Serenli. İstanbul 2006.
- Bağdâdi, Abdulkadir b. Ömer. *Hızânetu 'l-Edeb ve Lubbu Lubâbı Lisanâtî 'l-'Arab*. Kahire: Matbaâtü's-Selefiyye, ty.
- Berekât, İbrahim. *et-Te'nîs fi 'l-luğati 'l-Arabiyye*, Kâhire, 1988.
- Bergstrasser, Gotthelf. *et-Tatavvuru'n-nahvî li 'l-luğati 'l-'Arabiyye*, nşr. Ramazan Abdü't-Tevvâb. Kâhire, 1972.
- Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali. *İzhâru 'l-Esrar*. İstanbul, ty.
- Bişr, Kemal Muhammed. *Dirâsât fi ilmi 'l-luga*. Kâhire: Dâru'l-meârif, 1986.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletleri Târîhi*, çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi yayınları, 1964.

- Brockelmann, Carl. *Fıkhu'l-luğâti's-Sâmiye*, çev.: Ramazan Abdü't-Tevvâb Riyad: Riyad Üniversitesi Yayınları, 1977.
- Brockelmann, Carl. *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabi*, çev. Abdulhalim b. en-Neccar. Kahire: Daru'l-Ma'ârif, ty.
- Burton, Johon. "Linguistic Errors in The Qur'an". *Journal of Semitic Studies*, 33/2 (1988): 181-196.
- Bustânî, Butrus b. Süleyman. *Udebâu'l-Arab fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Beyrût, 1986.
- Cezeri, Şemsü'd-Din Muhammed. *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*. el-Mektebetü't-Ticariyye, ty.
- Cundî, Alameddin. *Lehcetu'l-Kur'âni'l-Kerim beyne'l-Fusha ve Lehecâti'l-Kabâil*. Dâru'l-UIûm Fakültesi, 1960.
- Cundî, Ahmed Ali. *el-Lehecâtu'l-Arabîyye fî't-turâs*. Tunus, 1978.
- Cürcânî, Abdulkahir Ebû Bekir Abdurrahman b. Muhammed. *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şakir. Cidde: Daru'l-Medenî, 1991.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid Şerîf, *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî. Kâhire: Dâru'l-Fadîle, ty.
- Çaviş, Abdulaziz. *Esrâru'l-Kur'ân*. Asitâne, 1331.
- Çetin, Nihad M. *Arapçada Kelimelerin müzekkerlik ve müenneslik keyfiyyetine dair müstakil eserler*. Ankara: Şarkiyat Mecmuası, 1956.
- Çetin, Abdurrahman. *Kraatlerin Tefsire Etkisi*. Bursa, 1996.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Çörtü, Meral. *Arapçada Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri*. İstanbul, 1995.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *el-Mukni' fî Ma'rîfeti Mersumi Mesahifi Ehli'l-Emsâr*. Dimaşk, 1940.
- Dashti, Ali. *23 Years: A Study of the Prophetic Career of Muhammad*. California: Mazda Yayınları Costa Mesa, 1994.
- Demirci, Muhsin. *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

- Durmuş, İsmail. “Müzekker ve Müennes”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/243. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2013.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el Hüseyinî el-Kefevî. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Ebü Hayyan et-Tevhidî ve Miskeveyh. *el-Hevâmil ve 'ş-şevâmil*. nşr. Ahmed Emin ve Seyyid Ahmed Sakr. Kahire, 1951.
- Ebü Ubeyde, Ma'mer b. Musennâ. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, ty.
- Ebü Zehre, Muhammed. *Mu'cizâtü'l-kübrâ el-Kur'ân*. Çev. Muhammet Yılmaz. İstanbul: Okur Akademi, 2018.
- Enbâri, Ebü'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed. *el-Bulğa fî'l-fark beyne'l-müzekker ve'l-müennes*. nşr. Ramazan Abdü't-Tevvâb. Kâhire, 1970.
- Endelüsî, Ebü Hayyan Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân *el-Bahru'l-Muhîd*. thk. Zekerîyyâ Abdu'l-Mecîd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Ensari, Ahmed Mekki. *ed-Difa' ani'l-Kur'ân Didde'n-Nahviyyîn ve'l-Müsteşrikîn*. Mısır, 1973.
- En'is, İbrâhim. *fî'l-Lehecâti'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 1965.
- Esterâbâdî, Radiyuddin. *Şerhu'r-Radi 'ale'l kâfiye*. thk. Yûsuf Hasan Umar. Bingâzî: Menşûrâtü Câmî'atu Kân Yûnus, 1996.
- Eşmûnî, Midyen b. Ahmed. *Şerhu'l-Eşmûnî li elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Abdülhamid es-Seyyid Muhammed Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ty.
- Eşmûnî, el-Allâme Nûru'd-Din Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Malik*, Daru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ty.
- Ezherî, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd. *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavzîh*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs ty.
- Ferrâ, Zekerîyâ Yahya b. Ziyâd. *el-Müzekker ve'l-müennes*. nşr. Ramazan Abdü't-Tevvâb. Kahire: Dâru't-Türâs, 1975.

- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyad. *Meâni'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1983.
- Feyyad, Süleyman. *en-Nahvu'l-Asrî*. Merkezu'l-Ehram, 1995.
- Fück, Johan el-Arabiyye. *Dirâsâtün fi'l-Luga ve'l-Lehecâtî ve'l-Esâlib*. Arapçaya çev. Abdulhâlim en-Neccâr. Kahire: Matba'atü'l-Kâtibi'l-Arabi, 1370/1951.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*. Beyrût: Mektebetü'l-Arabiyye, ty.
- Güler, İsmail “İbn Haleveyh'in Nahiv Açısından Tartışmalı Kur'ân Kraatlerine Yaklaşımı”. *Uludag Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000): 401-408.
- Gündüzöz, Soner. “Kur'ân'da Yerleşik Nahiv Kurallarına Aykırı Dil Yapıları”, *Nüsha* 2/6 (Yaz 2002): 77-94.
- Gündüzöz, Soner *Kur'ân'ın Eşsiz Dili*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Güven, Şahin. *Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul, 2005.
- Ğazzâmî, Abdullah Muhammed. *el-Meretu ve'l-luga, el-Merkezu's-sekâfiyyu'l-Arabî*. Beyrût: Daru'l-Beyzâ, 2006.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Hamlavî, Eş-Şeyh Ahmed, *Şeze'l 'arf fi fenni'sâlim-sarf*. Nşr. Mustafa Ahmed Abdulhalîm. Riyad: Mektebetu'l Meârif, 2001.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-vâfi*. Mısır: Dâru'l Me'ârif, ty.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. İstanbul, 1984.
- Işık, Cemal “Arapça ile Türkçe Arasındaki Temel Farklılıklar”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Ekim 2015): 119-146.
- İbn Akîl, Bahâeddîn Abdullah. *Şerhu İbn Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2011.
- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*. nşr. Ahmed Şemsüddîn. Beyrût, 1999.
- İbn Âşûr, Tahir. *et-Tahrir ve't-Tenvir*. ed-Daru't-Tunîsiyye, ty.

- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. nşr. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: 1952.
- İbn Enbârî, Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım, *el-Müzekker ve'l-müennes*. thk. Muhammed Abdulhâlık Udayme. Kahire: Vizâretu'l-evkâf, 1981.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *el-Müzekker ve'l-müennes*. thk. Ramazan Abdü't-Tevvâb. Kahire, 1969.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed. *es-Sahibi fî Fıkhi'l-Luga ve Suneni'l- Arab fî Kelamihâ*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire, 1977.
- İbn Haldun. *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul, 1986.
- İbn Hişâm, Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî. *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*. nşr. Mustafa Muhammed. Kahire, 1385/1965.
- İbn Hişâm, Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrût: el-Mektebetu'l Asriyye, ty.
- İbn Hişâm, Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî. *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kâhire, ty.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Edebü'l-Kâtib*. nşr. Ali Fâûr. Beyrût, 1408/1998.
- İbn Malik, Cemâluddîn Abdullah b. Abdullah. *Şerhu't-Teshîlu'l-Fevâid ve tekmi'lu'l-Makâsıt*. thk. Dr. Abdurrahman Seyyid ve Dr. Muhammed Bedevî. Dâru'l-Hicr, 1990.
- İbn Manzûr. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. nşr. E. M. Abdulvehhab-M. Sadık el-Ubeydî. Beyrût, 1416/1995.
- İbn Mes'ûd, Ahmed b. Ali. *Merâhu'l-ervah ve Haşiyesi*. İstanbul, 1960.
- İbn Teymiyye, Ahmed. *Mecmûu'l-Fetava*. Riyad, ty.
- İbn Tüsterî, Ebû'l-Hüseyn Said b. İbrahim. *el-Müzekker ve'l-müennes*. nşr. Ahmed Abdulmecid Heridi. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1983.
- İbn Yâ'îş, Muvaffaka'd-dîn Yâ'îş b. Alî. *Serhu'l-mufassal*. Mısır: İdâretu't-Tibâ'ah el-Münirîyye, ty.

- İbn Zencele, İmamı'l-Celil Ebî Zer'a Abdurrahman. *Huccetu'l-Kırâat*. Müessesetü'r-Risale, 1997.
- İşler, Emrullah ve Musa Yıldız. *Arapça Çeviri Kılavuzu*. Ankara, 2002.
- Kabâve, Fahreddin. *Tasrîfu'l-esmâ' ve'l-ef'âl*. Beyrût: Mektebetu'l Meârif, 1988.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1981.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Kasım, Ahmed. *Mu'cemu'l-müzekker ve'l-müennes fî'l-Luğati'l-Arabîyye*. Beyrût, 1989.
- Kemal, Ahmed. *Buğyetu't-tâlibin fî ulûm ve avâid ve sanâyi' ve ahvâli kudemâi'l-Mısriyyin*. Bulak, 1309.
- Kınar, Kadir. "Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diğer Dillerle Bir Mukayesesi". ERUIFD 2/19 (2014): 7-28.
- Koç, Mehmet Akif. "John Burton'un "Kur'ân'da Nahiv Hataları" adlı makalesinin tenkidi". *Journal of Semitic Studies Dergisi*" Kasım (1988): 553-559.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1427/2006.
- Kutsal Kitap. *(Eski ve Yeni Ahid)*. İstanbul 2003.
- Küvârî, Kâmile. *el-Vasît fî'n-nahv*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1969.
- Meylânî, Muhammed b. Abdurrahîm el-'Umer, *Şerhu'l Muğnî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ty.
- Muhammed Hamâse Abdullatîf. *el-Alâkatu'l-İ'râbiyye fî'l-Cümle beyne'l-Kadim ve'l-Hadis*. Kahire: Dâru'l-Fikr, ty.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Lübnan: Dâru'l-Kütüb, 2003.
- Mütenebbî. Ebû't-Tayyib Ahmed b. el-Huseyn b. el-Hasan. *Dîvânu'l-Mütenebbî*, Beyrût: Daru Beyrût, 1983.
- Nahle, Mahmûd Ahmed. *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrût, 1987.

- Nuruddin, İsâm. *el-Mustalahu's-sarfî mümeyyizâtu't-tezkîr ve't-te'nîs*. Beyrût: eş-Şeriketu'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1988.
- Nuruddin, İsâm. *Mustalahu'l-muhâyid el-müzekker ve'l-müennes el-mecâziyyân*. Beyrut: eş-Şeriketu'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1990.
- Nursî, Said. *Lema'lar*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 2003.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve Hadis'in Arap Nahivindeki Rolü*. İzmir, 2006.
- Râcihî, Abduh. *et-Tatbîku'n-nahvî*. Beyrût: Dâru'n-nahda el-Arabiyye, 2010.
- Rafîû, Mustafa Sadık. *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-rafBelâgati'n-Nebeviyye*. Kahire: Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübra, 1384-1965.
- Râfiû, Mustafa Sadık. *Târîhu Âdâbi'l-Arab*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1394-1974.
- Ramazan Abdü't-Tevvâb. *el-Medhal ilâ ilmi'l-luga ve menâhici'l-bahsi'l-luğavî*. Kahire: 1997.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Tefsîru'l-Fahru'r-Râzî: et-Tefsîrû'l-kebîr Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr. 1401/1981.
- Sabban, Muhammed Ali. *Hâşiyetu's-Sabbân ala'l-Eşmûnî*. Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ty.
- Se'âlibî, Ebû Mansur Abdulmelik b. Muhammed. *Fikhu'l-luğa ve esrâru'l-Arabiyye*. nşr. Yasin el-Eyyûbî. Beyrût, 1999.
- Sâmarrâî, İbrahim. *el-Fi'lu Zemenuh ve Ebniyetuh*. Beyrût, 1986.
- Sâmarrâî, Fazıl Salih. *Meâni'n-nahv*. Dâru'l-Fikr, 2000.
- Sevinç, Resul. *Arapçada Cümle Yapısı*. İstanbul, 2007.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr. Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1992.
- Sicistanî, Ebû Bekir. *el-Mesahif*. Müessesetü Kurtuba, ty.
- Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed. *el-Müzekker ve'l-müennes*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1997.
- Siirdî, Molla Halil. *el-Kâmûs's-sânî fî'n-nahv ve's-sarf ve'l-ma'ânî*. thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi. Mektebetu Diyarbekir, 2012.
- Subhi es-Salih. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul, ty.

- Suyûti, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İktirâh fî ilmi Usûli'n-Nahv ve cedelih*. Haydarabad, 1359.
- Suyuti, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, nşr. Abdulâl Sâlim Mekrem. Beyrût, 1975.
- Suyuti, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru ibn Kesir, 1987.
- Şemsân, Ebû Evs İbrahim. *el-Müzekker ve'l-müennes mâhiytuhu ve ahkâmuhu, Mukârebât fî'l-luğave'l-edeb*. Riyad: Kitâbun Tizkârî Bimünâsebet el-Iydi'z-Zehebî li Câmiati'l-Melik, 2007.
- Şenocak, Abdurrahim. *Arap Dilinde Erillik Dişillik Müzekker Müennes*. İzmir: Bilimadamı Yayınları, 2007.
- Şeryûfî, İsâ b. Avde. *el-Müennesü'l-mecâzî ve müşkülâtü't-takî'd Havliyyâtu'l-âdâb ve'l-ulûmu'l-ictimâiyye*. Kuveyt: Câmiatu'l-Kuveyt, 2001.
- Şimşek, Ahmet. "Arap Dilinde Müzekkerlik Müenneslik Uyumu". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Taberî. Muhammed b. Cerir. *Camiu'l-Beyan an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*. Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Tahânevi, Muhammed Alî. *Keşşâfu istilâhati'l-funûni ve'l'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrût: Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 1996.
- Tarabay, Edmâ. *Mu'cemu'l-cumû' fî'l-luğati'l-'Arabiyye*. Beyrût: Mektebetu Lübnan, 2003.
- Temmâm Hassan. *el-Luga beyne'l-Mi'yâriyye ve'l-Vasfiyye*. Kahire: Mektebetü el-Anglo el-Misriyye, 1958.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin. *el-Lubâb fî İleli'l-binâ ve'l-i'rab*. Beyrût, 1995.
- Uzunoğlu, M. Vecih. "Kur'ân'da nahiv hataları iddiası ve bir reddiye". *Nüşa* 5/18 (2005): 7-32.
- Wright, William. A. *Grammar of the Arabic Language*. Cambridge, 1981,
- Ya'kûb, Emîl Bedî. *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî'l-müzekker ve'l-müennes*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Ya'kub, Emil Bedî. *Mevsûatu's-sarf ve'n-nahv ve'l-i'rab*. Beyrût, 1998.

- Yıldırım, Kadri. “Arap Dilinde Müzekkerlik-Müenneslik Ayrımına Dil Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım”. *EKEV Akademi dergisi* 7/15 (2003): 195-210.
- Zafer, Cemîl Ahmed Mîr. *Nahvu’l-Kur’ân*. Mekke: yy., 1998.
- Zebidi, Muhammed Murtaza. *Tacu’l-’arus*. Beyrût: Daru Sâdır, ty.
- Zeccâc. Ebî İshâk İbrahim b. Es-Serî. *Meâni’l-Kur’ân ve irabuhû*, thk. Abdül Celîl Abduh Şelebî. Âlim’l-Kütüp, 1988.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidit-Tenzîl ve uyûni’l-ekâvi’l fî vucûhi’t-te’vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu’avvaz. Mektebetü’l-Abîkân, 1418/1998.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim. *Menahilü’l-İrfan fî Ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrût, 1988.
- Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah. *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kuran*, Beyrût, ty.

ÖZ GEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Murat TÜRKMEN		
Doğum Yeri ve Yılı	Tonya 31.10.1975		
Medeni Durumu	Bekâr		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça-İngilizce		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	1996	2001	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak.
Yüksek Lisans	2016	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Doktora			
Çalıştığı Kurum (/lar)		Başlama - Ayrılma Yılı	
1.Miili Eğitim Bakanlığı		2005	-
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	MEB Merkezi ve il içi seminerleri ve İleri düzeyde Bilgisayar Kullanımı kursları		
Yayınlar			
Aldığı Ödüller	Teşekkür		
Diğer			
İletişim (eposta)	unalturkmen61@gmail.com.tr		